ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELGELER

Cilt: II

Sayı 3—4

1 9 6 5

2. Baskı

Türk Tarih Kurumu

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A
1 9 9 3

Sahibi: TÜRK TARİH KURUMU

YAZI KURULU

PROF. DR. ŞİNASİ ALTUNDAĞ, ORD. PROF. ÖMER LÜTFİ BARKAN,
PROF. DR. ADNAN ERZİ, PROF. DR. HALİL İNALCIK

Türk Tarih Kurumu

ADÂLETNÂMELER

HALİL İNALCIK

A. Orta-Doğu devletinde adâlet kavramı ve adâletnâmelerin menşei.

Adâletnâme, devlet otoritesini temsil edenlerin, *reâyâ*ya karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, kanun, hak ve adâlete aykırı tutumlarını olağanüstü tedbirlerle yasaklıyan beyannâme şeklinde bir Pâdişah hükmüdür.

Adâletnâmelerde, kökünü eski İran imparatorluklarına kadar götürebildiğimiz Orta-Doğu devlet ve hükümdar anlayışı en belirli ifadesini bulur. Burada, hükümdarın, bütün otoriteler, kanun ve nizamlar üstünde olan mutlak otoritesi, bir haksızlığı bertaraf etmek için en son tedbir olarak ortaya çıkar. Zira, Orta-Doğu devletinde eskidenberi mutlak otorite ile adâlet arasında bağlılık bir temel prensip olarak kabul edilmiştir. Devlet, hükümdarın kuvvet ve kudretinden ve devletin gayesi de bu kudreti artırmaktan ibarettir; fakat halkın huzursuzluğu ve hoşnutsuzluğu, halkın fakirliği, bu gayeyi tehlikeye düşüren bir şeydir. Bu devlet anlayışına göre, bu durumdan ancak Pâdişahın "âdil" olmasiyle, yani halkın üzerinden zulmü gidermek, kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek, tebaanın can ve malını emniyette bulundurmakla kaçınmak mümkündür.

Malûmdur ki, eski İran geleneğini aksettiren *Pend-nâme, Siyâset-nâme* ve *Nasîhat-nâme*'lerde daima tekrarlanan öğüt şudur: Hükümdarın kuvvet ve kudreti hazineye bağlıdır, hazineyi doldurmak için hükümdarın *reâyâ* yı yumuşak ve âdil bir idare altında tutması, zulmü önlemesi gerekir. Fakat bu adâlet, otoritesi hiç bir sınır tanımıyan bir hükümdarın adâletidir. Yüksek adâlet, belli kanunların bağımsız mahkemeler tarafından uygulanmasiyle sağlanan bir adâlet olmaktan ziyade bizzat hükümdarın bir af ve bağışlama fiili neticesinde ortaya çıkar. Adâletin yerine getirilmesi, aynı zamanda hükümdarın hudutsuz otoritesinin ortaya çıkıp belirmesi için bir vesile olur. Diğer taraftan Türk-Mogol devlet geleneği, adâleti, değişmez bir *töre* veya *yasa*'nın tarafsızlıkla uygulanması şeklinde anlar. Bu görüş, eski İran devlet anlayışiyle bağdaşarak Orta-Doğu'da kurulmuş Türk-İslâm devletlerinde hâkim olmuştur. Onun için *Kutadgu-Bilig*[1] de meşhur adâlet dairesi şöyle ifade edilmiştir: "Memleket tutmak için çok asker ve ordu lâzımdır, askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeğe yüz tutar".

---

[1] *Kutadgu-Bilig*, R. R. Arat neşri, Ankara 1947, beyit 2057-2059..

Bu devlet anlayışı tatbikatta birtakım müesseselere vücut vermiştir ki, bunların başlıcaları *Dârü'l-'adl*, *Dîvânü'l-mezâlim*, *Divân-i a'lâ*, *teftîş-i memâlik* ve *adâletnâme* ilânıdır. Sâsânî imparatorluğunda her ayın ilk haftasında raiyyetten herhangi bir kimse, hükümdarın maiyetinde toplanan yüksek divana çıkmak ve şikâyetini doğrudan doğruya hükümdara sunmak hakkına sahipti. Hükümdar gezintide iken de bu yapılabilirdi. Sâsânî hükümdarları, bilhassa *Nevrûz*'da ve *Mihricân*'da *Mo'bed-i Mo'bedân* huzurunda halkın bizzat kendi aleyhlerine şikâyette bulunmasına imkân verirlerdi. Şikâyet kabulü, adâletin yerine getirilmesi anlamında hükümdarın en yüksek ödevi sayılırdı. Raiyyetin en son baş vuracağı, adâlet ve himayesine sığınacağı kimse hükümdardı. Zira yalnız o, her türlü haksızlığı bertaraf edebilecek mutlak bir hüküm ve kudrete sahiptir. Hatta bunu göstermek için birtakım durumlar düzenlenmiş ve sonra propagandası yapılmıştır. Nizâm'ül-Mülk, *Siyâset-nâme*'de[2] bu müessesenin gerçek anlamını şöyle anlatır. Pâdişahlar için kaçınılmaz bir vazife de şudur: "Onlar haftada iki gün halkın şikâyetlerini *(mezâlim)* dinleyeler ve haklının hakkını haksızdan alalar, adâleti yerine getireler. Aracı olmaksızın kendi kulaklariyle raiyyetin söylediklerini dinleyeler.... Bundan maksat, bu haberin memleket içinde yayılması ve zâlimlerin kötülük yapmaktan çekinmeleridir". İslâm devletlerinde hükümdarın bizzat başkanlık ettiği ve halkın şikâyetlerini dinleyip hüküm verdiği *Dârü'l-'adl*, *Divân-i a'lâ* veya *Divân-i Mezâlim* işte bu geleneği devam ettirmektedir. Bu divan toplantılarında idareye ve sorumlulara karşı her çeşit şikâyet yapılabilir ve hükümdar usûl ve formalitelere bağlı olmadan hemen orada kesin hükmünü vererek derhal yerine getirir. Bu toplantılarda başlıca şikâyet konuları *(mezâlim)* şunlardır:

1. Bazı kamu hizmetlerinin işleyişine dair şikâyetler, yani memurların otoritelerini kötüye kullanmaları ve kamu hizmetinin yerine getirilmesi sırasında reâyâ aleyhinde meydana gelen zararlar. Umumiyetle şikâyetler vergi konusundadır.

2. Divan kâtiplerinin, muhtesiplerin vazifelerinin ve âmme vakıflarının kontrolü ve bunlarla ilgili bozukluklar.

3. Şahıslar arasında âdi davalar, kadılar aleyhindeki şikâyetler veya kadı hükümlerinin yerine getirilmemesi hakkındaki şikâyetler. Bu nevi şikâyetler yine bir kere daha kadıya havale edilir ve onun soruşturmalarından sonra son hüküm verilir[3].

Bazı İslâm hükümdarları, meselâ Halife Mehdî ve Nûreddîn Zengî bu vazifelerine son derece ehemmiyet verirlerdi. Mısır'da bu fevkalâde toplantıların yapıldığı hususî daireye *Dârü'l-'adl* denirdi. Büyük Selçuklularda hükümdarın haftada iki gün *mezâlim* dinlemesi şarttı. Anadolu Selçuklu Sultanı ise, eski Sâsânî hükümdarları gibi senede bir defa şer'î mahkemeye gider, kadı karşısında ayakta durur, müddei var ise Şerî'ate göre kadının verdiği hüküm yerine getirilirdi. O durumda hükümdarlık haşmet ve merasimi bir tarafa bırakılırdı. İlk Osmanlı hükümdarlarının, Orhan'ın ve II. Murad'ın, sabahları saray kapısı önünde yüksek bir yere çıkarak doğrudan doğruya halkın şikâyetlerini dinlediklerini ve hüküm verdiklerini biliyoruz ki, bu geleneğin bir devamından başka bir şey değildir. *Divân-i Hümâyûn*'un ilk ve aslî vazifesi şikâyet dinlemektir. Osmanlı hükümdarları divanda başkanlık vazifesinden çekildikten sonra da, bilhassa davaları, *Kasr-i 'Adâlet* veya *'Adâlet Köşkü* denilen bir yerde divana

[2] H. Darke neşri, Tahran 1962, s. 19.

[3] E. Tyan, *Hist. de l'organisation Juidiciaire en pays d'Islam*, Leiden 1960, s. 456.

açılan pencere arkasından dinlemeği en mühim vazifeleri arasında saymışlardır. Hükümdarın, tebaanın doğrudan doğruya şikâyetlerini dinlemekten uzak kalması daima kötülenmiştir. IV. Mehmed bu maksatla Edirne'de saray duvarını yardırıp bir *'Adâlet Köşkü* yaptırmıştı. 18. asırda bile Vâsıf[4] şöyle yazar: "Tertîb-i divân 'an asl istimâ'-ı dâd-i mazlûmân için mevzû'dur".

Yavuz Selim, Osmanlı pâdişaharının en âdili sayılmıştır; zira "her gece nısfü'l-leyle değin evlerinde divân ederlerdi, mesâlih-i müslimîni görüp Memâlik-i Mahrûsada olan mehâyife ilm tahsîl edip gece uyumazdı..... hiç ahada zulm ve cevr olduğuna rızâları yoğidi".[5] Kanunî Süleyman, 1526 seferinde ekilmiş tarlalara zarar verenlerin idamla cezalandırılacağını ilân etti ve suçluları böyle cezalandırdı. Hükümdarın sırf kendi otoritesine dayanarak koyduğu bu fevkalâde ceza bir adâlet tedbiri idi, bir *siyâset* cezası idi. Selânikî'ye göre, H. 999 yılı Nevrûzunda Pâdişah deniz kenarında yazlık sarayına indiği zaman Galata reâyâsı kayıklarla karşısına gelip Galata kadısı aleyhinde doğrudan doğruya şikâyette bulunmak istediler. Pâdişah kendilerini dinledi ve kadıyı azletti.

1702 de Eyüb-oğlu'nu pâyitahtta koruyan devlet adamlarına karşı halk "burada adâlet icra olunmazsa nereye varalım" diye bağrıştılar. Pâdişah Adâlet-Köşkü'nde bunu duydu ve ertesi günü olağanüstü bir divan toplanarak Eyüb-oğlu'nun idamına karar verildi.

Mezâlim, yalnız dâvacının şikâyetiyle değil, bizzat hükümdarın kontrolu ile meydana çıkabilir. Hükümdar, bu kontrol vazifesini halk arasında ve kırda tertip ettiği gezintilerle veya kılık değiştirerek yaptığı teftişlerle (tebdîl gezmek), yahut da eyaletlere gizli veya açık gönderdiği *müfettiş* ve *câsûs*'larla yerine getirir. *Tahrîr-i vilâyet*, umumî bir *teftiş* demektir: Hazine için vergi kaynaklarında meydana gelen değişiklikleri tesbite yaradığı gibi, aynı zamanda *il-yazıcısı*'nın gördüğü ve Pâdişah kapısına yazdığı kanuna aykırı *bid'at*ler ve haksızlıkların da özel bir fermanla kaldırılmasına vesile olur.

Divan'da *mezâlim* dinlenmesi, memlekette umumî teftişler yapılarak zulüm ve haksızlıkların tesbiti gibi, *adâletnâme* yayınlanması da, hükümdarın, ülkesinde adâleti kurmak için başvurduğu başlıca tedbirlerden biridir. Burada *adâlet* kavramı, otorite sahibi olanların reâyâyı, kuvvetlilerin zayıfı ezmesini önleme şeklinde anlaşılmaktadır.

Adâletnâme de Osmanlılardan önce mevcut bir geleneğin devamı olarak görünmektedir.[5a] Osmanlılardan önce pâdişahlar birtakım haksızlıkların ve bilhassa haksız vergilerin kaldırıldığını ilân eden hükümler çıkarır ve bu hükümleri eyaletlerde otorite sahiplerine karşı herkesin görebileceği yerlere, büyük camilerin duvarlarına veya şehirlerin giriş kapısına taş-kitabe halinde korlardı[6], *Adâletnâme* de yaygın bir hal alan birtakım haksızlıkları, Pâdişahın yasakladığını halka ve görevlilere bildiren bir

---

[4] İstanbul 1219 H., s. 280.

[5] *Telhîsü'l-Beyân*, Paris Bib. Nat. fonds turc No. 40, 120b.

[5a] Ç. Uluçay (*Sarıuhan'da Eşkiyalık*, İst. 1944, s, 163-69) 1004 tarihli genel adâletnâmeyi yayınlamakla ilk defa adâletnâmelerin önemine dikkati çekti (burada No. III adâletnâme). M. Akdağ'ın yayınladığı 1007 tarihli vesikada (*Celâli İsyanları*, Ank. 1963, s. 265, ves. 11) mahallî bir adâletnâmedir. Bu mühim vesika da aslından yeniden basılmağa ihtiyaç göstermektedir. A. Lûtfi'nin *Mirât-i Adâlet'i* kadılara ait bir ferman hâriç adâletnâme ihtiva etmez (Nişan Matbaası, İstanbul, 1304).

[6] Bak. W. Hinz, *Steuerinschriften aus dem mittelalterlichen Vorderen Orient*, Belleten, C. XIII, 745-93.

umumî beyannâmeden başka bir şey değildir ve söz konusu başlıca haksızlıklar, reâyâdan kanuna aykırı olarak alınan tekâliftir. *Adâletnâme*'nin gayesi "hilâf-ı şer' ve kanûn ve mugâyir-i emr-i hümâyûn ibdâ' olunan bid'atleri bil-külliye ref'edip vilâyetin emn u âmânına ve re'âyâ ve berâyânın itmi'nânına" erişmektir.

B. Genel olarak bid'at'lerin menşei.

Pâdişahın eyaletlerde idareyi kontrol gücü şu veya bu sebeple gevşediği zamanlarda *ehl-i örf*[7] otoriteyi kötüye kullanmağa eğilim gösterir. Ya da *ehl-i örf*ün içinde bulunduğu kötü şartlar onu bu yöne sürükler. Evvelâ *ehl-i örf* reayadan, kanunun gösterdiğinden ziyade vergi almağa çalışır. Orta-Doğu devletinde idarî-malî sistem bunun için kapıları açık bırakmıştır: Evvelâ bu sistemde merkezî hazine adına vergileri toplayan kapıkulları, eminler veya mültezim *(âmil)*lerin suiistimalleri malûmdur. Fakat aynı zamanda dirlik-timar sisteminin uygulanması sonucu olarak on binlerce dirlik sahibi, kendilerine ayrılmış olan vergileri doğrudan doğruya reâyâdan tahsil etme yetkisini haiz olduklarından, bu gibi suiistimallerin alanı çok genişlemiştir. Sâniyen, bu sistemde vergi toplayanlara, hizmet karşılığı reâyâdan *maîşet*, *âidât* ve başka adlar altında doğrudan doğruya kendileri için belirli bir ücret alma yetkisini kanun tanımıştır. Bu rüşvet değil, devletin tayin ettiği bir ücrettir. Kanunda bu ücret belirli olduğu halde, hizmet sahipleri bunu arttırma eğilimindedirler. Bu yetki, rüşvet almağa çok elverişlidir. Bu yüzden sonraları bu gibi ücretlerden bazıları yalnız devlet hazinesi için alınmağa başlamıştır. Rüşvet, kanuna ve devlet menfaatine aykırı olarak yetkilinin özel çıkarı için kabul ettiği şeydir ve Osmanlı devletinde büyük bir suç sayılmıştır. Fakat kanunun tanıdığı âidâtla rüşvet arasındaki çizgiyi çizmek ekseriya kolay olmaz. Bu yoldan bir çok suiistimaller, hizmet karşılığı ücretler veya *âdet* haline gelmiş hediyeler kılığına sokulmuştur. Nihayet, kanun eskiden beri âdet olmuş birtakım hediyelerin alınmasını *câiz* görmüştür. Bir de devletin fevkalâde zamanlarda reâyâya yüklediği avâriz-i dîvâniyye gibi, beylerin de fevkalâde ihtiyaçları için *salma* yapmalarına göz yumulmaktadır. Kanunsuz ve haksız işlemlerin bir kaynağı da şudur: Osmanlılar fethedilen bir bölgede bir zaman için eski vergi kanunlarını olduğu gibi bırakırlardı; zira halk eski vergilere alışıktır, yeni ve eski vergilerin karışması birçok sıkıntılara yol açabilir. Fakat bizzat halkın isteğiyle veya Osmanlı hükümetinin kararıyle, en âdil kanun sayılan *Kanûn-i Osmânî* geldikten sonra da, görevliler ekseriya "eskiden beri verilmiştir" diye bu eski hizmetleri ve vergileri isterler. Umumiyetle Osmanlı İmparatorluğunda âdetlere ve *kanûn-i kadîme* olan bağlılık ve saygı da bu duruma yardım etmektedir. Osmanlı idaresinin *bid'at* adı altında mücadele ettiği şeylerin çoğu bu durumdan çıkmaktadır. Kısaca hatırlatmak lâzım gelirse, bu bid'atlerin başlıcaları şunlardır: Bilhassa Bizans İmparatorluğunun yayılmış olduğu bölgelerde eski rejimlerden Osmanlı devrine intikal eden âdet ve vergiler. Meselâ Sırbistan, Bulgaristan, Arnavutluk ve Ağrıboz'da tesbit ettiğimiz *çift* (veya *baştina*) başına harmanda alınan bir ölçek buğday bir ölçek arpa vergisi, Osmanlı devrinde kanunun bir *âdet* olarak tanıdığı, bazan öşre karşılık saydığı çok eski bir mahsûl vergisidir. Fetihten önceye ait bir kanun olan Eflaklar kanununda da, bu vergi usûlü mevcuttur. 932/1525 tarihli Sofya kanununa göre[8] hıristiyanlar öşür verdikten sonra hububattan *baştina*

---

[7] *Örf* ('urf) ve *ehl-i örf* için bak. İslam Ansiklopedisi, cüz 95, s. 480.

[8] Ö. L. Barkan, *XV ve XVI ıncı asırlarda Osmanlı imparatorluğunda zirai ekonominin hukukî ve malî esasları, I, Kanunlar*, Istanbul, 1943, s. 251-52.

(Hıristiyan reaya çiftliği) başına iki kile buğday iki kile arpa vermekte idiler. Belgrad seferinde Sofya ve Vidin reâyâsı Pâdişaha bundan şikâyette bulunmuş, Pâdişah da bu âdeti kaldırmıştır. Fakat sipahiler timar gelirinin azaldığından şikâyet etmişler, yeni tahrir sırasında ihtiyarlar şehâdette bulunarak "bu vilâyet dahi küfr ve dalâlet içinde iken *âdet-i harman* alınageldiğini" tasdik etmişler, bunun üzerine bu vergi sipahiler lehine tekrar konmuştur. Bu çok eski bir vergidir. Bu verginin Çar Samuel (976-1014) zamanında Bulgar köylüsünden alındığını biliyoruz. [9] Bu vergiye Doğu Anadolu'da da eski bir âdet olarak rastlandığına göre, Doğu Roma İmparatorluğundan kalma bir vergi olduğu ileri sürülebilir.

Ostrogorskij'e göre, Duşan devrinde Sırbistan'da *pronoia* toprakları üzerinde çalışan *meropsi* veya *kolon*'lar, devlet hazinesine 1 *hyperpre (hyperpre imperial)*, yahut onun yerine bir *kabal*, yani bir *mud* (*modius* Osmanlılarda 20 kile veya 500 kg.) buğday verirlerdi. Fakat 1416 da İşkodra'da yapılan bir Venedik arazi tahririnde köylü hem bir duka altını hem bir *mud* buğday vermektedir. Bunlar esas vergilerdir. Bundan başka devlete ödenen birtakım ek vergiler de vardır. Noel'de veya paskalyada alınan *obrok* vergisi ile *darı öşrü* bu ek vergilerdendir. [10]

Bizzat Osmanlı vergilerinde değişiklik yapıldığı zaman dirlik sahipleri eskisiyle yenisini beraber almağa çalışırlardı. Meselâ, bağlardan üzüm öşrü yerine bazı bölgelerde *resm-i zemîn* adiyle dönüm başına belli bir resim alınırdı. Bu, mahsûl vergisi karşılığıdır, bu sebeple artık öşür alınamaz. Bununla beraber dirlik sahibinin ayrı vergiler gibi, hem *öşür* hem *resm-i zemîn* almağa çalıştığı görülmüştür.

Öşür yerine *harâc-i mukâseme* olarak mahsûlün beşte biri alındığı zaman *salarlık* vergisi alınamazdı, fakat bazı timar sahiplerinin onu da almağa çalıştıkları tespit olunmuştur.

Bazı vergilerin tahsil zamanı da suiistimallere yol açar. Meselâ bazı sipahiler, *koyun resmi*, *dönüm resmi* gibi birtakım resimleri tahsil zamanı gelmeden almağa kalkışırlar. [11]

C. Kanûn-i Osmânî ve bid'atler.

Osmanlı kanun koyucusuna göre, *bid'at* "şer'a ve örfe ve emr-i pâdişâhîye ve kanûn-i kadîme ve deftere" aykırı olan şeylerdir. Burada *örf* ü, hem bugünkü manada *örf ü âdât*, hem de Pâdişah'ın siyasî-idarî konularda bağımsız iradesi şeklinde anlamak lâzımdır. *Defter* ile resmî tahrir sonucunda kişilerin ve şeylerin aldığı hukukî statüyü tesbit eden ana kütük defterleri, yani *mufassal defterler*, *icmal defterleri*, *vakıf ve emlâk defterleri*, *avâriz ve cizye defterleri* ve başkaları kastedilmektedir. Örf ve kanunun açıkça belli etmediği hallerde ve tamamiyle özel durumlarda son başvurulan kaynak defterdir. O zaman defterde ne yazılmış ise, öyle hareket olunur. Böylece *defter* kayıtları, her çeşit anlaşmazlıklarda ve davaların çözülmesinde örf ve kanundan daha önemli sayılmıştır.

---

[9] C. Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, Prag. 1876, s. 410.

[10] G. Ostrogorskij, *Pour l'hist. de la féodalité byzantine*, terc. H. Grégoire et P. Lemerle, Brüksel 1954 s. 240-244.

[11] Bak. *Niğbolu Kanunu*, Barkan, Ibid., s. 269, madde 12-18; ayrıca, *Süleyman Kanûnnâmesi*, M. Ârif neşri, TOEM, s. 30, 34, 57, 62.

Ceza hukuku, sipâhi ve reâyâ münasebetleri, toprak tasarrufu ve intikali, örfî vergiler, reayaya yüklenen çeşitli hizmetler, gümrük ve baclar hülâsa reayayı ilgilendiren hukukî konularda belli prensipleri ve maddeleriyle bir *Kanûn-i Osmânî* var olmuştur ve bu *Kanûn-i Osmânî* ye aykırı olan kaideler *bid'at* sayılmıştır. Aykırılık derecesine göre, alışılmış bir *âdet* olarak devamı kabul olunan, *câiz* görülen, reddedilen, yasaklanmış, son derece aykırı sıfatlariyle bid'atler derecelenmektedir (*bid'at-i ma'rûfe*, örfen câiz bid'at, *bid'at-i merdûde*, *bid'at-i memnû'*, *bid'at-i merdûde-i memnû'a*, *bid'at-i fâhiş*). Bir de *zulm*, *hayf*, *şenâ'at* kelimeleriyle kötülenen ağır bid'atler vardır.

Osmanlılar ancak *Kanûn-i Osmânî*'nin âdil bir idareyi, ideal bir devlet ve toplum düzenini sağlıyacağı inancını beslemekte idiler. 1517 de Selman Reis, Mekke Şerîfinin haksız yere idam ve müsaderelerini ileri sürerek "Devletlû Pâdişahımız bu zulmü istemez ve *Kanûn-i Osmânî* bunu götürmez" diye bu hareketleri protesto ederken[12] belli bir *Kanûn-i Osmânî* kavramına sahip olduğunu gösteriyordu. Mevlânâ Vildan, Karaman Kanunnâmesini yazarken yerli bid'atleri kaldırmış ve "Memleket-i Osmâniyyede cârî olan kavânîn-i külliye"yi getirmiştir. 1519 da Behisni'de "Reâyâ *Kanûn-i Osmânî* vaz'" olunmasını istemişlerdir[13].

Bu *Kanûn-i Osmânî* ne zaman kesin şeklini almıştır ve esas prensipleri nelerdir, bunun üzerinde biraz durmak lüzumludur. Âşık Paşazâde (15. bâb), yahut onun 14. asra ait kaynağı, Osman Gazi'nin adâletine ve *Kanûn-i Osmân*'a dair tafsilât verirken onun Şerî'atte olmayan *pazar bâcı*'nı başlangıçta şiddetle reddettiğine dair bir hikâye nakleder. Fakat Osman Gazi, sonra "beylerin yaptığı töre" ve lüzumlu bir âdet olarak bâcı kabul, ne nisbette alınacağını tesbit ve bir kanun olarak ilân etmiştir. Böylece örf kabul edilmiştir. Diğer taraftan başka bir rivâyete göre, yıkıcı akınları Osman Gazi doğru bulmamış ve sözde demiş ki "bu nevâhîlerimizi yıkıb yakıcak bu şehrimiz ki, Karaca-Hisardır, ma'mur olmaz." Her halde Osmanlılar, İslâmî *ehl-i zimmet* (ahl al-dhimma) hukukunun sağladığı garantileri, gayr-i müslim reayaya tam bir şekilde uygulamayı değişmez bir prensip olarak benimsemişlerdir.

Osmanlı uc beyliği devrine ait eski rivâyetlerin incelenmesi göstermektedir ki, onlarda reayayı ve malını koruyan bir Osmanlı devlet düzeni düşüncesi hâkimdir. Onlar fethedilen yerlerin "halkını istimâletle yerli yerinde kodular". *İstimâlet* politikası, devlete meylettirecek şekilde yumuşak kolay bir rejim kurmak demekti. Bursa fetholunduğu zaman Orhan "hisardaki halka dahi emn u âmân ettiler, kimesnenin bir çöpünü aldırmadılar". Orhan devrindeki fetihler dolayısiyle de bu Osmanlı politikası belirtilmiştir: "Süleyman Paşa ol kadar 'adl etti kim, cemî' ol vilâyetin halkı eydürler idi kim, nolaydı kadîm zamandan bunlar bize bey olalar idi"[14].

Fatih Sultan Mehmet İstanbul fethinden áz sonra yayınladığı reaya kanûnnâmesini "atası ve dedesi kanunu" olarak bildirir. Gerçekten de bu kânûnnâme o tarihe kadar *Kanûn-i Osmânî*'nin aldığı şekli açık bir şekilde gösteren en eski kaynağımızdır. 1431 tarihli Arnavutluk timar defteri[15] Osmanlı timar rejiminin ve vergi sisteminin, daha o zaman 16. asırdaki klasik şekilleriyle ortaya çıkmış bulunduğunu isbat etmekte-

---

[12] Bak. bu dergide Y. Moghul, *Portekizlilerle Kızıldeniz'de Mücadele*, s. 37-47.
[13] Barkan, Ibid, s. 117, madde 1.
[14] Âşıkpaşazâde, 34. bab. (Atsız neşri, İstanbul, 1949), s. 120.
[15] Halil İnalcık, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1954.

dir. I. Bayezid devri bu bakımdan bir dönüm noktası olarak görünmektedir. Her halde *Kanûn-i Osmânî* esas hatlariyle 14. asir sonlarına doğru kesin olarak teşekkül etmiş sayılabilir[16].

Kanûn-i Osmânî'ye özelliğini kazandıran esaslara gelince, bunları Fatih Mehmed'in adı geçen *Kanûnnâmesi*'ne göre şu şekilde tesbit etmek mümkündür: Pâdişah'ın tebeası *re'âyâ* ve *askerî* olarak ayrılır. Reaya, birtakım *hizmetleri* yapan veya onun yerine *raiyyetlik* rüsûm denilen bir takım resimleri ödeyen halktır. *Askerî* sınıf ise, bu gibi resimlerden muâftır. Reaya arasında, devlete yaptıkları bir hizmet karşılığında raiyyet resimlerinin bazılarından affedilen zümreler vardır ki, bunlar mu'âf ve müsellem reaya olarak ayrılır. Bir müslüman devleti olarak Osmanlı devletinde reaya, tabiî bir de *şer'î* esaslara göre bir taksime tâbi olacaktı.

Şerî'ate göre reaya evvelâ *müslim* ve *gayr-ı müslim* olarak iki büyük grupa ayrılmıştır. Kanûnnâmenin dördüncü faslı müslüman reayaya, "*Kanûn-i cebelüyân bâ kanûn-i müzevvec-i gebrân*" kısmı ise hıristiyan reayaya ait kanunları içine alır. Gördük ki, reaya, *kulluk* denilen bir takım hizmetleri yerine getirmek mecburiyetinde olan çiftçi reayadır. Şehirli reaya, bu kulluklardan muâftır. Raiyyetlik durumunu tayin eden bu kulluklar, *yedi kulluk* olarak tesbit olunmuştur: Üç gün şahsî hizmet veya yerine 3 akça, bir araba ot veya karşılığı 7 akçe, yarım araba saman veya karşılığı 7 akça, bir araba odun veya karşılığı 3 akça, araba ile hizmet veya karşılığı 2 akça[17]. Bunların yekûnu 22 akça eder. Bu hizmetler, köylünün sipahi için yerine getirmek mecburiyetinde olduğu hizmetlerdir. Bunları sipahi kendisi yapamaz. Kışlık odun ve hayvanı için yem sağlama, kendi hassa toprağını ve çayırını ekip biçme, ancak köylünün yapabileceği işlerdir. Fakat Fatih Kanûnnâmesi'ndeki şekliyle *Kanûn-i Osmânî*, bu kulluk-ları paraya çevirmiş ve *yedi hizmet* karşılığı, yukarıda gösterdiğimiz gibi, 22 akçalık bir vergi tayin etmiştir. Bu vergiye *çift-resmi* denmektedir. Açıkça görülüyor ki, *çift-resmi* eskiden senyörle köylü arasındaki bazı feodal hizmetler yerini alan bir vergidir. *Çift resmi*, bir çift genişliğinde toprağı olan köylüden alınır. Yarım çiftten yarısı alınır. Yarım çiftten az toprağı olanlar için toprak ile beraber evli olup olmadığı da vergi nisbetini tayinde rol oynar. Bunlar, kulluk resmini *ekinlü bennak*, *caba bennak*, *mücerred resmi* veya *dönüm resmi* adiyle muhtelif nisbetlerde öderler. Bu suretle *çift resmi* ve bağlantıları bir sistem teşkil ederler. Devlete fazla bazı hizmetler yapan gruplar için sistem farklı şekilde uygulanır. Kanûnnâmeye göre, meselâ çeltikciler, "yerli gibi yedi hizmet vermeye, suvari *üç hizmet* veya yerine altı veya dokuz akçe ala".

Köyde ziraatle uğraşmayan sanatkârlar da sadece "üç hizmet veya üç akçe vere"; çünkü bunlar ekim işleriyle uğraşmadıklarından reayaya ait hizmetlerden mu'âftırlar. "Üç hizmet" ise, suvari için üç gün bizzat çalışma hizmetidir, herkes yerine getirebilir.

Çift-resmi sistemi, köylü kitlesine karşı Osmanlıların güttüğü özel politikayı tespit eder. Birtakım hizmetleri ve angaryaları belli bir para vergisine çevirmekle Osmanlı devleti, suvari ile köylü arasındaki bağlılığı feodal bir bağlılık olmaktan kurtarıyor, bu hizmetleri devlete ait bir vergi haline getiriyordu. Bu hizmetler, her zaman kötüye kullanılabileceğinden bu sistem sayesinde reaya korunmuş oluyordu. Osmanlılar angaryaların her tarafta kaldırılması veya hiç olmazsa sınırlandırılmasını

---

[16] Bak. H. İ., *Osmanlı Hukukuna Giriş*, SBF dergisi, C. XIII, no. 2, s. 107-109.

[17] Bunun için H. İ., *Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu*, Belleten, XXIII, s. 575-581.

Kanûn-i Osmânî'nin değişmez bir prensipi olarak benimsediler. Yasaklanan bid'atler hakkında en eski vesikalardan biri I. Süleyman'a atfolunan Kanûnnâme'dedir. Şimdi biliyoruz ki, bu Kanûnnâme aslında 1501 yılından önce II. Bâyezid devrinde tertip edilmiştir[18]. Burada yasaklanan bid'atler arasında Konya şehri ve Karaman vilâyetine ait şu bid'atler konumuz bakımından dikkate değer:

1) Konya'da vâli olan şehzâdelerin (Çelebi Sultanların) kapı-halkının veya Karaman ve Hamid sipahilerinin, şehir halkının evlerine konuk olarak inmeleri;

2) Suçludan nakit para cezası (*cerîme*) alındıktan sonra subaşı ve aseslerin ayrıca cerîme almaları;

3) Vâli olan şehzâdeler tarafından haraç toplamaya gönderilen kullar, yahut dolaşan sipahilerin reâyâdan ücretsiz yem ve yemek almaları;

4) Vâli şehzâdelerin kullarının, kadının bilgisi ve hükmü olmadan cerîme almaları;

5) Karaman vilâyetinde bir vilâyetin cerîme gelirlerini veya agnâm resmini uygunsuz bazı kimseler iltizamla üzerine alıp onbeş yirmi kişilik bir grup halinde köylere çıkar, gittikleri yerlerde kendilerini ve hayvanlarını bedava besletir, davaları kadıya götürmeden kendileri davalı kimseleri ayağından asma veya başka şekillerde işkenceye koyarak para koparırlarmış;

5) Hâs topraklarına ait hububat satılmadan halkın hububatını satmağa izin vermezlermiş.

Konya'da bütün bu bid'atler *Kanûn-i Osmânî*'ye aykırı görülerek kaldırılmıştır. Fakat bunları 16. ve 17. asırlarda yaygın olarak yine göreceğiz.

Tipik sancak kanûnnâmelerinin bizce bilinen en eskisi, 792/1487 tarihli Hüdavendigâr sancağı kanûnnâmesini[19] gözden geçirirsek bid'atler şöyle tesbit edilmiştir :

1. A'şâr olarak reayadan alınan hububatı, reayanın sipahinin anbarına ve hisarerinin bulunduğu kaleye kadar taşıması bid'at olmamakla beraber, bir âdet olarak kanun tarafından tasdik olunmuştur. Fakat mesafe bir günden fazla ise bu hizmet, ücreti verilmeden köylünün üzerine yüklenemez (Madde 14).

3. *Siyâset* olunan kimseden ayrıca *cerîme* alınamaz. Sancak-beyi veya subaşı, Şerî'at ve örfe göre soruşturma yapılmadan suçluyu rüşvet alarak salıverirlerse, ceza görürler. Kezâ soruşturma bitmeden suçluyu cezalandırmak da kanuna aykırıdır.

Bu hususları da 16 ve 17. asırda *adâletnâme*'lerde söz konusu edilen zulümler arasında bulacağız.

Süleyman'a atfedilen fakat 15. asır sonlarında meydana getirildiğini bildiğimiz[20] genel kanûnnâmenin *bid'at* olarak tesbit ettiği ve yasakladığı hususlarla reayayı korumak için koyduğu diğer maddeler şu prensiplerde toplanabilir :

1. Bazı sipahiler *koyun resmi, dönüm resmi* gibi resimleri *tahsil zamanı gelmeden*, önceden reayadan isterler (M. Ârif neşri, s. 15). Umumiyetle sefere giderken beylerbeyi veya kadılar sipahilerin eline bunu sağlamak için bir vesika dahi vermektedirler.

---

[18] H. İnalcık, *Suleiman the Lawgiver and the Ottoman Law* (çıkacak).

[19] Barkan, Ibid., s. 1-6,

[20] Bak. not 18.

Vaktinden önce bir resmi almanın çeşitli sakıncaları vardır. Evvelâ reaya için bunun güçlüğü meydandadır. Sâniyen, o sipahi verginin tahsil tarihinden önce azledilir veya herhangi bir suretle timarını kaybederse, yerine gelecek timar sahibi aynı vergiyi -kendi zamanına düştüğünden- ister. Kanuna göre, ilk sipahi bu geliri ona geri vermelidir. Fakat gerçekte, gelen sipahi de reayadan resimleri ikinci defa almağa çalışır. O zaman reaya bu rüsûmu evvelki sipahiye vermiş olduğunu isbat etmeli ve kadıdan bunun için hüccet almalıdır. Bu gibi çekişmeler çok olduğundan I. Süleyman devrinde kanun koyucu çoğu vergilerin tahsil zamanlarını açık bir şekilde kanunda tesbit etmiştir: Meselâ, *ispence* mart başında, *koyun hakkı* nisan başında, *otluk resmi* çayır biçme zamanında, *âsiyâb* (değirmen) *resmi* harman kaldırıldıktan sonra, *bahçe öşrü* ve *bostan öşrü*, mahsûl kaldırıldıktan sonra alınacaktır. Bu tarih, hangi sipahinin zamanına düşerse vergi ona aittir[21].

2. *Kanûn-i Osmânî*'nin esas prensiplerinden biri, aynı mahiyetteki iki verginin, hangi ad ve şekil altında olursa olsun iki defa reayaya yüklenmemesidir. Fakat kendi sipahisinin toprağını bırakarak başka sipahinin toprağında eken raiyyet her ikisine de öşür vermek zorundadır. Zira reaya, bunu kendi iradesiyle kabul etmektedir, hem de reaya'nın iyi toprak bulmak arzusiyle dağılmalarını önlemek gerektir. Kanun, toprak darlığı yüzünden başkasının timarında eken müslüman ve hıristiyan çiftçiden iki öşür almanın doğru olmadığını belirtmektedir (*hayf-i nâ-ma'rûf*). İhtiyarlık ve fakirlik yüzünden çiftliği elinden giden raiyyetten çift resmi almakta devam etmek hayıftır. Hele o çiftlik başkası tarafından işleniyor ve rüsûmu veriliyorsa. Bir çiftlik araziye dört *mud* tohumu ektikten sonra raiyyet başka sanatlarla meşgul olabilir, sipahi karışamaz. Arazi tasarrufunda reayayı koruyan şu maddelere yer verilmiştir: Bir timar toprağına dışarıdan gelip eken *hâric* reayayı, timar sahibi, öşür ve rüsûmunu verdiği müddetçe, o yerden çıkaramaz. Ancak kendi reayasının toprağa ihtiyacı olursa hariç reaya elindeki toprağı alabilir. Bir raiyyet üzerine yazılan bir çiftlikten (bir çiftlik, toprağına göre 60-150 dönüm arasındadır) fazla arazi tutuyor, fakat vergilerini ödüyorsa, elinden alınamaz.

A'şârı bazı özel şartlar dolayısiyle fazla veren reaya ek vergilerden ve olağanüstü âvârız vergilerinden muâf tutulur. Meselâ a'şârı, *hums* (beşte bir) ödeyen reâyâdan *salarlık* alınmaz. Mahsûlün yarısını beyliğe (devlete) veren özel durumdaki çiftçiler, meselâ ortakçılar, çeltikçiler avârız-i divâniyyeden muâftırlar[22]. *Ortakçılar*, a'şâr mahsûlünü diğer raiyyet gibi uzak yerlere taşımak mecburiyetinde değildirler. Sadece anbara kadar götürürler.

Yürükler, çiftçilerin tâbi oldukları saman verme, odun getirme gibi hizmetlerden tabiatiyle muâftırlar. Bu sebepten çift-resminin içine aldığı vergilerden şahsî hizmete karşılık tutulan bazı resimleri öderler ki, bu da 12 akçadan ibarettir. Kanûnnâmeye göre "zira ziyâde resim verdiği takdirce tekrar resim alınıp kanûn-i kadîme muhâlif hayf olur, bu kaziyye miraren teftiş olunub emr-i pâdişâhî ile mûceb-i mezkûr üzere mukarrer olunmuştur"[23]. Karaman vilâyetinde *at-çeken* denilen *yürükler*, at başına üç yüz akçe verir. Bu hizmette bulundukları ve bu vergiyi verdikleri için raiyyet rüsûmundan affedilmişlerdir.

---

[21] Bak. Niğbolu Kanûnnâmesi, Ibid., s. 269, madde 12-18.
[22] Bak. *Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu*, s. 598-600.
[23] M. Ârif neşri, s. 62.

Reayayı korumak üzere I. Süleyman zamanında bu kanunda yapılan değişikliklerden biri, çift-resmine aittir. Aydın, Ankara, Bolu ve Hamid-eli sancaklarında çift-resminden sipahi ile beraber subaşı ve sancak-beyi de bir hisse alırlardı. Meselâ Bolu'da bazı bölgelerde çift-resmi 46 akça idi, 28 akçesi sipahinin 18 akçesi zaîmin ve sancak beyinindir. Hak sahiplerinden her biri reaya üzerine geliyor, reayayı bunaltıyorlar, bazan çift-resminin hepsini birisi alıyor ve diğerlerinin hissesini reaya ödemeğe mecbur oluyor. Bütün bu kargaşalığı kaldırmak için Kanûnî devrinde, başka sancaklarda olduğu gibi, çift-resmi tamamiyle sipahi üzerine yazılmıştır[24]. Reayayı korumak için *bâdihavâ rüsûmu* hususunda aynı şekilde ıslâhat yapıldığını göreceğiz. 1528 de Bolu sancağında *resm-i agnâm* ve *cürüm ve cinâyet* tamamiyle sancak beylerine, *gerdek-resmi* ve *yer-tapusu* tamamiyle sipahilere kaydolundu. Keza *beytülmâl*, *mâl-i mefkûd*, *yava* ve *kaçkun* tamamiyle sancak beyine bağlandı[25].

Kovan-resmi'nde de, Kanunî devrinde reayayı korumak gayesiyle ıslâhat yapılmıştır. Niğbolu sancağında *kovan-resminin* üçte biri timar sipahisine, üçte biri subaşıya ve üçte biri sancak beyine gelir yazılmıştır. Sonra her biri kovan başına birer akçe almağa başlamışlar. Bu yüzden halk kovan beslemekten vazgeçmiş. Bu sebeple Kanunî devrinde, *kovan-resminin* tamamı timar sahibi üzerine yazılmıştır. Timar sahibi de *kovan-resmi*'ni para olarak istemiyecek, onda bir alacaktır. Bütün bu misâller, bir vergi iki defa alınmaz, prensipile ilgilidir.

3. Süleyman'a atfolunan bu eski kanûnnâmede[26] vergilerin tahsilinde sipahilerin suiistimallerine karşı hükümler vardır.

Timar-erleri ve mültezimler, a'şârı almak üzere vaktinde harman yerine gelip ölçmezlermiş, bunu da köylüden fazla bir şey koparmak için kasten yaparlarmış. Kanun, bunun için bir hafta zaman koymuştur. Bu zaman içinde gelmezlerse köyün imamı, kethüdası ve yarar adamları marifeti ile harman ölçülüp a'şâr mahsûlü anbara konulur. Kanuna göre, hıristiyanlar istihsal ettikleri şıranın onda birini subaşı ve sipahiye verirler. Kanuna göre, pazarda iki ay müddetle yalnız subaşı ve sipahiye ait şarap satılacak, ondan sonra hıristiyanlara müsaade olunacaktır. Fakat iki ay sonunda subaşı ve sipahi satılmayan şaraplarını zorla reayaya satmıya çalışmıyacaktır. Tâ ki reaya pazardaki fiyattan bunu almağa razı ola. Bazı Anadolu vilâyetleri sancaklarında bir yıl işleyen değirmenden bir *mud* (20 kile veya 500 kg.) buğday ve bir *mud* arpa timar sahibine gelir yazılmıştır. Fakat bazı sancaklarda hububat pahalı olunca karşılığında 60 akçe verilmesi kabul edilmiştir. Bu hükmün arkasına "reayaya müzâyeka verilmemek için" kaydı eklenmiştir. 16. asır Anadolu sancak kanûnnâmelerinde ise, *değirmen-resmi* hemen hemen daima paraya çevrilmiş bulunmaktadır.

4. Süleyman'a atfedilen kanûnnâmede angaryalara ait şu maddeleri buluyoruz: Raiyyet, sipahinin a'şâr mahsûlünü anbarına kadar taşır. Hisar erlerinin mahsulünü hisara kadar taşımaları *bid'at* olmakla beraber bir âdettir. Fakat mesafe bir günden fazla ise ücreti verilmeden yüklenmemeli. Reayanın sipahiye ev yapması yasaklanmıştır. Yalnız a'şârı koyacak bir anbar yapıvereler. Hıristiyan reaya, sipahi üzerine yazılmış beylik bağda yılda üç gün angarya çalışır. Fakat bunun dışında sipahiler onların atlarını kağnılarını zorla kendi hizmetleri için tutmayalar ve kendilerine zorla iş işletmeyeler.

[24] Bak. 1528 tarihli Bolu Kanûn nâmesi, Ibid., s. 29, madde 7; s. 28, madde 2.
[25] Ankara Kanunu, Ibid., s. 34.
[26] M. Ârif neşri, s. 54.

5. Toprak tasarrufunda bu eski kanun, reayayı koruyan birtakım açık maddeler koymuştur. Bir raiyyet ölse, oğlu çiftliği işleyemeyecek kadar küçük olsa, çiftlik elinden alınamaz, vergilerini ödemek üzere bir başkasına işlettirilir ve çocuk büyüyünce *tapu-resmi* alınmadan çiftlik kendisine verilir. O çiftlik için başkası *tapu-resmi* ödemiş olsa bile yetime toprağı geri verilir. Öksüzden babasının yeri için *tapu-resmi* alınamaz. Bu halde, üç yıl işlemeden bırakılan toprağı sipahi başka birisine tapuya verebilir kaidesi bu suretle bir çözüm şekline bağlanmıştır. Keza herhangi bir raiyyetin, toprağın boz kalmasında bir kusuru yoksa (mesalâ toprağı üç yıl arka arkaya su basmışsa) sipahi bu toprağı elinden alamaz. Harman yeri ve öküzü otlatmak için ekilmeyen arazi de boz bırakılmış bahanesiyle tapuyla verilemez. Aynı kanûnnâmede ölen bir raiyyetin karısı da korunmaktadır: Şayet kadın o çiftliği işliyor ve vergilerini ödüyorsa, elinden almak hayıftır.

Bu kanûnnâmeye Fatih kanûnnâmesinden geçen bir maddeye göre, raiyyet kendi isteği ile yerini bırakıp giderse, evi ve eşyası *(damı ve çulu)* sipahiye aittir. Süvari kovarsa raiyyete ait olur. Aşikâr surette bu maddeler, sipahinin belli bir kanun maddesini kötüye kullanması karşısında kanun koyucunun reayayı korumak için sonradan çıkardığı ek kanunlardır. Vârisi belli olmayan mallar, beytü'l-mâle, yani devlet hazinesine aittir. Bu gibi gelirlerin izlenmesi ve toplanması umumiyetle *beytü'l-mâlci* adını alan *âmil*'lere (mültezimlere) arttırma ile iltizama verilir. Fakat *beytü'l-mâlciler*, vârisi o memleketten başka yerde bulunan mallara, yahut seyahate çıkmış veya malını birisine emanet koyup gitmiş olan kimselerin mallarına da karışmakta, sahip çıkmaktadırlar. Buna karşı kanun koyucu şu maddeleri koymuştur: Vâris mevcut ve memlekette nerede olduğu malûm ise, buna *kayıp* denir. Miras, evvelâ vasî elinde altı ay saklanır. Eğer gelen olmazsa o zaman *beytü'l-mâlciye* teslim olunur. Sonra vâris gelirse *beytü'l-mâlci*'den alır. Eğer vârisin bulunduğu yer belli değilse, bu gibilere *mefkûd* denir. Miras bir yıl *vasî* elinde tutulur. Gelmezse *beytü'l-mâlciye* teslim edilir.

Evinden ayrılıp seyahata çıkanların veya malını birisine emanet bırakanların mallarına *beytü'l-mâlci* herhangi bir şekilde karışamaz. O yalnız ölen kimselerin mirasına karışabilir.

16. asırda yeniden fethedilen bölgelerde, Doğu-Anadolu ve Macaristan'da birtakım hizmet ve angaryalara karşı kanunî tedbirler alındı: Diyarbakır vilâyetinde köylünün üç gün timar sahibinin toprağında angarya çalışması, *ırgadiye* denilen bir resimle (hane başına günde iki akçe) karşılanmıştır. Macaristan'da, odun ve otluk yerine belli miktarda bir resim (bir araba odun için 15, bir araba ot için 25 *penez*) konmuştur. Kaydetmek lâzımdır ki, aynı zamanda *çift resmi* veya *ispence* bu bölgelere klasik Osmanlı *raiyyet rüsûmu* olarak sokulmuş bulunuyordu.

1545 tarihli Pojega Kanûnnâmesinde[27] "bid'at olmağın külliyen ref'" olunması Pâdişah tarafından emredilen hususlar arasında angaryalara ait şu madde vardır: "Resm-i giyâh aldıklarından gayrı sancak beyleri ve kadılar, voyvodalar kendü atları ve davarları için araba ile otluk teklif edip veyahut otluk-baha deyü beşer ve onar akçe alıp ve yem ve yemek ve et ve ekmek ve tavuk bilcümle cebirle me'külât cinsinden her ne bulurlar ise alıp bir akçe ve bir habbe vermeyip ve kendü maslahatları için

[27] Ibid., s. 305, madde 9.

reâyâyı istihdâm edip ve davarların ve arabaların hizmete sürüp ve odun ve otluk taşıdıp env'â-i zulm ve hayf" etmektedirler.

Aynı bid'atler III. Murad devrine ait Sirem Kanûnnâmesinde[28] tekrar olunmaktadır. Macaristan'a ait diğer kanunnâmelerde de[29] buna benzer bid'atler şiddetle yasaklanmaktadır: Hatvan Kanûnnâmesinde ücretsiz yemek ve yem almak, reayanın arabalarını seferlerde beş altı ay erzak taşımak için kullanmak ve reayayı evlerinde hizmet ettirmek, ölen reayanın kimsesiz oğullarını ve kızlarını yanlarına esir gibi alıp kullanmak ve mallarına el koymak gibi zulümler sayıldıktan sonra sancak beyi ve kadılara bu yolsuzlukları bildirmeleri için daha önce de defalarca tekitli hükümler gönderildiği belirtilmektedir. Kanunnâmede bu zulümler yüzünden reayanın yerini yurdunu bırakıp dağıldığına da ehemmiyetle işaret olunmaktadır.

Lipve (Lippa) kanûnnâmesinde reayanın hizmet (*kulluk*) karşılığında hane başına bir araba odun ve bir araba ot vermesi, yahut bunun yerine odun için 15, ot için 25 penez (100 penez = 1 Macar altını) ödemesi kabul olunmaktadır. Keza reaya timar sahibine ait çayırı biçip yığacaktır. Fakat beylerbeyi adamlarının, sancak-beylerinin, zaîmlerin ve timar sahiplerinin kendileri için reayaya zorla ev yaptırmaları, angarya çalıştırmaları, kendi tarlalarını ektirmeye zorlamaları, ücretsiz yem ve yemek almaları, arabalarını ücretsiz kullanmaları yasaklanmaktadır[30].

16. asırda reaya hizmetleri ile ve angaryalarla ilgili *Kanûn-i Osmânî* maddeleri bu suretle belli başlı suiistimalleri tespit etmekte idi.

Dirlik sahiplerinin haklarını açık bir şekilde tayin etmek ve bid'atleri yasaklamak, reaya aleyhindeki işlemleri önlemek suretiyle Osmanlı kanûnnâmelerinin, *adâletnâme*'lerdeki aynı anlayıştan ilham aldığını tesbit etmek zor değildir.

Hatta bazı kanûnnâmeler, *adâletnâme* metinlerini de içine almaktadır. Bu *adâlet fermanları* umumiyetle tahrir emininin tesbit ettiği bir haksızlık veya bir bid'atin kaldırılmasına dair hükümlerdir[31]. Niğbolu kanûnnâmesindeki 19. madde güzel bir misaldir: "Harman mevsiminde zikr olan vilâyetin kânûn-i kadîmesi üzere her müzevvecden sipahisine bir tavuk ile bir boğaça alına ve tavuğu olmayandan bir akçe alına ve gayrı eyyâmda tekrar tavuk ve boğaça alınmaya, sipahi ve yahut subaşı ve sancak voyvodası köyüne varsa gücile atına yem ve otluk ve koyun ve tavuk talep eyleyip evden eve salgun salmıya, eğer ol köyde talep eyledüği nesneden bulunursa akçesiyle ve rızalariyle satın ala. Bulunmaz ise elbette bulun deyü teklif eylemiye ve illâ kadılar men' eyliyeler, men' ile memnu' olmazlar ise dergâh-i muallâya arz eyliyeler".

977/1569 tarihli Agriboz kanûnnâmesi de bir *adâletnâme* ihtiva etmektedir. Orada "def' ve ref' olunan evzâ'-i hâdise ve bide'ât-i mütehâdise" sayılmakta ve " 'âmme-i umûr-i vilâyet ve kâffe-i ahvâl-i memleket nehc-i şerî'at ve kanûn-i 'adâlet ve defter muktezasınca görülmek emr" olunmaktadır. Bu bid'atlerin başlıcaları şunlardır: Öşürün belli bir usûle göre alınmaması reayadan fazla tahsiline sebep olmaktadır. Bunu önlemek üzere a'şârın nisbetleri tesbit olunmuştur[32].

---

[28] Ibid., s. 309.
[29] Hatvan Kanunnâmesi, Ibid., s. 317, madde 13.
[30] Lipve Kanunnâmesi, Ibid., s. 323-324, madde 6, 13.
[31] Bak. Kanunî Süleyman devrine ait Niğbolu Kanûnnâmesi, Ibid., s. 208, madde 11; s. 19.
[32] Ibid., I, s. 341, madde, 4-9.

Resm-i otlak suiistimallere sebep olduğundan tamamiyle kaldırılmıştır. *Resm-i kışlak ve otlak* şudur: belli bazı yaylalarda otlatılan koyunlardan sürü başına bir koyun dirlik sahibi alır. Fakat reaya birkaç sürüyü bir araya getirerek bir koyunla kurtulmağa çalışır, yahut dirlik sahibi bir sürüyü birkaç sürü sayarak birden fazla koyun almak ister. Buna karşı kanun koyucu, üçyüz koyunun bir sürü sayıldığını ilân ederek bu çekişmeleri durdurmak istemiştir[33]. Bizans devrinden kalma eski bir vergi olan çift başına bir kile buğday bir kile arpa vergisi "bid'at" sayıldığından burada kaldırıldı[34].

Agriboz kanûnnâmesinde ifade edilen bir prensip, eskiden beri Osmanlı idaresinin suiistimallere karşı kullandığı bir ölçüdür: Reayadan yeni defterde açıkça belirtilmemiş yeni hiç bir şey alınamaz[35].

Kanûn-i Osmânî'nin mahiyeti ve yasakladığı bid'atler hakkında 1524 Mısır Kanûnnâmesi de bize dikkate değer bilgiler sağlamaktadır[36].

Evvelâ bu kanûnnâmenin meydana getiriliş şekli konumuz bakımından dikkate değer.

I. Selim, Kahire'ye girdikten üç hafta kadar sonra vergi kaynaklarından istifade gayesile derhal arazinin tahriri için etrafa komisyonlar gönderdi. Bu işe 1523 e kadar devam edildi. Mısır'ın kendine mahsus şartları dolayısiyle Memlûk devrinden kalma kâtipleri kullanmak lâzım geldi. Fakat bunlar, tarihçi İbn İyas'ın da kaydettiği gibi, bu tahrir sırasında birçok suistimaller yaptılar, kendi çıkarları için köylüyü ezdiler. Birçok köylünün topraklarını bırakıp kaçmalarına sebep oldular. Memlûk devrine ait defterlerin çoğu yanmış olduğundan kontrol imkânı yoktu.

Halbuki Mısır'a vali tayin edilen Hayır Bay'a 1520 Eylül sonlarında I. Süleyman'ın gönderdiği fermanda[37] "İhyâ-i ma'âlim-i 'adl u insâf ve izâle-i merâsim-i cevr u i'tisâf etmekte kemâl-i teyakkuz üzerine" olması bilhassa işaret olunuyordu. 1524 ocak ayında Hâin Ahmet Paşa'nın isyanı sırasında Mısır işleri büsbütün çığırından çıktı. İsyan bastırıldıktan sonra durumu düzeltmek üzere bizzat vezirazam İbrahim Paşa 1 Zilhicce 930/30 Eylül 1524 de Mısır'a hareket etti (Mısıra varış 8 Cemâziyelâhir 931/2 Nisan 1525). Paşanın divan tezkirecisi olan Celâl-zâde Mustafa (sonraları Kanunî Süleyman devrinin kanun ve nizamlarını meydana getirmekte başlıca rol oynayan Büyük Nişancı) beraberinde idi. Celâl-zâde, vezirazamın akıl hocası durumunda olup Mısır'da ıslâhatın ve yeni kanûnnâmenin meydana getirilmesinde esas rolü oynamıştır. İbrahim Paşa, Mısır'a ayak basar basmaz "etrâfa adâletnâmeler gönderildi, herkes mezâlim ve mehâyiften perhîz üzere olmak emrolundu, sâniyen Saîdeli valisi İbn Ömer ve İbn Nasr nâm şeyhülarablar mezâlimine binâen salb olundu ve mehâbet-i Paşa ..... kulûb-i mergûbeye sirâyet etti....Beyne'r-re'âyâ mer'î olan Emîr Kayıtbay ve Gûrî kanûnlarınca ki, hâi'n-i fir'avn-likâ nâmı Ahmed ve hisâbı namahmûd olan Paşa tagyîr ve tamâh-i hâmi müsted'âsınca teksîr ve taz'îf eylemişti, emr-i şerîfleri ile

---

[33] Ibid., I, s. 342.

[34] Bak. not 9.

[35] Barkan, Ibid., s. 343, madde 10; 1528 tarihli Malatya Kanûnnâmesi içindeki *Adâletnâme* için Ibid., s. 113-114.

[36] Bu Kanûnnâmenin bir sureti : Ibid., s. 355-387; Kanûnnâme hakkında bak. S. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and development of Ottoman Egypt*, 1517-1798, Princeton 1962; Kanunnâme-i Mısr için bibliyografya, s. 407.

[37] Ferîdûn, *Münşeât'üs-Salâtîn*, I, İst. 1274, s. 503-506.

defâtir-i a'tîkaya mürâca'at olundu, husûsâ re'âyânın hüsn-i rızâlariyle .... mu'tedil vaz'ile tahfîf kılındı ve der-i devlete 'arz olunup dâyimâ her biri ma'mûlun-bih olması hatt-ı hümâyûnla dahi buyuruldu". Üçyüz kadar mahpus borçları ödenip salıverildi. Bin kadar yetime nafaka ve giyecek verildi. İbrahim Paşa Padişahın daveti üzerine 22 Şaban 931/14 Haziran 1525 de Mısır'dan ayrıldı. Paşa'nın Mısır'daki davranışları ve bid'atleri kaldıran yeni Mısır kanûnnâmesi, adâletnâmelere vücut veren devlet anlayışını parlak bir şekilde aksettirmektedir. Kanûnnâme, Mısır'da Osmanlı Pâdişahı'nın otoritesini sağlam bir şekilde kuran askerî ve mülkî teşkilât yanında bid'atleri kaldırmak gayesiyle şu kaideleri koymaktadır: Mısır'da vilâyetlerde idare başında olan *kâşif*'lerin ve *şeyhularab*'ların başlıca vazifeleri, arazinin sulanması için gereken kanalların tamirine dikkat etmek, Kayıtbay gelir defterlerine göre vergileri tam olarak toplayıp hazineye teslim etmek ve bedevî Arapların hücum ve zulümlerinden fellâhları korumak. Vergisini ödeyen köylünün (fellâh) eline *Beylerbeyi* nişânı, *nâzır-ı emvâl* ve *emîn* mühriyle bir tezkire verilir ve ikinci defa vergi alınması önlenir.

Herhangi bir fellâh bir mültezimi beylerbeyine şikâyet edebilir. Beylerbeyi, haksız alınan şeyleri alıp fellâha teslim eder ve suçluyu ağır cezaya çarptırır. Kayıtbay zamanından sonra meydana çıkarılmış olan bütün resimler ilga edilmiştir.

Hayır Bay zamanında altın ayarının düşürülmesi sebebiyle fellâhlara yüklenen bazı yeni vergiler, bid'at olduğundan kaldırılmıştır. Keza kâşiflerin köyden köye aldığı kuzu veya koyun (*ziyâfe*) ve yirmi akça yasaklanmıştır. Bu yasağı dinlemeyen kâşif, azl, hatta idam edilecektir. Şeyhularab'ın beylerbeyiye verdiği pişkeş için köylüye para ve eşya salgunu yapması yasaktır. Almakta devam edenler en ağır şekilde cezalandırılacaktır.

Âmiller (mültezimler)in ve diğer görevlilerin köylüden aldıkları *der-âmed resmi* de yasak edilmiştir.

Arazi ölçenlerin (*messâh*) köylüden koyun ve arpa almaları yasaktır. İhtiyaçlarını kendi paralariyle göreceklerdir.

İhmal yüzünden boz kalmış yerlerin vergisini fellâhlardan zulümle alan, zulüm ile köylünün dağılmasına sebep olan kâşif, şeyhulbeled veya *âmil* siyaset cezasına çarptırılacaktır. Şayet, sırf vergiden kaçmak için fellâhlar kendileri dağılmış iseler aralarından bir ikisi asılarak gözleri korkutulur.

Beytülmalcinin izni olmadan ölülerin gömülmemesi yüzünden ölüler ortada kalıyormuş. İhmal gösteren beytülmalci, beylerbeyi tarafından siyaset olunacaktır. Vergiler hususunda her türlü anlaşmazlık beylerbeyi, defterdar *(nâzır-i emvâl)* ve kadının hazır bulunduğu divanda dinlenip karara bağlanacaktır. Mahkeme memurları davalılardan rüşvet almıyacaktır. Hazineye ait memuriyetlere beylerbeyi ve diğer beyler kendi adamlarını getirmiyeceklerdir. Reayanın davaları kadı hazır olmadan doğrudan doğruya beylerbeyi tarafından görülüp hükme bağlanamaz. Bazı kadılar mahkemelerini naiplere satıyorlarmış. Bu gibi kadıların hapsedilmesi ve durumun Padişah kapısına bildirilmesi beylerbeyiye emredilmiştir. Valilerin ve mültezimlerin yanına yanaşma hizmet sahipleri tamamiyle kaldırılmıştır. Birçok suiistimallere bu aracılar sebep olmakta ve efendilerinin otoritesinden faydalanarak halkı soymaktadırlar. Bu gibi kimseler, bilhassa mahkemelerde büyük haksızlıklara sebep olmaktadırlar. Naipler ve muhzırlar hileli işlere alet olmaktadırlar. Bazı davalarda davacı hazır ve aklı yerinde olduğu halde birtakım açıkgözler vekil sıfatiyle davayı üzerlerine almakta

ve menfaat koparmakta, haksız işlere sebep olmaktadırlar. Kadı, mutlaka davacıyı çağıracak ve şer'î bir özrü olmadan dava vekili tayin edenleri beylerbeyiye bildirecektir. Vekil ve müvekkil ikisi de şiddetli siyaset cezasına çarptırılacaklardır. Bu işlere âlet olan kadılar da beylerbeyi tarafından hapse konup durum Padişah kapısına bildirilecektir.

Kâşiflerden, meşâyihden (şeyhularab) ve sair vergi toplayan memurlardan bazıları fellâhları öldürür, mallarını gasbederler ve kadılar da suçluyu korurlarmış. Bu gibi kadılar da beylerbeyi tarafından azl ve hapsedilecektir.

Buraya kadar Kanunî Süleyman devrinde ve ondan önce *Kanûn-i Osmânî*'nin esas prensiplerini ve bu prensiplere göre hangi durumların *bid'at* sayıldığını gözden geçirdik. Aşağıda doğrudan doğruya adâletnâmeler üzerinde duracağız.

* * *

I. Eflâklara ait adâletname. 967 Şevval tarihli adâletnâme (No. VI.) Semendere sancağındaki birtakım bid'atlerin kaldırılması için gönderilmiş bir adâletnâmedir. Metinde *Adâletnâme-i Hümâyûn* deyimi kullanılmaktadır. Bu adâletnâmenin özellikleri, belli bir bölgedeki bida'atleri kaldırmayı hedef tutmuş olması ve bid'atlerin neden ibaret olduğunu bildirmemesidir. Bu bid'atlerin ayrı ayrı tesbiti işini ve önlenmesini Semendere kadısına emretmektedir. Bunlar, *şet'at, kanûn* ve *tahrîr defteri* ne aykırı olarak Sancak-beylerinin ve adamlarının yahut eminlerin ve âmillerin (mültezimlerin) ve diğer hükümet görevlilerinin reayadan fazladan aldıkları şeylerdir. Evvelce kaldırılması emredildiği halde bu adâletnâme ile yeniden yasaklamak gerekmiştir.

Semendere, İmparatorluk içinde özellik taşıyan bir bölgedir. Burası, Macaristan, Osmanlı İmparatorluğuna katılıncaya kadar Avrupa'da en mühim serhad bölgesini teşkil ediyordu. Rumeli'nin başka yerlerinde uygulanan tipik Osmanlı kanunları burada ancak 943/1536 de uygulanmıştır[38]. Osmanlı hükümetinin burada reayayı ve özellikle bölgenin müdafaasında mühim bir rol yüklenen Eflakları, neden iyi tutmağa ve memnun etmeğe çalıştığını anlamak güç değildir[39]. 1536 a kadar Semendere kanunu, klasik Osmanlı kanunlarından farklı olduğu içindir ki, 1501 den önce II. Bayezid zamanında yazılmış olan fakat I. Süleyman'a atfolunan Kanûnnâmede her defasında "Ammâ Semendere'de...." cümlesiyle bu bölgedeki farklı durum belirtilmektedir. Semendere kanûnnâmesi, *Kanûn-i Osmânî*'ye özelliğini kazandıran başlıca iki vergi grupunda (raiyyet rüsûmu ve a'şâr) şu ayrılıkları ihtiva etmekte idi:

1) *Raiyyet rüsûmu* yerine biçme vaktinde her *baştina* sahibi bir araba ot ve bir araba odun verir. Mevsiminde otluk ve odun alınmazsa, ot için 7 akça ve odun için 3 akça ödenir.

Halbuki biliyoruz ki, *Kanûn-i Osmânî*'de bunlar *çift-resmi* veya *ispence* adı ile anılan raiyyet rüsûmu ile karşılanmakta idi[40].

---

[38] Semendere bölgesi, evvelâ 1439-1444 yılları arasında, ikinci defa 1459 da Osmanlı hâkimiyeti altına geçmiştir. F. Babinger'in yazdığı gibi Fatih, Semendere'yi muhasara ile almamış, şehrin anahtarları kendisine Pirot'da iken teslim olunmuştur. Bak. benim, *Mehmed the Conqueror (1432-1481) and his time*, Speculum, XXXV - 3 (1960), s. 421. *Sulhen* zaptın mühim hukukî neticeleri olmuştur.

[39] Karşıla. N. Beldiceanu, *La Région de Morava - Timok dans les documents de Mehmed II et de Selim I*, Revue des Etudes Roumaines, III-IV (1957), p. 111-115.

[40] Bak. H. İ. *Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu.* Belleten, XXIII (1959).

4) Eflakların hane başına ödedikleri *flori-resmini* toplamak için giden floriciler, her yerin kadısı ile birlikte bu resmi toplayacaklar ve kendileri için hane başına yalnız bir akça florici (*emîn*), bir akça kâtibi alacaktır. Ondan başka *Poklon*[47b] ve başka adlar altında hiç bir şey istemiyeceklerdir.

5) Eflaklar, sancak beyine ev yapmak zorunda değildirler. Ancak voyvoda için her nahiyede belli bir yerde nahiye halkı bir ev yaparlar ve tamirine bakarlar. Her gelen voyvoda orada oturur.

6) Voyvoda, halktan istediğini parasiyle ala. Para cezası veya *siyâset* cezaları hususunda kadının izni olmadan kendiliğinden hareket etmeye ve reayayı tutuklamaya. Voyvodalar zorla ot, arpa, saman, tavuk almayalar.

7) Eflakların çayırlarına, bahçelerine, tahıllarına ve terekelerine ve otlaklarına sancak-beyi ve adamları at salıverip zarar verdirmeyeceklerdir. At-oğlanlarının reayadan yem ve yiyecek almasına müsaade etmiyecektir.

8) Domuzlar bir kimsenin timarında otlamıyorsa *otlak-hakkı* alınamaz.

9) Yeni gelen voyvodanın, *primikur*'lardan birer karın yağ, birer kebe alması da yasaklanmıştır.

10) Muharebe zamanında sancak beyleri *voyvoda*'ları ve *subaşı*'ları, *knez*'ler ve *primikur*'lar, Eflakların zorla atlarını, silâhlarını alıyorlarmış. Bu da men'edilmiştir.

11) Hıristiyan köyleri içinde oturan müslümanlardan hıristiyanlara zarar gelmiyorsa yerlerinde kalabilirler. Aksi halde yerlerinden göçürülecek, Müslümanlar hep bir arada oturacaklardır.

12) Bu adâletnâme ile eski Despot Kanunu da kaldırılmıştır. Anlaşıldığına göre, Despot Kanunu, bazı davaları Eflakların kendi aralarında hal ve fasletmeleridir. Adâletnâme, her türlü ihtilâfın kadı ve sancak-beyi marifetiyle halledilmesini emretmektedir.

934/1527 tarihli Semendere Eflakları kanûnnâmesi de[48] sancak-beylerinin hâlâ Eflaklardan parasız veya küçük bir ücret karşılığında buğday ve arpa aldıklarını açıklamaktadır. Sancak-beylerinin ihtiyacını da göz önüne alan kanun koyucu, bir orta yol bulmuştur: Buna göre, her köyde on beş haneye bir yük arpa (1 yük=beş kile =100 okka) veya üç haneye bir kile arpa ve 25 hane ve daha ziyade haneli köylerde ise birer kile buğday verilmesi emredilmektedir. 922/1516 da sancak beylerine her köyden belli miktarda arpa ve buğday tayin edildiğini biliyoruz. Bu yeni hüküm, bilhassa sefere çıkacak atlı asker için arpa miktarını artırmakta, fakat sancak beylerinin gelişigüzel *salgun* yapmasını önlemektedir. 943/1536 tarihli Semendere defteri kanûnnâmesinde[49] nihayet Eflakların statüsünde esaslı bir değişiklik yapıldığını görmekteyiz: Bu tarihe doğru Pâdişah'ın bir fermanı ile Eflaklara ait eski kanunlar yürürlükten kaldırılmakta, *Kanûn-i Osmânî* uygulanarak bu zümre de diğer reaya gibi klasik Osmanlı vergilerine tâbi tutulmaktadır. Biliyoruz ki, Macaristan fethinden sonra bu bölge artık bir serhad olmaktan çıkmış bulunuyordu. Bundan sonra Eflaklar, şer'î ve örfî vergileri ödeyeceklerdir. Fakat "hukûk-i şer'iyye ve rüsûm-i 'urfiyye takdir olunup zikr olan *petnik* ve *zamaniç* ve sâir teklîfât ve salgun merfû' olmak lâzım iken" yalnız

[47b] *Poklon*, Dr. Bojanic-Lukac'a göre *bahşiş* manasına Sırpça bir kelimedir.

[48] Barkan, Ibid., s. 325.

[49] Başvekâlet arşivi, tapu defteri no. 187.

petnik ve *zamaniç* âdetleri kalkmış, diğerleri kalmıştır. Bu yüzden "re'âyâ ziyâde bî-huzûr ve müteellimdir". Mültezimler ve cizye için *nevyâfte* ve *mürde* yoklayan görevliler, köy köy gezip reayadan fazla para almaktadırlar. Kanûnnâme bu hususları tamamiyle kaldırmakta, "sancak-beyi cânibinden ve adamlarından ve voyvodalardan kimesne salgun arpa ve buğday salmaya ve bal ve yağ salınmaya" demektedir.

H. 967 tarihli Semendere adâletnâmesi (No. VI.) işte hâlâ bu gibi bid'atlerle ilgilenmiş olmalıdır.

II. *Angaryalar.* Eflaklar kanunundaki gelişim, *Kanûn-i Osmânî* bakımından ilgi çekicidir. Orada evvelâ Fatih devri sonlarına doğru eski *aynî* vergiler *nakdî* vergilere çevrilmiş, hizmet ve angaryalar sınırlandırılmış, daha sonra da bu eski kanunlar tamamiyle kaldırılarak Osmanlı kanunları ve vergi sistemi uygulanmıştır. Çift-resmi sisteminde olduğu gibi, bu değişikliği yapabilmek için hükümet, reayanın eline yeter derecede para geçtiğine ve hizmetler yerine para vermeğe hazır olduğuna hükmetmiş olmalıdır. Başka deyimle, para ekonomisi yeter derecede gelişmiş olsa gerektir. Aynı gelişimi biz İmparatorluğun başka taraflarında, meselâ Doğu-Anadolu vilâyetlerinde ve Suriye'de de görmekteyiz. Osmanlı *raiyyet rüsûmu*, *a'şâr* ve *cizye* konulduktan sonra artık *salgunlara* ve diğer hizmetlere mahal kalmadığı hakkında H. 943 tarihli kanûnnâmedeki kayıt bilhassa dikkati çeker. Bid'atlerin menşei bakımından buradaki durum mühim bir noktayı açıklamaktadır, o da *Kanûn-i Osmânî* girdikten sonra, sancak beylerinin, timar sahiplerinin ve diğer görevlilerin eski vergileri *yerleşmiş âdetler* olarak devam ettirme temâyülüdür. Bu suretle eski vergiler *bid'at* olarak yerleşmiş ve bunun üzerine yeni vergiler eklenmiş olmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun başka taraflarında da Osmanlı idaresinin mücadele ettiği birçok bid'atlerin (angarya ve salgunların) menşei budur. 17. asırda askerî sınıf mensuplarının yaptıkları *salgunlar* İmparatorluk için bir âfet halini aldığı zaman bunun aslında eski bir usûle dayandığını unutmamak lâzımdır.

Osmanlı devrinde *aynî* vergilerin ve hizmetlerin, Sırbistan'da Trakya ve Makedonya'da olduğundan daha uzun ömürlü olması tarihî bir sebebe atfolunabilir: Duşan kanununa göre, Sırp *pronoia* sisteminde para vergileri ikinci derecede olup, esas köylünün yerine getirmek zorunda olduğu hizmetlerde idi. Bizans'a tâbi Trakya'da ise para ekonomisinin gelişmesi sonucu olarak esas rol nakdî vergilerde idi[50]. Bizans topraklarında angaryalar karşılığında belli miktarda nakdî resim konulduğu halde Sırbistan'da hizmetler devam etmekte idi. Meselâ, Duşan kanununda bütün *meropsiler* için şu madde vardır: Onlar "pronoia (timar) sahibi için haftada iki gün çalışalar, kendisine yılda bir kırala ait *hyperpre*'i (altın para) vereler, hep birlikte bir gün ot biçeler, ve bir gün bağda çalışalar, bağ yoksa onlar için başka işlerde bir gün çalışalar, merof verdiği mahsûlü anbara koya, ondan kanuna muhalif başka hiç bir şey istenmeye"[51].

Kanûn-i Osmânî, reayanın sipahi için birtakım angarya hizmetleri yerine getirmesini *âdet* olarak kabul etmekte, fakat bunları kesin bir şekilde sınırlandırmaktadır : Reaya kendi köyünde sîpahi için anbar yapar, fakat ev yapmaya zorlanamaz. Ev yapma mükellefiyeti bazı hallerde ve bazı bölgelerde nadiren kabul edilmektedir.

---

[50] Ostrogorskij, Ibid., s. 113-116, 202.
[51] Ostrogorskij, Ibid., p. 366.

Reaya, sipahiler üzerine hâssa kaydolunan çayırları biçer ve yerinde yığarlar, fakat sipahilerin evine kadar arabalariyle taşımazlar. Senede üç gün sipahinin toprağında angarya çalıştırılamaz, ekin ekmeğe mecbur edilemezler.

Sipahinin a'şâr mahsûlünü köydeki anbara kadar taşırlar, fakat başka bir köye taşımaya mecbur değildirler. Ancak *hisar-erlerinin* mahsûlünü hisara, uzaklığı bir günden fazla değilse, taşırlar. Keza sipahiye ait a'şâr mahsûlünü satılmak üzere en yakın hububat pazarına kadar arabalariyle götürürler. Fakat en yakın pazar bir günden uzak mesafede ise buna mecbur değillerdir.

Bulgaristan sancaklarında fetihten önceye ait bir *âdet-i kadîme* olarak harman vaktinde ve mart başında *ispence resmi* toplanırken sipahiye *birer tavuk* ve *birer boğaça* (bir ekmek somunu) verilmesi kabul edilmiştir.

Bunlar *Kanûn-i Osmânî*'ye girmiş ve yerleşmiş angarya ve âdetlerdir. Fakat bazı bölgelerde ayrıca sipahi için ev yapmak, yahut kışın ot ve odun vermek (hane başına bir araba veya bir yük [52]), sipahinin bağında veya tarlasında senede üç gün çalışmak gibi angaryalar devam etmekte bulunmuştur.

Burada, Kıbrıs fethinden sonra eski rejimde yapılan değişiklik hatırlanmağa değer. Venedik idaresinde *parikozlar* veya *pareykozlar* (toprağa bağlı köylü) hâkim sınıf mensuplarına haftada iki gün angarya çalışmakta idiler [53]. Osmanlı idaresi, reayayı devlete ait şekerhanelerde, tarlalarda ve gereken diğer hizmetlerde kullanmak üzere iki günlük angaryayı bir güne indirdi [54]. Osmanlı devletinin "himâyet-i memleket" için reayaya *avârız-i divâniyye* adı altında birçok hizmetler veya karşılığı vergiler yüklediği ve bunların bilhassa 16. asır ikinci yarısından sonra ağır bir yük halini aldığı bir gerçektir. Biz burada yalnız vilâyetlerde görevlilerin yaptığı suiistimalleri ve bid'atleri ele almış bulunuyoruz.

Burada yayınladığımız 17. asır ortalarına ait bir hüküm (No. XII.) sipahilere ait hakları garanti altına almağa çalışan bir vesikadır. Vesikadan anlaşıldığına göre, o zaman reaya vergilerini tam olarak ödedikten sonra herhangi bir suretle sipahiye kolaylık göstermekten ve yardım etmekten kaçınmaktadır. Meselâ, onları köylerine konuk almamakta, âdet olmuş bazı hizmetleri yerine getirmemektedirler. Anadolu beylerbeylerine ve kadılarına gönderilen bu hükme göre, reaya sipahilerini daima kendi üzerlerinde emir sahibi bilecekler, sözlerine karşı gelmeyeceklerdir. Her birini üç gün misafir edip kendilerine ziyafet hazırlıyarak ikram edecekler, bu süre içinde hayvanlarını da besleyecekler, sipahiden müsaade istemeden onu bırakıp kendi işlerine gitmeyeceklerdir. Eğer sipahi o köyde bir ev ve ahır yapmalarını isterse yapacaklar, onun *imece* hizmetini görecekler, tohumunu kendi yanından vererek arpa ve buğday ektirmek isterse, ekeceklerdir. Sipahinin istediği hizmeti yapmayan reaya *ta'zir*'e müstahak olur, yani sipahi onu paylamak ve dövmek hakkına sahiptir [55].

Reaya, köyde hububatı koymak için sipahiye bir anbar yapmalı, bu mahsûlü satmak için hayvanlarına yükleyerek en yakın pazara götürmeli ve bunun için hayvan kirası istememelidirler. Şayet sipahi, anbarındaki a'şâr mahsûlünü harman zamanına

---

[52] *Odun ve Ot* hizmeti için bak. *Raiyyet Rüsûmu*, s. 578-80.

[53] Bak. G. Hill, *A History of Cyprus*, III, Cambridge 1948, s. 805.

[54] Barkan, Ibid., s. 348-49.

[55] Bu nevi cezalar için Coşkun Üçok, *Osmanlı Kanûnnâmeterinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler*, Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası, IV, s. 48-50.

kadar va'de ile câri narhtan üç dört akçe ziyade ile reaya arasında dağıtırsa, bunu almamakta ısrar etmemelidirler. Sipahiler kendi reayalarının hareketlerini kontrol altında tutarlar, namaz kılmayanları ve kötü işlere girişenleri men'ederler. Reaya suç işler ve Şerî'ate göre *cerîme* almak gerekirse, *cerîme*'nin yarısını alalar (diğer yarısı sancak-beyine veya subaşıya aittir). Buna karşı sipahiler de timar köylerinde üç günden ziyade kalmamalı ve reayadan kaldıramıyacağı şeyleri istememeli, zorla evlerine inmemelidirler. Sipahi, kendi timarında oturuyorsa, reaya için üç gün besleme mecburiyeti yoktur. Keza reayanın sipahi dirliği içindeki topraklarını sipahinin bilgisi ve müsaadesi olmadan başkasının tasarrufuna bırakması, kiraya vermesi, *kesimle* iltizama vermesi ve bağışlaması câiz değildir. Aksi takdirde sipahi yapılmış olan işlemi bozabilir ve toprağı sahibine tapu ile verir, istemezse yabancıya verir.

III. *Salgunlar.* Gördük ki, *adâletnâme*'ler esas itibarile *Kanûn-i Osmânî* gibi, reayanın mükellef olduğu vergiler ve hizmetlerle ilgilidir. Osmanlı vergi sistemi ise, *raiyyet rüsûmu, a'şâr* ve *bâdihavâ rüsûmu* gibi üç esas vergi grupuna dayanır. Hizmetlerin ve angaryaların *raiyyet rüsûmu* ile nasıl sıkı sıkıya ilgili olduğunu ve bu sahada *Kanûn-i Osmânî*'nin tutumunu yukarda göstermeğe çalıştık. Bu saha ile ilgili olarak görevlilerin kanunsuz salgunlar salması, kalabalık bir maiyetle köyleri devre çıkarak kendilerini ve hayvanlarını besletmeleri adâletnâmelerin ve kanunların şiddetle yasakladığı en yaygın suiistimal şekilleridir. *Salgun* veya *salma* reayadan istenen olağanüstü *nakdî* veya *aynî* vergilerdir. Umumiyetle hane başına belli miktarda arpa ve buğday ve başka yiyecek şeyler toplamaktan ibarettir.

Kanûn-i Osmânî ancak olağanüstü durumlarda, memleket yararı için ve Pâdişah'ın hususi emriyle bu gibi *salgunlara* müsaade etmiştir. Bu prensip, şu kanun maddesinde özetlenmiştir: "Vilâyete *'avâriz* tahmîl olunmak himâyet-i memleket için benüm emri şerîfimle olandan gayrı câiz değildir" [56]. Görevlilerin reayadan kendileri için âidât veya hizmet istemeleri, *salgun* salmaları, Osmanlı Pâdişah'ının mutlak hukukuna bir tecavüz sayılır. Kanuna göre "toprak ve reaya Padişahındır". Toprak ve reaya üzerinde onun iradesi dışında kimse bir tasarrufta bulunamaz.

Kanûnnâmelerde beylerin yaptığı bazı salmalara, bilhassa arpa ve buğday salmalarına ancak bazı istisnaî durumlarda müsaade olunmuş, bununla birlikte salmaların miktarı dikkatle sınırlandırılmış, reayanın gelişigüzel soyulması önlenmek istenmiştir. Meselâ 991/1583 tarihli Trabzon kanunnâmesine göre, burada beylerbeyi ve sancak-beyi için ot, arpa, saman, odun salgunlarına müsaade olunmuştur. Bu bid'ate müsaade olunması oradaki olağanüstü şartların bir sonucudur. Burada beyler kendi kapı-halkını ve hayvanlarını beslemek için büyük sıkıntı çekmekte idiler. 1510 da burada vali olan Şehzâde Selim (I. Selim) şöyle yazıyordu: "Bu vilâyette galle cinsinden nesne bitmeyüp kılleti ve zarûreti 'ale'd-devâm olduğu sebebden sancak beyi olanlar 'âciz ve firûmânde kalurlar imiş, tereke taşradan gelür imiş [57] ".

Başka taraflarda Osmanlı hükümeti, fetihten önceki bu gibi salmaların devamına yine özel şartlar dolayısiyle müsaade etmiştir. Meselâ, Semendere serhad sancağında sancak-beyinin her on beş hanede 100 okka arpa ve 25 haneden büyük köylerde 20 okka buğday toplamasına izin verildiğini gördük [58].

---

[56] Barkan, Ibid., s. 207, madde 22.
[57] Bak. Ç. Uluçay, *Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?*, Tarih dergisi VI, sayı 19, s. 75.
[58] Barkan, Ibid., s. 325, madde 9.

Sipahilerin de zarurî bazı durumlarda, miktarı iyice sınırlanmak suretiyle, köylüden bu gibi bazı isteklerde bulunmaları kabul edilmiştir. Meselâ Musul'da köylü mahsûlden vergi almak için köye gelen sipahiye ölçme işi bitinceye kadar atı için yem ve bir adamı için yiyecek verirdi [59].

Fakat H. 947 tarihli *adâletnâme*'ye (No. V.) göre, eyaletlerde beylerbeyiler, sancak-beyleri, kadılar ve nâipleri, beylerin voyvodaları, zeâmet ve timar sahipleri, evkaf ve emlâk sahipleri reayaya "kendüleriçün her yılda odun ve yağ ve bal ve sâir bunun emsâli nesneler salub" günlük narh fiyatlarından aşağı fiyatla zorla erzak almaktadırlar. Sancak-beylerinin voyvodaları, timar ve zeamet sahiplerinin adamları, timar veya hâs köylerine ilk defa vardıklarında *nal-bahâ* adı altında her köylü ailesinden bir miktar para toplamaktadırlar. Bunu meneden adâletnâme, ileride bundan doğrudan doğruya hâs ve timar sahiplerini sorumlu tutacağını ilân etmektedir.

H. 1005 Rebi'ülâhir tarihiyle Revan kadısına gönderilen adâletnâme, (No. IX.) özellikle askerî sınıfının salgınlarına karşı çıkarılmış bir vesikadır. Adâlet-nâmenin suçladığı kimseler, Kapıkulu ocakları mensupları (sipahi - oğlanları, silâhdâr, yeniçeri, cebeci, topçu, kapucu) ve beylerbeyilerin ve sancak-beylerinin subaşıları yahut o adı takınan kimselerdir. Bunlar silâhlariyle dolaşıp köylere kendi başlarına *salgun* (salma) yapmaktadırlar. Başvurdukları usûller şunlardır: Köye bir bozdoğan veya bir bıçak gönderip para toplamakta, harman zamanında hediye diye harman başına bir kalıp sabun veya bir akçalık bir takke (arakiyye) veya bıçak bırakıp zorla bir kile buğday ve bir kalıp sabun karşılığı bir baş koyun almaktadırlar (bir koyun o zaman 125 akça ediyormuş). Soyguna meşrû bir görünüş veren bu usûl, Anadolu'da ve Rumeli'de ehl-i örfün başvurduğu umumî bir âdet olduğu 1018 tarihli adâletnâmeden anlaşılmaktadır. Bu adâletnâmeye göre, askerler reayaya istesin istemesin bir bıçak, bir arakiyye (takke) veya bunun gibi bir şey bırakmakta, karşılığında damızlık diye birer koyun, birer kovan bal yahut ikişer üçer kile hububat toplamakta, vermeyenlere dayak atmaktadırlar. Bundan başka reayanın tarla, bağ ve evlerini benimseyip *imece* diye zorla çalıştırıyorlar, odunlarını *imece* ile taşıtıyorlar ve hizmete gitmiyenlerin parasını alıyor ve dövüyorlarmış. Kalabalık atlı gruplar halinde köy köy dolaşıp kervansaraya veya *menzil-evine* inmeyerek reayanın ailesiyle oturduğu evlere iniyorlar, zorla yiyecek ve yem alıyorlar ve ücretini ödemiyorlarmış. Hizmet için reayanın kız erkek çocuklarını meclislerine çağırıyorlar ve kötülük ediyorlarmış, Sancak-beyi ve subaşıları da *selâmlık*, *aylık*, *cerîme* adı altında aydan aya her köyde çok çok salgun salıp para toplamakta imişler. Bütün bunlar Pâdişaha duyurulduğundan çıkarılan bu adâletnâmede, Pâdişah bu suistimalleri yasaklıyor ve bu işleri yapanları *âsi* ve *zâlim* sıfatiyle kulluktan çıkarıyor ve idamlarına hükmediyor. Her köyde ahaliden bir yiğitbaşı seçilmesini ve bu gibileri tutuklamalarını ve kadı mahkemesine getirmelerini emrediyor. Dr. Bekir Kütükoğlu'nun habilitasyon tezinde [60] 1590-1612 tarihleri arasında Azerbaycan'da Osmanlı idaresi altına geçmiş bölgelerde reayanın bu gibi suiistimallere katlanamayarak yerlerini yurtlarını bırakıp Şaha ait bölgelere kaçtıkları arşiv vesikalarına göre çok iyi belirtilmiştir. Birara Revan'da zengin köy ve mezrealar Pâdişah hâslarına katılmış, ahalisi kaçmış geliri az yerler ise ulûfeleri hazineye kalmak

[59] Ibid., s. 176, madde 18 (III. Murad Devri).

[60] *Osmanlı-Safavî Siyasî Münasebetleri*, Habilitasyon Tezi (1965), ikinci bölüm (1590-1612).

şartiyle Revan ve Nahcivan kalelerindeki kullara zeâmet ve timar olarak verilmiştir (H. 1000 tarihlerinde). Fakat sonra bütün zeâmet ve timarlar Pâdişah hâsları yapılmıştır. Bu sefer de hâs gelirini toplayan emin ve mültezimlerin zulmü yüzünden bu köylerdeki halk kaçmakta ve gelir mütemadiyen düşmektedir. Nihayet kulların müracaatı üzerine hâslar tekrar timar ve zeâmet olarak dağıtılmıştır.

Dr. Kütükoğlu'nun gösterdiği gibi, bu bölgede İranlıların bir taarruzuna karşı muhafaza hizmetinde kalan çok miktardaki kapıkuluna mahallî kaynaklardan ulûfe yetiştirmek imkânı yok idi. Timar ve zeâmet olarak verilen köyler de harap halde idi. Bu sebeple Diyarbakır hazinesinden Revan kullarına ulûfe yetiştirilmesine çalışılıyordu. Güç durumda olan kapıkulu, itaatsizlik göstermeğe başlamış, reaya üzerine yürümüştür. İşte H. 1005 tarihli adâlet-nâmede söz konusu olan suiistimaller bu durumun bir neticesidir. Bu durum askerin neden reayayı tedirgin eden bu hareketlere giriştiğini açıklamaktadır. Özetle, doğu serhaddındaki muhafız kapıkullarının "fesâd ve şekâveti" o zaman devleti uğraştıran başlıca meselelerden olup adâletnâme bu mesele ile ilgilidir.

Bunun gibi birçok hallerde askerî sınıfın müşkül şartlar altında bulunduğu, merkezden maaş ve ücret alamadığı bir vakıadır. Kendisini ve hayvanını beslemek mecburiyetinde olan asker *salgun* usûlüne başvurmaktadır. Tabii çoğu zaman bu durum memleket ölçüsünde soygunlara yol açmaktadır. Onlar sıkıntı zamanlarında *salguna* müsaade eden eski kanun ve âdetlerden cesaret almakta ve hareketlerini meşrû göstermeğe çalışmaktadırlar. Hatta bir çok celâli grupunun vaktiyle devlet hizmetinde veya paşaların kapısında hizmet ederken dirliği kesilen askerlerden mürekkep olduğu unutulmamalıdır. Nihayet devletin uyguladığı *'avârız* vergileri de, aslında devlet salgunlarından başka bir şey değildir ve 16. asır ikinci yarısından itibaren reaya üzerinde devamlı ağır bir yük haline gelmiştir. Kayda değer ki, Anadolu'da *salguncu*, tahsildâr, vergi toplayan manasında bugüne kadar yaşamıştır [61].

H. 1018 tarihli adâletnâmede (No. X) beylerbeyilerin, sancak-beylerinin hâslarını iltizama alan voyvodaların zorla her köyden ayda otuz kırk altın veya kuruş salma topladıkları tespit edilmektedir. Aydan aya alınan bu salma 1005 tarihli adâletnâmede anılan *aylık salgunu*'ndan başka bir şey değildir. 1018 adâletnâmesi beylerbeyi ve sancak beylerinin hâslarını iltizama vermelerini, onların veya adamlarının *salgun* salmalarını yasaklamaktadır.

Görevlilerin köylerde devre çıkmaları, köylünün evine inmeleri, kalabalık maiyetleri için ücretsiz yem ve yiyecek almaları en eski kanunlarda dahi şiddetle yasaklanan bir suiistimal olarak görülmektedir.

H. 947 tarihli adâletnâmeye göre (No. V), *pâre voyvodaları* yirmişer otuzar kişilik atlı gruplar halinde köyden köye konup reayadan zorla para, koyun, davar, tavuk ve hayvanları için yem almaktadırlar. Bunların, yanlarına *levendleri* aldıkları bu adâletnâmede kaydedilmektedir. Bu devirde *levend*, başı boş delikanlı, işsiz güçsüz serseri manasında kullanılmakta idi [62].

H. 947 tarihli adâletnâme, gerekli mühim bir iş çıkmadan kalabalık gruplar halinde köylere çıkılmasını ve *levend* kullanılmasını men'etmektedir. *Devre çıkma* halleri ve usûlleri bu adâletnâmede tesbit olunmaktadır: Onlar kendilerine ait timar-

---

[61] Bak. *Söz Derleme Dergisi*, c. III.

[62] Bak. M. Cezar, *Leventler*, İstanbul 1965.

ların gelirini toplamak, öşür mahsûlünü satmak için veya memlekete ait mühim bir iş sebebiyle köylerde dolaşmağa çıkabilirler. Bunun dışında köylere çıkılmasını önleme yetkisi sancak-beylerine ve kadılara tanınmıştır. Ceza ve *cerîme* için gitmek gerektiği zaman, fiilen bir hırsızlık, soygunculuk, katl ve bunun gibi ağır bir durum olmalı ve hasımlar gelip davacı olmalıdır.

H. 1018 tarihli adâletnâme, kadıların teftiş görevini kötüye kullanarak devre çıkmalarını da yasaklamaktadır. Bilindiği üzere, bir bölgede eşkiyayı meydana çıkarmak için kadılara *umum teftiş* hükmü gönderilir. Fakat kadılar, voyvodalar ile bir olup sözde teftişe çıkmakta, çeşitli yollarla reayayı soymaktadırlar. Bu adâletnâmede, bir köye gelen misafirlerin, bekârlara ayrılmış *azabhâneler*de veya boş evlerden birinde kondurulması ve yiyecek ve yemeklerini günlük narha göre paralariyle ve köylünün gönül rızası ile almaları emredilmektedir. Bu emre karşı gelenler Pâdişah-kapısına bildirilecektir. Bu gibiler, süresiz küreğe koyma cezasiyle tehdit edilmektedir

Yine H. 1018 tarihli adâletnâmede, beylerbeyi ve sancak-beyi hâslarını iltizam eden voyvodaların, kalabalık atlı gruplar halinde "vilâyet üzerine çıkıp devr eyleyip" halkın yalnız yiyeceklerini değil, at, katır, deve, köle ve mallarını da zorla ele geçirdiklerinden ve her türlü vergiyi kanunda ve defterde yazıldığından fazla aldıklarından şikâyet olunmaktadır. Beylerbeyiler ve sancak-beyleri kendileri de *cerîme* toplamak için pek çok atlı ile devre çıkmakta, bir köye "varub nice günler oturub" *cerîme*leri fazlasiyle ve zulümle aldıktan başka reayanın bedava hayvanlarını ve yiyeceklerini zaptetmekte, *salgunlar* salmaktadırlar. *Devir* ve *salgun*, bu adâletnâmede tekrar yasaklanmaktadır. Şayet bir şikâyet ve suç sebebiyle çağırılırlarsa voyvodalarını hadise mahalline yalnız üç dört atlı ile göndermeleri emredilmektedir.

H. 1058 tarihli bir hükümden (No. XII.) öğreniyoruz ki, timar sipahilerinin de kendi dirliklerine dahil köylere on onbeş atlı ile gitmeleri ve üç günden ziyade kalmaları yasaklanmaktadır. Müşterek timarlarda bu gibi suistimallerin daha ağır bir hal aldığı anlaşılmaktadır. Bir adâletnâmede (No. XVI.) bir köyü ortaklaşa elinde tutan üç sipahiden her biri ayrı bir çok atlı ile o köye gelmekte, reayanın aileleriyle oturdukları evlere inmekte, bedava kendilerini ve hayvanlarını besletmekte, ayrıca *nal-bahâ, selâmlık, hizmetkâr akçesi, resîd akçası* adiyle paralarını almakta, onları şahsî hizmetlerinde kullanmakta ve bunun gibi birtakım zulümler yapmaktadırlar.

IV. A'şâr'da suiistimaller. H. 1004 tarihli adâletnâmede (No. III.) bahis konusu olan mühim şikâyetlerden biri şudur[62a] : Hububat öşrü mahsul üzerinden aynen alınmayarak harmanda fazlasiyle bir ücret takdir olunarak alınmaktadır.

Reayadan öşür mahsûlünün *aynen* değil, *para* olarak alınması, kanunların eskiden beri sık sık yasakladığı yaygın suiistimallerden biridir.

1540 tarihine doğru Diyarbakır vilâyetinde timar sahipleri tarafından *tereke* (hububat) öşrü yerine fazla fiyatla karşılığının para olarak alınması üzerine birçok kimseler topraklarını bırakıp kaçmışlardır. Sipahiler ve diğer dirlik sahipleri, öşür mahsûlünü paraya çevirme külfetinden kendilerini kurtardığı ve mahsûlün ucuzladığı zamanlarda kendilerini kayıptan koruduğu için bu usûlü tabiatiyle tercih etmekte idiler. Halbuki, özellikle bazı bölgelerde mahsûlün paraya çevrilmesi köylü için çok güçtür. Çoğu zaman mahsûlü ucuzca elinden çıkarmasına sebep olur. Köylü için büsbütün güç olan bir durum, öşür gelirini *kesime* bağlamaktır. *Kesim*, öşür mahsûlü karşılığı

[59a] *'Aşâr* ve *sâlâriyye* için bak. L. Güçer, *XV.-XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İst. 1964, s. 51-59.

her yıl belli miktarda bir para ödemeyi kabul etmektir. Bu takdirde timar sahibi hububat üretiminde ve fiyatlardaki dalgalanmalardan müteessir olmaz. *Kanûn-i Osmânî*'de yalnız bağ ve bahçe mahsullerinde öşür karşılığı *kesim* alınmasına müsaade olunmuş ve bu usûl Şerî'ate uygun bulunmuştur[63]. Dirlik sahipleri bazan anbarları olmadığı için mahsûlü aynen almaz, yerine para isterler. Buna karşı *Kanûn-i Osmânî* reayanın sipahiye köyde bir anbar yapması bid'atini kabul etmiştir.

H. 1004 tarihli adâletnâme, mahsûlün "vaktiyle ta'şîr" edilmesini de emretmektedir. Yeniçerilere verilen bir adâletnâmeye göre (No. XI.), harmanda vaktiyle alınmayan a'şâr mahsûlünü dirlik sahipleri sonra ziyadesiyle isterlermiş. Buna karşı "öşürlerin harman üzerinde" aldırılması emredilmektedir. Dirlik sahibi hazır değilse, onun timardaki adamına aldırılacaktır. Yahut öşür mahsûlü o köyün imamı veya köy halkı marifetiyle bir yerde emanet konacaktır. Böylece harman yerinde mahsûlün zarara uğraması tehlikesi bertaraf edilmiş oluyordu.

Sipahiler umumiyetle köylerde oturduklarından a'şârı aynen tahsil etmek onlar için güç değildir. Fakat uzakta bulunan büyük dirlik sahipleri, yani hâs ve zeâmetler için a'şâr mahsûlünün değerlendirilmesi, paraya çevrilmesi ciddî bir mesele olarak ortaya çıkar. Bu hususta hâs sahipleri devletin verdiği misâli izlemişlerdir. Osmanlı ülkesinde dirliklerin yüzde ellisini kaplıyan ve merkezi devlet hazinesine ait olan Pâdişah hâslarındaki a'şâr geliri için devlet de aynı mesele karşısındadır. *Aynî* mahsûl gelirini paraya çevirmek ve zamanında devlet masraflarını karşılamak Osmanlı maliyesinin en mühim meselesidir. Devlet, bunu iki şekilde çözümlemiştir: Ya *havâss-i hümâyûn* üzerine ulûfe ile memurlar (*eminler*) tayin etmiş, yahut âmillere (mültezimlere) iltizamla bu hâsların gelirini peşin bir taksit karşılığı satmıştır. Vezirler, beylerbeyiler, sancak beyleri arpalık ve paşmaklık olarak zengin dirlikler alan Sultan kadınlar ve devlet büyükleri hâslarının gelirini kendi kâhyaları, *voyvodaları* ve *subaşılarına* ısmarlamakta, yahut daha çok mültezimlere vermektedirler. Pâdişah hâslarını veya büyüklerin hâslarını iltizamla alan *âmiller* ve *voyvodaların* a'şâr toplamada başlıca suiistimalleri, sipahilerin yaptıkları suiistimallerin aynıdır. Yani onlar da öşrü ayırmak için vaktinde harman yerine gelmezler veya a'şârı yaş iken hesablayıp kurudukta o miktar üzerinden alırlar. Müşterek timarlarda a'şâr suiistimalleri köylü için daha sıkıntılı bir hal almaktadır. Bir köyü ortaklaşa tasarruf eden üç timarlı sipahinin verdiği misâl (No. XIII.) dikkate değer : Bu sipahiler a'şâr mahsûlünü harman zamanında gelip almıyor ve köylü üzerinde bırakıyorlar, sonra biri gelip iki hisse benimdir diye alıyor, öteki gelip o da hissesini istiyor. Aynı zamanda a'şârın para olarak karşılığını narhtan ziyade hesaplayarak fazlasiyle reayadan alıyorlar.

Burada yeniçerilerin vereceği a'şâr dolayısiyle ortaya çıkan bir anlaşmazlık hakkında bir adâletnâme (No. XI.) yayınlıyoruz. Emre göre, eskiden beri el ile toplanan nohut, mercimek, keten, susam, burçak ve benzerlerinden sadece öşür alınır. Biçilmesi âdet olan buğday, arpa, çavdar ve darı gibi hububat iyi yetişmeyip ancak tohumu alınmışsa bundan öşür alınmaz. Keza kendi yiyeceği için yetiştirilen bağ, bahçe ve bostandan ve kovanlardan öşür alınmaz. Şayet balını satıyorlarsa öşür alınabilir. Toprağı dinlendirmek için gelenbe bırakıldığında yetişen ottan da öşür alınamaz. Yeniçeriler evlerinde iken veya seferde iken dirlik sahipleri öşür bahanesiyle evleri içine girerlermiş. Pâdişah emirde diyor ki : "Yeniçeri kullarımın evlerine girdiklerine rızâ-yı şerîfim yoktur, men'

[63] Süleyman Kanûnnâmesi (M. Ârif neşri), s. 35.

ve def' eyliyesiz". Yeniçerilere a'şârı pazara götürme teklifi yapılamaz. Şayet yeniçerilerin elindeki topraklar eskiden reayaya ait ise, köydeki anbara kadar ileteler.

Osmanlı İmparatorluğunda Kanunî Süleyman devrine kadar umumiyetle öşür onda bir alınırdı. Hububatta *salarlık* ile birlikte bu nisbet sekizde bire yükselirdi. Anadolu'da ve Rumeli'de müslüman ve hıristiyan reayaya aynı nisbet uygulanırdı. Kanunî Süleyman devrinde Ebussu'ûd, Abbasîler devri fukahâsının arazi ve vergi esaslarını ortaya çıkarıp Osmanlı hukukunu şer'îleştirmeğe ve bu esaslara uydurmağa çalıştığından *harâc-i mukâseme* usûlü geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Buna göre fetih sırasında gayrı-müslimlerin ellerinde bırakılan arazinin a'şârı onda birden yarıya kadar alınabilir. Buna *harâc-i mukâseme* denir. Bu çeşit araziyi müslümanlar satın alsa dahi bu vergi nisbeti değişmez.

Ebussu'ûd'a göre, mirî toprakların aslı da *harâciye*dir, yani *harâc-i mukâseme*ye tâ'bidir. Beşte bir alınır. Bu yeni a'şâr nisbetinin kabulünü, Doğu Anadolu ve Irak'ın fethinden sonra meydana çıkan bazı pratik maksatlarda aramalıdır. Bu bölgelerde Osmanlılardan önce a'şâr beşte bir alınıyordu. Osmanlılar bu nisbeti değiştirerek büyük bir fedakârlığa girmek istemediler.

Dikkate değer olan nokta, Osmanlılar Irak ve Doğu Anadolu'da beşte bir nisbetini devam ettirdikleri gibi, Rumeli'de de bazı bölgelere (meselâ İskenderiye) ve yeni fethettikleri bölgelere (M. 1570 de Gürcistan ve Kıbrıs'a) teşmil ettiler. Bu yüksek nisbetin reaya arasında, nasıl bir tepki doğurduğunu bilmiyoruz.

17. asır kanûnnâmelerinde artık şu gibi formüller tekrarlanır: "Arz-ı mîrîde nâbit olan eşyânın tahammülüne göre öşür alınır ve hums ve sülüs gibi nesneleri şer'an câiz görmüşlerdir"[64], veya "Öşür adına alınan öşür değildir, arzın harâc-i mukâsemesidir. Harâc elbette onda bir olmaz, arzın tahammülüne göre alınır, nısfına değin alınmak meşrû'dur"[65].

Terekede, yani buğday, yulaf, çavdar ve darıda, a'şâr umumiyetle şu şekillerde alınır: Reaya mahsûlünü tam olarak harman yerine yığar, harman eder ve çıkan taneden belli nisbette bir kısmını ayırarak hak sahibine teslim eder. Yahut harman yerine getirilen mahsûl harman olmadan önce vereceği a'şâr nisbeti ne ise o sayıda yığınlara ayırır. Meselâ onda bir veriyorsa on yığın halinde yığar. Hak sahibi bu yığınlardan birini seçer. Köy halkı ilkin bu yığını, döğüp harman eder ve teslim eder[66]. Timar sahibi veya başka hak sahibi bu suretle öşür mahsûlünü teslim aldıktan sonra uğrayacağı zarar ve ziyandan reaya sorumlu değildir[67]. A'şârı ölçmede kalbur kullanılmasından reaya şikâyetçi olduğundan 1519 tarihli İmroz kanununda bu usûl kaldırılmış ve kile ile ölçülmesi emredilmiştir[68]. Fatih kanûnnâmesinden beri bazı mahsûlden (pamuk, keten gibi) tarlada demet üzerinden öşür almak usûlü mevcuttu. Demet üzerinden verdikten sonra reaya harman yerinde dövmekten kaçınamaz.

Macaristan'da[69] sipahiler reayadan *pîşkeş* almadıkça ölçme işine başlamazlardı. Kanun koyucu kasten geciktirenleri timarından azille tehdit etmektedir. A'şârın para olarak alınması burada da menedilmiştir. Yalnız sipahi timarlarında değil, beylerin ve Pâdişah'ın hâslarında da mahsûl daima aynen alınacaktır.

---

[64] DTC. Fakültesi, Sâib Kitapları, no. 5036.
[65] Ibid.
[66] Musul Kanunnâmesi, Barkan, Ibid., s. 175, madde 10.
[67] Erzincan Kanunnâmesi, Ibid., s. 182, madde 11.
[68] Ibid., s. 237, madde 2.
[69] Uyvar Kanunu, Ibid., s. 314, madde 8.

Muhafazası güç olduğundan sipahi şıra almak istemezse reaya onbeşte bir olarak pekmez vermelidir. Reaya fazladan masraf yaptığı için öşrü onbeşte birdir [70]. Bahçe mahsûlleri a'şâr yerine birçok yerlerde *kesim* veya *maktû'* veya *mukâta'a* usûlüne tâbidi, yani a'şâr yerine üzerinde anlaşılmış belli miktarda bir para alınırdı.

Buna sebep olarak meyve mahsûlünü birden toplamak ve ayırmak güçlüğü gösterilmektedir [71].

Bazı bölgelerde ise meyve ve bostan mahsûllerinden öşür aynen mahsûl olarak alınmaktadır (Musul). Karaman'da bağdan dönüm başına, bölgesine göre, belli miktarda bir resim alınırdı. Bazı yerlerde *kesim*, öşür miktarına göre hesaplanırdı (Aydın). Emin, güvenilir kimselerle ağacın yanına gidilir ve mahsûl için değer biçilir, ona göre onda biri hesaplanırdı. Aynı usûlün kovan öşüründe de uygulandığını görüyoruz. Ot satılırsa kıymetinden on akçada bir akça alınırdı [72]. Trablus-Şam vilâyetinde hububat öşrü *kesim* usûlüne tâbidir. Biri harman diğeri zeytin zamanında olarak iki taksitte alınırdı. Ane ve Hit'de (Fırat üzerinde) fetihten önceki usûle göre, ağaç başına yıllık belli bir para (iki akça veya bir buçuk akça) alınırdı.

Anlaşmazlık doğuran vergilerden biri olarak *salarlık* (sâlâriyye) ye gelince bu örfî bir vergidir. Fatih Mehmed'in reaya kanunnâmesine ve sonra Süleyman'a atfedilen kanûnnâmeye göre, hububattan onda bir öşürle birlikte daima salarlık (sâlâriyye) alınır. Miktarı umumiyetle kırkta birdir (Fatih kanûnnâmesinde on *mud* da beş *kile*'dir. Bir mud=20 kile). "Sâlâriyye hod yemlik mukabelesindedir" [73].

Salarlığın sipahi için yemlik saman karşılığı alınan örfî bir ek vergi olduğu muhtelif zamanlarda muhtelif kanunlarda belirtilmiştir. Osmanlı ülkesine sonradan katılmış Doğu Anadolu vilâyetlerinde de *Sâlâriyye* mevcut olduğuna göre, onun Osmanlılardan önce Selçuklu Anadolu'sunda var olduğu kuvvetle ileri sürülebilir (Kelime türkçe *salmak* dan, veya, daha ziyade farsca yaşlı, başta gelen, lider, kumandan manasına *sâlâr* kelimesinden çıkmış olmalıdır). Bu örfî vergi, beylerin aldıkları *salgunları* önlemek için onun yerine konmuş bir vergi olmalıdır.

Sâlâriyye, buğday, arpa, yulaf, çavdar, darı, keten ve bostandan alınır. El ile yolunan nohud, mercimek, burçak, susam ve pamuktan alınmaz [74]. Kendir ve haşhaştan da salarlık alınmaz. Fatih kanûnnâmesine göre (El-Fasl'ül-Râbi', madde 11) o zamanlarda keten ve pamuktan yalnız öşür alınmakta idi. A'şâr beşte bir alındığı zaman salarlık alınmaz. "Sâlâriyye yalnız öşür alınan yerlerde lâzım olup livâ-i mezbûrda (Malatya) ziraat olunan gallât beşte bire kasim olunmağla sâlâriyye zülm olmağın" kaldırılmıştır [75]. İşte a'şârda suiistimallere yol açan durumlar bunlardır.

V. Kadı ve nâiplerin suiistimalleri.

Kadılara ve nâiplere ait birçok suiistimaller bu adâletnâmelerde açık bir şekilde gösterilmiş ve tekrar tekrar şiddetle yasaklanmıştır. Bu suiistimallerin halkı en eski devirlerden beri en ziyade sıkan hususlardan olduğu anlaşılmaktadır. Bir halk

---

[70] Aydın Kanunnâmesi, Ibid., s. 10, madde 33.
[71] Malatya kanunu, Ibid., s. 115, madde 6.
[72] Aydın kanunu, Ibid., s. 11, madde 36.
[73] İbid., s. 10, madde 28.
[74] Bak. Behisni kanunu, Ibid., s. 117; Süleyman Kanunnâmesi (M. Ârif neşri) 31-32.
[75] Malatya kanunu, (1559), Ibid., s 115, madde 4.

kitabı olan ve halkın şikâyetlerini aksettiren eski Anonim *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'da Yıldırım Bayezid'le kadılara ait hikâye dikkate değer. Bâyezid, suiistimallerinden dolayı bütün kadıları toplatmış ve hepsini bir eve koyup yakmaya karar vermiş imiş (Bu rivâyetin iki müstakil rivâyet grupunda farklı bir şekilde bulunması, Bayezid'in kadılara karşı şiddetli tedbirlere başvurduğuna şüphe bırakmaz). Bu suiistimallerin, kadıların halktan fazla rüsûm almasiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. O zaman Çandarlı Ali Paşan'ın miras taksiminde binde yirmi ve kadının yazdığı her resmî yazıdan iki akça resim alınması esasını koyduğu rivâyet edilmektedir. Anonimler, "bu bid'ati Ali Paşa kodu" diye kötülemektedirler. Fatih devrinde H. 884 tarihli bir hüküm [76] kadıların alacakları rüsûm hakkında yeni esaslar koymaktadır. "Bâb-i kısmet ve husûs-i nikâhta ve 'itknâmede ve sâir mekâtîbin resmi bâbında kudâtın ziyâde ifrât cânibine meyelânları ve cânib-i ifrâtta ta'addi ve ihtilâf'ları arzolunduğu"nu ve bu kanunun bu yüzden çıkarıldığını belirtmektedir.

H. 947 adâletnâmeye (No. V.) göre kadılar, eskiden beri nâip atanmamış yerlere ve nahiyelere fazladan nâip koymaktadırlar. Bunun sebebi kadının kendi gelirini arttırma hırsıdır. Biliyoruz ki, daha 1524 yılına doğru Mısır'da kadıların mahkemelerini nâiplere satmaları şiddetle yasaklanmış, bunu yapanların beylerbeyi tarafından hapsedilerek Pâdişaha arzedilmesi emredilmiştir. [77]

Kazâ bölgeleri muayyen nâhiyelere ayrılmıştır. Meselâ Galata kadılığı üçyüz köydür. Kırk dört yerde nâibi vardır. Kadı her nâhiyeye kendi vekili olarak bir nâip tayin eder. Kadı bir yerde nâip mahkemesi kurduğu zaman o nâhiyeden alacağı resimlerin gelirini peşin bir para karşılığında, nâibe bırakır. Yani nâipliği satar. Bu bir nevi iltizamdır ve Osmanlı devletinde memuriyetleri iltizamla satma usûlü, bilhassa 16. asırdan sonra geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Ancak bir yerde mahkeme kurulması için Pâdişah'ın emir ve müsaadesi gerektir. Adâletnâme'de kötülenen husus, kadıların eskiden beri nâip bulunmayan yerlerde satma gayesiyle fazladan yeni nâiplikler kurmalarıdır. Bu nâipler, verdikleri parayı çıkarmak ve kâr etmek için nâhiyelerinde sık sık devre çıkmakta, çeşitli resimleri toplamak için reayayı rahatsız etmektedirler. Bu rahatsızlığı artıran bir nokta da, nâiplerin kalabalık bir maiyyetle köylere inmesi, kendisini, adamlarını ve hayvanlarını köylüye bedava besletmesidir.

H. 947 tarihli adâletnâme, ancak eskiden beri nâip oturmuş veya nâibe ihtiyaç olan yerlere nâip tayin edilmesini, nâiplerin garazsız, yarar kimselerden seçilmesini emretmekte, nâiplerin devre çıkmasını yasaklamaktadır. Nâip kendi nahiye merkezinde oturacak ve kendisine başvuran davacıların davasını Şerî'ata ve kanuna göre çözecektir. "Olur olmaz nesneyi bahâne edip dahi reâyâ üzerine çıkıp gezip yürümeyeler." Ancak şu hallerde naip yerini bırakp gidebilir :

1. Pâdişah'a ait hizmetler için bir ferman gönderilir, asıl kadı yerinde olmaz veya kadının bizzat gitmesini önleyen esaslı bir özrü vardır, o zaman yerine nâip gider.

2. Reaya kendi aralarında bir hususu çözmek için nâibi kendi istekleriyle çağırabilirler. Veya bir kimse vefat edip vârisleri küçük yaşta olur. Bu yetimlerin miras hisselerini korumak üzere nâip miras taksimine gidebilir. Yahut yetişkin vârisler, nâibi kendileri çağırtırlar.

---

[76] *Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları*, Belleten No. 44, s. 700, vesika 10.

[77] Mısır Kanunnâmesi, Barkan, Ibid., s. 382.

3. Üç ayda bir voyvodalariyle birlikte kadıların devre çıkması gerektiği zaman kadı yerine nâip gönderilebilir. Fakat nâip, voyvodalar ile yalnız kendi nâipliği altında bulunan nahiyeyi dolaşacak ve sonra gelip mahkemesinde oturacaktır.

Nihayet adâletnâme, nâiplerin *il* üzerine çıktıkları zaman kimseden parasız yiyecek ve yem almamalarını emretmektedir. Şunu ilâve edelim ki, nâipler köylerde para cezasına, *cerîme*'ye hükmettikleri zaman kendileri için belli ölçüde bir resim alırlardı.

Şu misâl dikkate değer: Balya'da bazı kimseler kendi haksız hareketlerine âlet olmadığı için bir nâibin görevine engel olmuşlar, bunun üzerine kendisinden memnun olan halkın müracaatı üzerine Padişâh Balya kadısına hüküm göndermiş, nâip tayini işinin kadılara ait olduğu belirtilmiş, fakat eğer bu nâip Şerî'attan ayrılmıyor ve halka zulüm yapmıyorsa nâip olarak kullanılmasını emretmiştir [78]. Bir yere nâip tayin edilirken o yerin ahalisinden olmaması gerekti.

H. 947 tarihli adâletnâmedeki şikâyetlerin mühim bir kısmı 1054/1644 tarihli benzeri bir vesikada [79] müşahhas bir misâlde tekrarlanmaktadır. Bu vesikada Adala kazası halkı şikâyet ederek kadının eskiden beri oturageldiği yerde oturmadığını, nâip, kethüdâ ve adamları ile "il üzerine devre çıkıp" köy köy dolaştığını, halkın evlerine konuk olup adamlarına ve hayvanlarına bedava yiyecek ve yem aldığını Pâdişah-kapısından emredilen vergileri fazla tahsil edip fazlasını kendi cebine attığını, *bî-namâz teftîşi* adiyle her köyden çok para topladığını, mirâsçılar yetişkin oldukları ve kadıdan taksimi yapmasını istemedikleri halde miras taksimi yaptığını ve resm-i kısmeti fazlasiyle aldığını ve sair vesikalar için de kadının ve adamlarının fazla resim istediklerini ileri sürmüş ve Pâdişah'tan bu haksızlıkları önleyen bir ferman rica etmişlerdir. Manisa kadısı ve Saruhan mütesellimine gönderilen emirde, kadı ve nâibin her zamanki yerinde oturmaları emrediliyor ve yukarıda sayılan suiistimaller yasaklanarak çeşitli şer'î vesikalardan alınacak resim nisbetleri bildiriliyor (*resm-i kısmet* binde on beş, *nikâh-resmi* bâkireden 25 akça, *şer'î hüccet*'erden 25 akça, 'itâknâmeden 60 akça). Bu vesika da esas itibariyle bir *adâletnâme* sayılabilir. Ancak belli bir bölgeye gönderilmiş olması onu, umumi adâletnâmelerden ayıran bir noktadır. Aynı hususlar *Kanûn-i Cedîd* başlığı altında 17. asır ikinci yarısına ait vesikalar arasında söz konusu olmuştur (bak. No. XIV).

H. 1018 tarihli adâletnâme [80] (No. X.) bu gibi suiistimaller hakkında daha çok tafsilât vermektedir. Buna göre, kadıların nahiyelerini nâiplere iltizama vermeleri, devre çıkıp reayadan ücretini ödemeden yiyecek ve yem almaları yasaklanmakta ve miras taksimine ait şu şikâyetler sıralanmaktadır: Kadılar veya nâipleri, bir köy veya kasabaya geldikte yeni mezarları deftere geçiriyor ve bize haber vermeden neden gömdünüz, bunların metrukâtı ne oldu diye reayayı rahatsız ediyor, hırstiyanlardan para almadıkça ölülerini gömmeğe izin vermiyorlardı. Miras taksiminde eşyaya yüksek fiyat biçerek resim kısmını yüksek almakta veya evvelce yapılmış bir miras taksimini âdil yapılmamış diyerek tekrar taksim edip yeniden resim almakta, *resm-i kısmet*

---

[78] İstanbul Üniv. Kütüphanesi, yazma T. 1438, s. 47.

[79] Çağatay Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944, s. 293, vesika 112; başka misaller için bak. M. Akdağ, *Celâlî İsyanları*, vesika No. 3, 7.

[80] Biz burada mühimmelerdeki sûretini veriyoruz. Bunun Aydın, Saruhan, Menteşe sancak beyleri ve kadılarına gönderilen sûreti için bak. Ç. Uluçay, Ibid., s. 208-214.

binde onbeş olduğu halde bir kuruş (bu tarihte bir kuruş resmen 80 akçadır) istemekte diğer şer'î hüccetlerden de fazla resim tahsil etmektedirler. İhtilâflı timar ve zeâmetlerde kesin hüküm verilmiş olduğu halde bunu gözönüne almamakta ve başka birisine *mürâsele* vesikası vererek timar ve zeâmet gelirini onun almasına imkân vermektedirler.

Kadıların eşkiyayı meydana çıkarmak için emredilen *umûm teftîşlerde* köy köy kasaba kasaba gezerek reayayı soymak için başvurdukları bazı yollar da şunlardır: Evvelâ bir yerde zengin bir müslüman bulunca, sen mal bulmuşsun veya celâlî sende mal bırakmış diyerek[81a] isbatsız altın ve gümüş parasını zaptettirmektedirler. Bu suiistimalden H. 1004 adâletnâmesinde de bahsedilmektedir. Keza zengin kimselerin olanca malını zaptetmek için sicilinde eskiden suç giydiğine ait kayıt vardır diye zalim idarecilerin eline hüccet vermektedirler. Buna mukabil suçu sâbit olanların kaydını rüşvet alarak defterden silmektedirler.

Kadılar zengin kimseleri kendi haberleri olmadan müflis ve borçlu mütezimlere, rüşvet alıp kefil yazmaktadırlar. H. 1004 tarihli adâletnâmede bu hareket yasaklanmaktadır. Merkezden verilen bazı yeni yetkiler de, kadılar tarafından kötüye kullanılmaktadır. Meselâ eşkiyayı meydana çıkarmak için yapılan teftişte kadılardan ahaliyi birbirine kefil yazmaları istenmiştir. Bir kimse hakkında komşularından sorulmakta, yabancıların durumu hakkında şahadet etmeleri istenmektedir. Kadılar müslümanların, hakkında iyidir yahut bînamazdır, yahut da yabandan gelmiştir, bir kötülüğünü görmedik, dedikleri kimseleri ayrı ayrı sicile yazdıktan sonra bunları tekrar birbirine kefil yazmakta ve her birinden birer ikişer kuruş *sicil* ve *hüccet* akçası, *muhzır* ve *hizmetkâr akçası* aldıktan başka *kefilnâme* diye voyvodalar için de para verdirmektedirler.

Bu adâletnâme kadıların merkezden gönderilen emirleri kendilerine menfaat çıkarmak için nasıl kullandıkları hakkında başka misâller de vermektedir. Adâletnâmeye göre kadılar, emir ve fermanlarda reayadan toplanacak vergiler açıkça gösterildiği halde, bunları fazlasiyle tahsil etmekte, fermanda bu yazılmış mıdır diye soruşturanları, fermana karşı geldi diye hakkında işlem yapmakta, kendisini zalim görevlilere teslim etmekte, malını almakta veya aldırmaktadırlar.

Başka bir suiistimalleri de, köylerde sırf kendileri için para koparmak maksadiyle *'avârız hanelerini* tahrir defterine aykırı olarak fazla göstermeleri ve *hâne* akçasını ona göre toplamalarıdır. Adâletnâmeye göre, bu kötülükler yüzünden kadı ve nâipler sadece süresiz azl ve şehirden sürgün edilmekle kalmıyacak, Şerî'at'e göre cezaları da verilecektir.

Aşağıya kadıların muhtelif tarihlerde aldıkları rüsûmu gösteren bir liste konmuştur.

	'İtâknâme			Nikâh resmi			Miras taksimi (resm-i kısmet) binde			Hüccetler			İmza	Sicile kayıt	Mürâsele
	Kadı	Nâip	Kâtib Emin	Kadı	Nâip	Kâtib	Kadı	Nâip	Kâtib vs.	Kadı	Nâip	Kâtib			
H. 884 tarihli hüküm	30	1	1	20	takdire göre hepsi için 5		20	—		15	1	1	—	—	—
H. 928 ,, ,,	20	6	4	—			14	4	2	20	4	2	—	7	7
H. 1054 ,, ,,	50	10	6	20			15	—		20	Hepsi için 5		12	12	8

[81a] Daha Kanunî devrînde H. 970 den önce "Anadolu'da zuhûr eden Celâlî eşkiyâsının ve Celâlî'ye tâbi olup celâlîlik edenlerin cümle mâlı ve esbâbı taraf-i mîrîden ahz ve kabz olmak" emrolunmuştu (Baş. Arş. Fekete tas. No. 422).

1524 tarihli Mısır kanunnâmesine göre[81b], bazı kimselerin haksız davaları için kötü ve zorba kişileri vekil yaparak mahkemeye gönderdiklerini işaret etmiştik. Bu tip açıkgözler imparatorluğun her tarafında görülüyordu. H. 947 tarihli adâletnâmeye göre, bir memlekete yeni bir *voyvoda, haraççı, resm-i ağnam* toplamaya gelmiş bir tahsildâr veya herhangi bir iş için Padişâh-kapısından bir kul geldi mi, bunlar sırf bir şey koparmak çabasiyle onlara yanaşmakta, reayanın durumuna dair olur olmaz şeyleri onların aklına sokmakta, onları kışkırtarak bazı kimseleri haksız yere hapsettirmekte ve sair haksız işlemlere sürüklemektedirler. Bu yüzden reayanın malını mülkünü kaybetmesi, yerini yurdunu bırakıp kaçması sebebiyle memleket ve halk arasında gerçekten bir huzursuzluk baş göstermiş idi. Adâletnâme'de Padişâh, bu gibi kendisini ilgilendirmeyen işlere burnunu sokan çıkar avcılarına göz açtırılmamasını, aldırmayanların ve karşı gelenlerin hapsedilip hükümete bildirilmesini emretmektedir.

VI. *Bâdihavâ resimleri ve cerîmeler dolayısiyle görülen suiistimâller.*

H. 947 tarihli adâletnâme (yasaknâme) (No. V.) bilhassa vezir ve sancak beylerinin hâslarında, zeâmet ve timarlarda *niyâbet* ve bâdihavâ gelirlerinin sahipleri tarafından iltizama verilmesi ve bunun sebep olduğu suiistimâllerle ilgilidir. Niyâbet ve bâdihavâ resimleri şunlardır: *resm-i 'arûs ('arûsane veya gerdek-resmi), cürüm ve cinâyet resmi (cerâim); çiftlik tapusu (ekili yer tapusu), ev-yeri tapusu, kul ve câriye müjdegântsi (muştuluk* veya *yava ve kaçkun resmi), resm-i duhan* (timar arazisine hariçten gelip kışlayanların *tütün resmi), deştibânî, otlak ve kışlak resmi.* Bunlar serbestlik durumuyla ilgili olduğundan bu rüsûma *rüsûm-i serbestî* da denir. Bu rüsûm, tahsil zamanı belli gelirler değildir, zuhûrata bağlıdırlar. *Tahrîr emîni,* bu resimlerin miktarını o yerdeki aile miktarına göre hesaplar ve deftere tesbit eder. Bu gelirleri hâs veya timar sahibinin bizzat izlemesi ve toplaması imkânsızdır. Esasen devlet de bu gibi zuhûrata bağlı vergileri, *mukâta'a* adı altında iltizama vermektedir. Böylece hâs timar sahipleri adına bu vergileri toplamayı iltizamla üzerine alanlara *ayak âmilleri* veya *pâre voyvodası* denmektedir. "Asıl voyvodalar" dirlik sahibinin vekili olarak ona ait gelirleri topladıkları halde, bu voyvodalar bu gelirin bir parçasını iltizama almaktadırlar. *Pâre voyvodaları,* iltizam ettikleri meblağı peşin ve taksit olarak dirlik sahibine ödedikten sonra bu parayı fazlasiyle çıkarmak için çeşitli baskı yollarına başvurmaktadırlar. Adâletnâmeye göre reayaya, şu suçu işledin diye haksız isnatlarda bulunmakta, kadı mahkemesinin hükmü olmadan zorla *cerîme* almakta, hapse atmakta, işkence yapmakta, parasını ve eşyasını gaspetmekte idiler. Ayrıca ağır suç işleyenlerden para kabul ederek onları korumakta, asılma, eli veya ayağı kesilme gibi *siyaset* cezalarına çarptırılanların parasını alarak cezayı yerine getirmemekte idiler. Bu yüzden suçlular, memleket içinde serbestçe eşkiyalıklarına devam etmekte, evleri basıp yolları kesmekte, adam öldürmektedirler. Bu hadiseler almış yürümüştür ve bu yüzden "reâyâ kemâl mertebe fetret ve inkılâb üzere" dirler. Buna karşı Pâdişah, bu adâletnâme (No.V.) ile *pâre voyvodalığını* kaldırdığını ilân ediyor, *niyâbet* ve *bâdihavâ* gelirinin iltizama verilmemesini, asıl voyvodalar eliyle toplanmasını emrediyor. Yukarıda II. Bayezid devrinde de, *cerîme* gelirini iltizama alan açıkgözlerin reayaya yaptıkları zulümleri görmüştük.

[81b] Bak. yukarıda s. 62.

H. 1018 tarihli adâletnâmeye (No. X.) göre, beylerbeyiler ve sancak-beyleri devre çıktıklarında *cerîme* bahanesiyle halkı soymaktadırlar. Bir köyde bir kaza sonucunda birisi ölse, meselâ soğuktan donmuş veya ağaçtan düşmüş olsa, buna bir cinâyet süsü vererek köy halkını hapsetmekte, zincire vurmakta, dövmekte ve *kan-cürmü* ve *öşr-i diyet* diye yüz altın veya kuruştan aşağı almamaktadırlar. O köyde kendilerini ve kalabalık maiyetlerini ve atlarını günlerce besletmeleri ve reayanın hayvanlarını ve kölelerini zapt etmeleri de ayrıdır. Bu hareketleri, eşkiyanın yaptıklarından farklı değildir. Reayayı bir taraftan onlar, bir taraftan eşkiya soymaktadır. Yine aynı adâletnâmeye göre, beylerbeyiler ve sancak-beyleri, kendi hâslarının gelirini voyvodalara iltizama vermektedirler. Yüksek meblağlarla bu iltizamları üzerlerine alan voyvodalar, bu parayı çıkarmak için çeşitli suiistimallere sapmakta ve reayayı ezmektedirler. Vergileri tahrir defterinde ve kanunda yazıldığından fazla almakta, reayanın hayvanlarını ve yiyeceklerini zapt etmekte ve her köyden ayda 30-40 altın veya kuruş istemektedirler. Bunlar *serbest* sıfatı taşıyan, yani cerîmeleri yalnız kendilerine ait olan Pâdişah hâslarına, evkaf ve emlâke de girmekten, aynı zulümleri bu yerlerde de yapmaktan çekinmemektedirler.

Bu durum karşısında *adâletnâme*de deniyor ki: "her diyâra beylerbeyi ve sancak beyi nasb olunub her birine müstakil hâslar tayin olunmaktan murâd, vilâyet üzerine çıkıp cem'-i emvâl eyleyip memleket ve vilâyeti virân eylemek için değildir".

XVI. hüküm, *cerîme* suiistimaline dair dikkate değer bir misâl vermektedir. Köye yükü ile sahipsiz bir beygir gelmiş, köylüler de sahibi çıkar diye tutmuşlar. Ondan sonra atın sahibi, yanında voyvodanın adamı ile gelmiş, bulanları hapse atmış ve bütün köy halkından adam başına üçer yüz akçe *cerîme* almıştır. Burada voyvoda, kanûnnâmenin şu maddesini kötüye kullanmıştır: Bir köy içinde hırsızlık olsa hırsızı meydana çıkaralar, bulmak mümkün olmazsa *diyet* salalar, yani karşılığında herkesten belli miktarda para toplayalar (Süleyman Kanunnâmesi, Ârif neşri s. 7). Fakat yukardaki durumda evvelâ hırsızlık yoktur, sâniyen kaybolan mal meydana çıktığından diyet salmak için sebep kalmamıştır. Hapsedilen hıristiyan köylüler, Pâdişah'ın kapısına şikâyette bulunuyorlar, kendilerinin haksızlık ve zulme uğradıklarını bildiriyorlar. Bunun üzerine verilen hükümde, durumun kadı tarafından soruşturulması ve alınan *cerîme*lerin geri verilmesi için kadının karar vermesi emredilmiştir.

Kadı, Şerî'ata göre hüküm verir. Kısas hükmü verilmiş ise, yani suçluya aynı fiilin uygulanması kararlaşmış ise, katil idam olunur, görevlilerin *cerîme* alması yasaktır. Eğer affolunmuş ise (Şerî'ata göre bu yalnız maktulün ölmeden önce affetmesi veya öldükten sonra velisinin affetmesidir), maktulün vârisleri *diyet* alırlar. O zaman *cerîme* alınabilir. Fakat cerîmeyi alacak olan, köyün *serbest* olup olmamasına göre değişir. Katil *serbest raiyyeti* ise, cerîmenin tamamını, *serbest* timar vakıf veya emlâkin sahibi alır. Eğer katil *serbest raiyyeti* değil ise, cerîmenin yarısını timar sahibi, yarısını defterde kime gelir yazılmış ise o (subaşı, sancak-beyi veya beylerbeyi) alır. Beylerbeyiler, sancak-beyleri ve başkaları diyetten onda bir resim *(öşr-i diyet)* alamazlar. Tahrir defterlerinde ve kanûnnâmede böyle bir gelir ayrılmamıştır. Bununla beraber Beylerbeyiler ve beyler ve voyvodaları, ikiyüz üçyüz atlı ile köyler üzerine gidip *öşr-i diyet* diye köylünün malını "yağma ve talan" etmekte, köyler harap olmaktadır. Bu sebeple bütün imparatorlukta *öşr-i diyet* diye bir para alınması yasak edilmiştir. Dinlemeyenlere en ağır cezalar verilecektir. Keza beylerbeyilerin, sancak-beylerinin ve

voyvodalarının *serbest* olan Pâdişah hâslarına, vüzerâ hâslarına, evkaf ve emlâke ve serbest olan başka köylere girmeleri yasak edilmiştir. Umumiyetle timarlardaki cerîmelerin ve bâdihavâ resimlerinin bir kısmını sancak-beyi ve subaşı alır, buna karşılık *serbest* olan, yani cerîmeleri ve bâdihavâ resimleri tamamiyle dirlik sahibine ait olan dirlikler şunlardır: Pâdişah hâsları (havâss-i hümâyûn) vezir, beylerbeyi, sancak-beyi mal defterdarı, defter kethüdası, timar defterdarı, mîr-alem hâs veya zeâmetleri, icmal defterlerinde zeâmet olarak kayıtlı bütün icmalli zeâmetler, alay beylerinin, subaşıların, dizdarların, çeri-sürücülerinin (çeribaşıları), divan kâtiplerinin, müteferrika ve çavuşların timarları. Yaya ve müsellem teşkilâtında, eşkinci ve yamakların cürm ü cinayet, gerdek resmi, yava ve kaçkun resimlerinin tamamını yaya ve müsellem subaşıları alır. Yürük, müsellem, çingene ve voynuk beylerinin zeâmetleri de serbesttir. Ancak icmal defterlerinde *rüsûm-i serbestiyye* açıkça onlara gelir olarak kaydedilmiş olmalıdır. Kâtipler, çavuşlar ve çeri sürücülerinin beratlarında da timar ve zeâmetlerinin serbest olduğu açıkça yazılmış olmalıdır. Tipik Osmanlı kanununda, serbest olmayan tımarlarda cerîmenin yarısı sancak beyinin, yarısı timar sahibinindir [82]. Fakat aynı tarihlerde, 1519 da *resm-i 'arûs, tapû-yi zemîn* tamamiyle timar sahibine bırakılmıştır. Nişancı Hamza Paşa (XVI. asır ikinci yarısı) şu hükmü vermiştir: "mahsûl-i serbest ancak cürm ü cinâyet ve resm-i 'arûsî, kul ve câriye müjdegânesi olup bunlardan ma'adâsı rüsûm-i serbestiyyeden değildir". Fakat biliyoruz ki, aynı devirde *resm-i 'arûsî* de çoğu zaman serbestlik resimleri arasında gösterilmiştir. Bu üç resimden başka *resm-i agnâm* ve zuhûrata bağlı diğer resimler, yani yava, çiftlik yeri tapu resmi, ev yeri tapu resmi, tütün resmi, âdet-i deştibânî, otlak ve kışlak resmi de serbestî rüsûmu arasında sayılmaktadır. Herhalde serbest olmayan timarlarda, cürüm ve cinayet, gerdek resmi, resm-i agnâm, timar sipahisi ile sancak beyi ve subaşı arasında paylaşılır. Bu resimlerin yarısı sancak beyi veya subaşına yahut da her ikisine birden verilmiştir. Sancak beyi ve subaşı birlikte pay sahibi olurlarsa, bu rüsûmun herbiri dörtte birini alırlar ve sipahi yine yarısını alır. Hamza Paşa'nın hükmü, her halde reayayı ve timarlı sipahilerin gelirini korumak için yapılan bir reformla ilgilidir. Kanunî devrinden itibaren sipahi gelirini korumak için birçok tedbirler alındığını biliyoruz.

15. asırda Aydın'da *cürüm ve cinayet* ve diğer bâdihavâ resimlerinden sipahi hiç bir pay almazdı [83]. Sipahi gelirinin bu yüzden çok düşük olduğu görüldüğünden, 1487 tarihinde, bu resimlerin yarısı sipahilere gelir bağlanmıştır.

Bu kadar karışık olan *rüsûm-ı serbestiyye* sipahilerle beyler arasında daima bir çatışma konusu olduğundan ve çoğu zaman her iki tarafın iddiaları reayanın zararına netice verdiğinden, hükümet bu resimler hakkında birçok tafsilâtlı hükümler çıkarmak zorunda kalmış ve zamanla bu resimlerden bir kısmını ya tamamiyle sipahiye veya sancak beyine vermek suretiyle durumu düzeltmek istemiştir. Meselâ 1528 de Bolu sancağında *cerîme* ve *agnâm resmi* gelirinin tamamiyle sancak beyine ait olması kararlaşmıştır [84]. Buna karşılık gerdek resmi, tütün resmi, yer tapusu, otlak ve kışlak resmi, resm-i ganem umumiyetle sipahilere bırakılmıştır. Yava, kul ve câriye müjdegânîsi (kaçkun), sancak-beyi veya subaşılara ayrılmıştır. Raiyyet defterde kimin üzerine yazılmış ise, onunla ilgili cerîmeyi o alır. Raiyyetin başka bir yerde, şehirde olması durumu

[82] Meselâ Gelibolu kanunu (1519), Ibid., 235.
[83] Ibid., s. 14.
[84] Ibid., s. 28.

değiştirmez [85]. Serbest olmayan bir timar, subaşı zeâmetine katılsa serbest olur; tekrar timar olarak verilirse serbestliği kalkar. Demek ki, serbestlikte dirliği tasarruf edenin sıfatı esas rolü oynar.

Rüsûm-i serbestiyye arasında en mühimmi şüphesiz *cürüm ve cinâyet* resmidir. Adâletnâmelerde bu resim sebebiyle ortaya çıkan suiistimalleri gördük. Suçlar, bir taraftan para cezasiyle, yani cerîme ile karşılanan suçlar, diğer taraftan idam ve bir uzvun kesilmesi gibi bedenî bir ceza gerektiren suçlar olarak ikiye ayrılır. Ağır suçlarda, kanun koyucu, suçlunun "cerîme ile halâs olmayıp siyâset" olunmasını istemektedir [86]. Bu cezaları yalnız *bey* sıfatını taşıyan görevliler yerine getirir. "Salb ve siyâsete me'zûn" olanlar, Pâdişah otoritesini icraya tevkil edilmiş görevlilerdir, sipahi değildir [87]. *Serbestiyyet* aslında, asayişi korumak ve cezaları yerine getirmekte yetkinin kime ait olduğu meselesiyle ilgilidir. Sancak-beyi kendi sancağı dahilinde, subaşı kendi subaşılığı dahilinde asayişi yerine getirmekten sorumlu görevliler sıfatiyle, işlenen her türlü suçla ilgilidirler ve bu sebeple cerîmelerde pay sahibi olmuşlardır. Fakat şunu da unutmamalıdır ki, her türlü *siyâset* cezaları ve *cerîme*ler hakkında hüküm vermek yalnız kadının selâhiyetidir. Sipahi veya beyler ancak onun hükmünü yerine getirirler. *Serbest* zeâmet içinde olan *cinâyet* için kadının verdiği hükmü yerine getirme hakkı ise yalnız zeâmet sahibine aittir [88].

Pâdişah hâslarında bu yetki, hâsların idaresine memur *emîn*lere verilmiştir. Kadı, bir siyâset cezasına hükmettikten sonra suçluyu emînlerin subaşılarına teslim eder, bedenî cezayı o yerine getirir. Bu nevi cezalar için para alamaz [89]. Sultanlara ve beylere ait vakıflarda, *bâdihavâ* resimleri ve bu arada *cerîme*ler vakıf gelirine ayrılmıştır. Vakıf için toplanır. Bu sebeple bu vakıflara subaşılar giremez. "Salb ve siyâset dahi mütevellî marifetiyle olur" [90]. Ümerâya *temlîknâme* ile verilen ve onlar tarafından vakfedilen vakıf toprakların büyük bir kısmı da aynı durumdadır. Bütün *rüsûm-i serbestiyye* vakfa aittir. Mihaliç'te Pâdişaha ait ortakçı köylerine beylerin girmeleri yasaklanmıştır. Kadı, hükmeder ve siyaset emîn marifetiyle yerinde icra olunur [91]. Vakıf ve mülklere kaçan hırsızı bulmak ve teslim etmek hakkı vakıf ve mülkten sorumlu olanlara aittir. Hırsızı vermezlerse çalınan şey kendilerine ödetilir. Beylerin bu gibi muâfiyetleri tanımıyarak hâslara, vakıf ve emlâke girdiklerini *adâletnâme* açıklamaktadır. Bazı hallerde beyler, haklı görünmektedirler. Zira bazı suçlular bu gibi serbest topraklara sığınmakta, himaye edilmekte, sonra hâs veya vakfi idare eden tarafından bir miktar parası alınarak serbest bırakılmaktadır. Bu sebeple hususî bir fermanla bu gibi serbest topraklarda hariçten gelen reayanın serbest muâfiyetinden faydalanamıyacağı bildirilmiştir.

Bununla beraber "salb ve siyâset", prensip olarak Pâdişah otoritesini temsil eden beylere ait olduğundan umumî kaide şudur ki, idam ve uzuv kesilmesi gibi siyâset cezaları söz konusu olduğu zaman kadının hükmü her yerde mutlak surette sancak beyi veya onun subaşısı tarafından yerine getirilir.

---

[85] Musul Kanunu, Ibid., s. 28.
[86] Bak. A. Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul 1930, vesika 59.
[87] Barkan, Ibid., s. 274, madde 12.
[88] Ibid., s. 61, madde 13.
[89] Ibid., s. 139, madde 28.
[90] Bak. İktisat Fakültesi Mecmuası, XI, 1-4, s. 247.
[91] Başvekâlet arşivi, 923 tarihli Biga defteri.

Cezanın suçun işlendiği yerde yerine getirilmesi muhtelif kanunlarda tekrar edilmiştir. Zira bu defa da beyler ve adamları, suçluyu uzaklaştırmakta, parasını alarak serbest bırakmaktadırlar. Halbuki kanuna göre "siyâset kimseye hâs bağlanmamıştır", yani hiç kimseye bu nevi cezalar karşılığı cerîme alma müsaadesi verilmemiştir. Siyâset cezaları, mutlaka yerine getirilmelidir. Beylerin diğer suiistimallerini önlemek için şu mühim kanun konmuştur: "Mücrim olan kimse teftîş olunmadan ve şenâ'ati zâhir olmadan sancak-beyi, subaşıları ve adamları habsedip nesnelerin alıp salıvermek memnû'dur ve her mücrimin cerîmesi vilâyet kadısı katında isbât olunmadan tutup siyâset etmek şer'a ve kanuna muhâliftir". Zira sırf başkasının iftirasiyle bir raiyyeti zincire vurup köy köy gezdiriyorlarmış. "Anın gibi müttehem olan, kadı mahkemesinde şer'ile isbât etmeyince der-zencîr olunmaya" [92].

H. 922 tarihli Eflaklar adâletnâmesinde (No. I.) cerîme kanunlarının kötüye kullanılması hakkında dikkate değer misâller vardır. Eflakların veya diğer reayanın kızları veya dul kalmış gelinlerini zinâ iftirasiyle tutuyorlar, sen hamilesin diye köyden köye gezdiriyorlardı. *Cerâim* kanununa göre, zinâ ile suçlu dul kadın veya kız büyük para cezalarına çarptırılmaktadır (zenginlerden 100 akça, orta hallilerden 50 ve fakirden 30 akça alınıyordu). Yahut zengince gördükleri bir kimsenin üzerine gidip sen bunu hırsızlıkla elde etmişsin diye suçlarlar, kendi malın olduğuna dair git *nakl-i şahâdet* getir diye haksız ve lüzumsuz yere reayayı baskı altına alırlar, tutuklarlar ve para koparırlardı.

Serbest durumunda olan yerler arasında da farklar vardır. Pâdişah hâslarının "min küll-il vücûh", yani her bakımdan serbest olduğunu ve sancak beylerinin veya adamlarının siyâset cezaları için bile bu topraklara giremediğini görmüştük (bununla beraber hâsların bu durumu mutlak değildir. 17. asra ait bir kanunda (TTK yaz. 4, 131a) Pâdişah hâslarında dahi *siyâset* cezalarını yerine getirme yetkisi sancak beylerinin elindedir). Ancak hâslar ve zeâmetler timar haline getirilebilir ve serbestliği kalkabilir. Buna karşı vakıflar, özellikle sultanlara ait vakıflarda serbestlik durumu daha kuvvetle garanti altına alınmıştır. *Ehl-i örf*'ün keyfî hareketlerinden ve suiistimallerinden kurtulmuş olan bu yerlerin reaya için daha elverişli bir saha teşkil ettiğine şüphe yoktur. Kanunların yasaklamasına rağmen, reaya timar topraklarından buraya kaçmağa çalışmaktadır. Vakıf köylerinin kalabalık ve zengin olmasının sebeplerinden biri de budur. Keza serbest köylerin ve vakıfların, beylerbeyilerin veya sancak-beylerinin *salgun*larından muâf bulunduklarını da burada hatırlayabiliriz.

Hallolmuş veya vakti geçmiş davaları ortaya çıkararak reayayı lüzumsuz *cerîme* vermeye zorlamak da sık sık rastlanan bir suiistimaldir. Biliyoruz ki, Mısır'da davacı ve davalı fellâh (raiyyet) aralarında anlaştıkları halde *kâşif*'ler davayı cerîme almak amaciyle yenilemekte idiler [93].

Adâletnâmelerde, reayaya zulüm yapmakla ve onları soymakla suçlandırılanlar, başlıca vüzera, beylerbeyiler ve sancak-beylerinin adamları, yani voyvodalar, subaşılar,

---

[92] 1570 tarihli Gürcistan Kânunnâmesindeki bu madde bir adâletnâmeden alınmış görünmektedir. Maddenin sonunda "sancak beyi subaşıları il üzerinde çokluk adam ile gezmeyeler ve akçasuz yem ve yemeklerin meccânen almıyalar" hükmü vardır (Barkan, Ibid., s. 200).

[93] Barkan, Ibid., s. 362.

kethüdâlar ve kadılar ve nâıpleridir. Keza evkaf ve emlâki idare edenler, gelirleri toplamakla görevli emînler ve âmiller (mültezimler) ve şehirlerde ve kasabalarda yerleşmiş kapıkulu mensupları ve bilhassa bunlardan sipahi altı bölük kethüdâ-yerleri ve yeniçeriler sayılmaktadır. Timarlı sipahiler, bilhassa a'şâr ve reayadan aldıkları rüsûm dolayısiyle anılmaktadır. Beylerbeyi ve beyler de kalabalık maiyyetle *devre* çıkmak ve *salgun* salmakla suçlandırılmaktadır. Bunlar ehl-i örftür. Kapıkulu kılığına giren birtakım zorbalar, muhtekirler ve tefeciler de bu zalimler arasında zikredilmektedir. Örfî cezalar, suçu işleyenin şahsına göre değişmektedir. Eşkiyalığa sapmış olan kimse sancak-beyi ise idamın en hakaretlisi sayılan başı kesilme suretiyle bu cezaya çarptırılır. İhtikâr ve tefecilik yapanlar ise, küreğe konulur. Adâletnâmede (No. IX.) görüldüğü üzere, Pâdişah, zulüm yapan ve zor kullanan *ehl-i örfün* kulluk sıfatını kaldırmakta ve onlara karşı köylülerin kendi aralarından bir yiğitbaşı seçerek mukavemet etmelerine izin vermektedir. Halka mukavemet hakkı tanıyan bu hüküm, ileride âyanlar devrinde büyük bir ehemmiyet kazanacaktır. Bu prensip daha 16. asır ilk yarısına ait şu kanunda görülür: "Eğer bir sipahi buyruk olmadan ulak istese ya davar boğazlasa, anı dövseler suçlu olmaya"[94]. Biliyoruz ki, Celâlî kargaşalıkları sırasında halk arasında *yiğitbaşı* teşkilâtı yapılmıştır[95]. Şahısların suçu önlemek için kuvvet kullanması ve bu yüzden suçlu sayılmaması Şerî'atin müsaade ettiği bir harekettir.

VII. Zorla nikâh ve gerdek resmi.

1565 tarihli adâletnâmeye göre (No. II) "kudretlû olan kimesneler" reayanın kızlarını, velilerinin gönlü olmadan zorla istedikleri kimselere nikâh ettiriyorlar, yahut karılarını boşattırıp istedikleriyle evlendiriyorlarmış. Bu *gerdek resmiyle* ilgili bir suiistimaldir.

Aynı suiistimâl, H. 1005 tarihli adâletnâmede (No. IX) şehirlerde ve kasabalarda oturan müteferrikalar ve çavuşlara yüklenir. Bunlar Beylerbeyi divanı veya kadı mahkemesine adamlariyle gidip zorbalıkla haklıyı haksız çıkartıyor ve müslümanların, kızlarını, kendi izinleri olmadan evlendirmelerine müsaade etmiyorlarmış.

Bu husus, Pâdişahın hükümeti tarafından ciddiyetle ele alınmış ve Anadolu ve Suriye'deki bütün beylerbeyiliklere bu zorbalığı yasaklayan 1565 tarihli adâletnâme gönderilmiştir.

Subaşı, sipahi ve voyvodaların bu işe karışmalarına *gerdek resmi* bir bahane olmaktadır. *Gerdek resmi, resm-i 'arûs* veya *'arûsâne* denilen bu resim, örfî bir resimdir. Şer'î değildir. Onu, nikâhı akdeden kadının aldığı *resm-i nikâh*la karıştırmamak lâzımdır. *Gerdek resmini* evlenen adam öder. 15. asır sonlarına doğru, Osmanlı devletinin kurulduğu bölgede (Hüdavendigâr ve Kütahya sancakları) çeyizli kız için 60, dul kadın için 40 akça, fakir için bunların yarı nisbeti ve orta hallilerden bu ikisi arası bir resim alınırdı. Karaman vilâyetinde (Konya ve İçel) *gerdek resmi* a'lâ (zengin) evsat (orta halli) ve ednâ (fakir) olarak 60, 40 ve 20 akça alınırdı. Fakat 16. asırda İmparatorlukta umumiyetle müslüman bâkire kız için 60, dul kadın (seyyibe) için 30 akça olarak tesbit edilmiştir (Niğbolu ve Sirem'de olduğu gibi Gürcistan'da da bu nisbeti buluruz).

[94] Ibid., s. 128, madde 41.
[95] Ç. Uluçay, *Ibid.*, vesika 8, 9, 13, 14.

Fakir ise, bu nisbetlerin yarısı alınırdı. Keza *zimmî*ler (Osmanlı tebaası gayrı müslimler)den bu nisbetlerin yarısı alınırdı. Fakat 18. asırda Mora'da *zimmî* gerdek resminin müslümanların iki misli 120 ve 60 olduğunu görüyoruz. Boşadığı karısını tekrar alandan gerdek resmi alınmaması, bir kanun hükmü idi. Kızın babası hangi sipahiye raiyyet yazılmış ise, gerdek resmi o sipahiye ödenir. Dul kadın ise, kimin toprağında nikâh olduysa o sipahi alır. Yürüklerde ise, kız olsun dul olsun, kime raiyyet yazılmış ise o alır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, eski devirlerde birçok bölgelerde bu resmin yarısı sancak-beyine aittir. Sebep olduğu suiistimaller yüzünden bu usûl değiştirildi ve *gerdek resmi* tamamiyle sipahilere gelir bağlandı. Bununla beraber 16. asırda dahi sancak beylerinin gerdek resminin yarısını aldıkları bölgeler vardı (meselâ Musul, Erzincan ve Gürcistan). Evlenen sipahi kızlarının gerdek resmi sancak-beyine aitti.

Yaya ve müsellem askerî teşkilâtında, yürükler, tatarlar, yağcı ve kürecilerde *gerdek resmi* o teşkilâtın subaşısına aittir. Bu aidiyet konusunda izlenen prensip, fikrimizce gerdek resminin aslında feodal tâbilik ile ilgisini açığa vurmaktadır. Zaten onun örfî bir vergi olması, Osmanlılara geçmiş eski bir âdet olduğunu gösterir. Evlenecek kız veya kadın üzerinde bir nevi vesâyet hakkı veren eski feodal âdet, askerî sınıfa mensup olanlar tarafından adâletnâmelerde gördüğümüz şekilde suiistimal edilmiştir.

VIII. Tefeciler.

H. 1018 tarihli adâletnâmede (No. X), reayayı korumak gayesiyle tefecilere karşı da tedbirler alınmıştır. Buna göre, görevlilerin soygunculuğu yüzünden reayanın mal ve rızkı yağmaya gidip müflis durumuna düştüklerinden ister istemez murabahacılara başvurmaktadırlar. Bunlar da, bir altın veya bir kuruşu ayda dört beş akça faizle vermekte, sonra çoğu bin akçeyi dört yüz, beşyüz akçe kabul etmekte idiler. Bu yüzden reayadan birçok kimseler borca batmıştır. Adâletnâmeye göre murabahacılar, bunları köleleri gibi bedava hizmetlerinde kullanmakta, sözüne karşı gelirlerse hapse attırıp ömürleri boyunca zindanda bırakmaktadırlar. Bu yüzden borçlu reayadan bir çoğu yerini yurdunu bırakıp kaçmakta imişler. Adâletnâmeye göre bundan sonra on akçaya bir buçuk akça faiz alınacaktır. Bundan fazla aldığı sabit olursa fazlası geri alınacaktır. Bu hükme karşı gelenler, süresiz kürek cezasiyle cezalandırılacaktır.

Aynı adâletnâmede muhtekirlerin, karaborsacıların halka verdikleri sıkıntı dile getirilmiştir. Bir vilâyete dışarıdan gelen yiyecek ve sair eşyayı bazı kimseler dışarıda karşılayıp sahibini istediği yerde satmağa bırakmamakta, zorla aşağı fiyatla elinden alıp mahzenlerde depo etmekte ve o vilâyet halkına üç dört kat pahasına ve eksik terazi ve ölçekle satmaktadırlar. Adâletnâmeye göre, bundan böyle mal getirenler, istedikleri yerde eşyalarını kendileri satacaklar ve vilâyet ahalisi paralariyle bol bol alabileceklerdir. Muhtekirler, bu yasağı dinlemezlerse süresiz kürek cezası verilecektir.

Adâletnâmeler, reayayı sıkıntı ve darlığa atan para meselesini de dikkatle ele almışlardır. H. 1004 tarihli adâletnâme, her yerde flori altınının 118 akçaya ve gümüş kuruşun 68 akçaya geçmesini, fazlaya alınıp verilmemesini emretmekte, aykırı hareket edenleri kürek cezasiyle tehdit etmektedir. Osmanlı gümüş akçası da sekizi bir *dirhem* ağırlığında (3,125 gram) dır. H. 1018 tarihli adâletnâme, o tarihte resmî emirlere rağmen altının 130 ve tam kuruş ve arslanî denilen Hollanda gümüş

kuruşunun 90-95 akçaya geçtiğini tesbit etmekte ve evvelce emredildiği gibi her yerde altının 120, kuruşun 80, arslanî kuruşun ise 70 akçaya geçmesini emretmektedir. Bu emre karşı duranlar, kim olursa olsun, kadı tarafından hapsedilecek ve Kapı'ya arz edilecektir.

Eskiden beri reayanın ağır vergiler ve zulümler karşısında en etkili silâhı, köyünü bırakıp göçmekti. Bu suretle dağılan köy, devlet hazinesi için kaybolmuş bir gelir kaynağıdır. Aynı zamanda orası timar olarak kime verilmiş ise, o da dirliğini kaybetmiş olur. Yakın-Doğuda, Sâsânîlerden beri devleti en ziyade kaygulandıran konulardan biri budur. H. 947 ve H. 1005 tarihli adâletnâmeler, bu kayguyu canlı bir şekilde yansıtmaktadır.

H. 947 tarihli adâletnâmede Pâdişah, vüzera ve beylerin hâslarından, zeâmet ve timarlardan, müslüman ve hıristiyan köylerinden birçok insanların yerlerini bırakıp başka yerlere göçüp dağıldıkları belirtilmektedir. Bunun neticesinde "nice köyler ve yerler hâlî ve harâb" kalmış ve bu yüzden timar sahiplerinin de gelirleri azalmıştır. Bunun sebebi, reayaya karşı yapılan zulümlerin, sorumlu kimseler, yani sancak-beyi ve kadılar tarafından önlenmemesinden ileri gelmektedir. Kendilerinden, reayayı yerlerine getirmek için şu tedbirlerin uygulanması istenmektedir: Evvelâ yerine gidip bu reayanın göçmeleri sebebi soruşturulacak, şikâyetleri beylerden mi, kadılardan mı, subaşılardan mı, sipahilerden mi, eminler, âmiller, voyvodalar, haraccılar ve koyun hakcılardan mıdır anlaşılacak; şikâyet konuları tesbit olunacak, kaç kişi göçmüştür, defterde kimin üzerine raiyyet yazılmışlardır, ne zamandan beri gitmişlerdir, tesbit olunacak, şimdi nerede oturuyorlarsa oraya gidilecek, göçleri on yılı geçmemiş olanlar göçürülüp *defer-i cedîd*'de (en son tahrir defterinde) nereye yazılmışlar ise, tekrar oraya yerleştirileceklerdir. Göçe sebep olan zulümler giderilecek, yerleri ve köyleri şenlendirilip ihya olunacaktır. Sonuç, Padişah Kapısına arz olunacaktır. Bundan sonra da herhangi bir köy dağılacak olursa, sancak-beyi ve kadı derhal oraya gidecek, göçün sebeplerini araştıracak, göçenleri yerlerine getirmeğe çalışacaklardır.

* * *

Adâletnâmelerin diplomatika bakımından özellikleri.

Burada yayınladığımız adâletnâmeler resmî veya özel kopyelerdir. Orijinal bir adâletnâme elimize geçmedi. Bununla beraber dış şekil itibariyle adâletnâmelerin diğer hükümlerden farklı olmadığına şüphe yoktur. Aslında *adâletnâme*, veya başka deyimle *adâlet hükmü* Pâdişahın doğrudan doğruya verdiği bir emirdir. Bir *hükmün* bütün rükünlerini taşır. Adâletnâmede de her hükmün en mühim karakteristiki olan *buyurdum ki* formülü ile emir *(dispositio)* kısmına girilmiş olur. Adâletnâme, *berât* gibi üçüncü şahıslara hitap etmez. Bayağı ferman gibi, doğrudan doğruya emri alana hitap eder. Emir bütün imparatorluk ölçüsünde idarecilere hitap ettiği gibi belli bir bölge idarecilerine de münhasır kalabilir. Bu özellikleri onun, idaredeki suiistimalleri genel olarak önleme gayesiyle çıkarılmış bir vesika olması vasfından doğar.

1. *Adâletnâme*, umumî mahiyettedir. Bir adâletnâme şu hallerde yayınlanır: Yaygın bir hal alan suiistimalleri önleme lüzûmu kendini duyurur. Pâdişahın Kapısına veya doğrudan doğruya şahsına, aynı nitelikte birçok şikâyetler yapılmış veya topluca şikâyetçiler gelmiştir. H. 1004 tarihli adâletnâmede (No. III) "envâ'-i zulm ve

ta'addî eyledikleri erbâb-i şekvânın rikâb-ı hümâyûnuma sundukları rık'alarında mufassalan mastûr ve mukayyed"dir, denmektedir. Yahut, yapılan teftişler neticesinde bu suiistimaller görülmüştür. H. 922 tarihli Eflaklara ait adâletnâmenin böyle özel bir teftiş sonucunda çıkarıldığı metinde açıkça belirtilmiştir. Tahta çıkan bir Pâdişah da yeni ve âdil bir saltanat devresi açmak istediğini göstermek isteğiyle umumî bir adâletnâme çıkarır (bak. No. III). Adâletnâmenin çıkarılmasına âmil olan şikâyetler, hükmün *nakl ve iblağ (narratio)* kısmında daima işaret olunur. Adâletnâmede, halkı zulme karşı koruma gayesi daima açık bir şekilde belirtilir. Bütün vesikaya bu ruh fazlasiyle hâkimdir. Hattâ idarecilerin içinde bulundukları kaçınılmaz durumlar ve zaruretler dikkate alınmaz. Bu zaruretleri kabul eden başka hükümler çıkarılmıştır. Buna ait bir misâl olarak reayanın sipahiler için yapmağa mecbur oldukları mükellefiyetleri gösteren bir hükmü koyduk (No. XII). Keza H. 1018 tarihli (No. X) adâletnâmede ayrıca halkın da doğrulukla hareket etmesi ve kanunun tanıdığı hizmetleri yerine getirmesi istenmektedir. Genel adâletnâmeler (No. III, V.) bütün reayayı, yani müslüman ve *ehl-i kitâb* vergi veren bütün halkı koruma gayesini güder. Bir bölge halkı için çıkarılan adâletnâmeler olduğu gibi (No. IX) bir zümre için de adâlet hükmü (No. I.) verilebilir. Bu sonuncu halde yalnız o zümreye ait imtiyaz ve muâfiyetlerin korunması söz konusu oluyorsa, bu gibi *adâlet hükümleri* daha ziyade bir *berât* veya bir berâtın tekidi ve yenilenmesi niteliğini taşır (No. VIII.). Her halde adâletnâmelerin belirli bir özelliği genel olması, az çok geniş bir kitleyi ilgilendirmesidir.

Adâletnâmenin yukarıda verdiğimiz tarifine göre, başka adlar altında anılan birtakım vesikaları da adâletnâme saymak gerekir. H. 947 tarihli yasaknâme (No. V.) hiç şüphesiz bir adâletnâmedir. Nitekim benzeri bir vesikada metin içinde "adâletnâme-i hümâyûn" terimi kullanılmıştır. Bu vesikaya özellikle *yasaknâme* adı verilmesi, bilhassa ceza kanunu ile ilgili olmasındandır. II. Bayezid ve I. Selim devrinde *siyâset*, yani örfe göre bedenî ceza gerektiren suçlara dair valilere gönderilen ceza kanunhükümleri *siyâset-nâme* adı altında anılmaktadır.

2. *Adâletnâme*, hüküm ve siyaset sahibi yüksek idarecilere, yani Şerî'at ve kanuna göre hüküm verme yetkisini taşıyan *kadılara* ve bedenî cezaları uygulama yetkisine sahip olan otorite sahiplerine (tuğ ve alem sahiplerine), yani *beylerbeyi* ve *sancak beylerine* hitaben yazılır. Doğrudan doğruya onları belli şeyleri yapmaktan men'eder. Hükmün konusu bu otorite sahiplerinin kendi işlemleridir. Başkalarının yaptıkları zulümler de kendilerinden sorulmaktadır. Zira bu zulümleri önlemek de onların vazifeleridir. Bu suretle yalnız bizzat zulüm işledikleri için değil, zulüm işlenmesine karşı vazifelerini yapmadıkları için de muhatap olmaktadırlar. Bunun içindir ki, adâletnâmelerde "almayaşız ve aldırmayasız" "etmeyesiz ve ettirmeyesiz" ibareleri sık sık geçer. H. 1044 tarihli adâletnâme (No. IV), sancak-beylerine, kadılara ve aynı zamanda altı bölük *kethüdâ-yerlerine, yeniçeri serdârlarına* ve sair iş erlerine hitap eder. Fakat kaide olarak adâletnâme beylere ve kadılara yazılır. Kanunların teyidi ve yerine getirilmesi esas maksat olduğundan çoğu zaman yalnız kadılara gönderilir.

3. *Adâletnâme* birtakım hak ve muâfiyetleri teyit eder. Ancak bu muâfiyetler, berâtta olduğu gibi üçüncü şahıslar karşısında hükmü alana ait değil, tersine hükmü alana karşı üçüncü şahıslara aittir. Bu üçüncü şahıslar, kadı tarafından verilen *adâletnâme sûretini* ellerine almağa ve ona göre hak ve muâfiyet istemeğe yetkilidirler. Bu husus adâletnâmelerin sonunda çoğu zaman açıkça belirtilir.

4) *Adâletnâme*, halka ilân edilmiş bir beyannâme niteliği taşır.

Adâletnâmelerin halka duyurulması şarttır. Bunun için vesikanın bitiş protokolunda, umumiyetle kadılara adâletnâmeyi halkı toplayıp önlerinde okutması ve içindekileri iyice anlatması emredilir (No. III.).

H. 1044 tarihli adâletnâmede (No. IV.) der ki: "Bu fermân-i kader-tuvânımı sicillâtta kayd ittürdüğinden sonra mecma'-ı nâs olan mahallerde ve cemâ'at pazaryerlerinde her birine nidâ ve iz'ân ve tefhîm ve i'lân ettiresin". H. 967 tarihli adâletnâmede ise (No. VI.) şu ifadeyi bulmaktayız: "Fermân-i şerîfimin mefhûm-i münîfini eğer sancak beyleridir ve eğer adamlarıdır ve eğer sâyir reâyâ ve berâyâya bir veçhile nidâ ve ilân ittiresiz ki, sonra kimesnenin bilmedük ve işitmedük dimeğe mecâli kalmayub". Adâletnâmelerin halkın eline geçmesini kolaylaştıran hükümler de konmuştur. Kim olursa olsun bu vesikanın kadı sicilinden bir kopyesini isterse "bir kelimesin ketm eylemeyüb sûretin yazub imzalayub ellerine virüb adâletnâme-i hümâyûnum sûretinden bir akça ve bir habbe almayasız" emri eklenmiştir. Tipik adâletnâme, bunun gibi ilân emri taşıyan vesikalardır. Sonra sicile kaydedilmesi, bir kanun gibi kendisile amel edilmesi emrini taşıyan adâletnâmeler (No. III., V., VIII.) gelir. Nihayet sadece kadıya verilen emirle yetinen adâlet hükümleri vardır ki (No. VI.) bunlar başka vesikalar grupuna da sokulabilir.

Bu nevi hükümlerde, *teyit*, *teşvik* ve *tehdit* kısmı (*corroboratio* ve *sanctio*) özellikle uzun ve şiddetli bedenî (*siyâset*) cezaları ihtiva eder: "Mansıbınız alınmağla konulmayub eşedd-i 'azâb ile siyâset olunursız" (No. X.). Vesikanın muhtelif yerlerinde tehdit cezaları tekrarlanır: "Kadılar dibekte döğülüp helâk olub ve beylerbeyiler subaşıları ve ümenâ ve 'ummâl ve sâyir zâbitlerdir, salb ve siyaset olunmak mukarrerdir" (No. V.). "Mazhar-i eşedd-i 'ikâb ve sezâ-yi hakâret ve 'itâb olursız"; "Kendüye amân ve zamân vermeyüb tîğ-i hakâret ve seyf-i siyâset ile hakkından gelinmek mukarrer dir". Suçlular da mallarının müsaderesi, asılma, küreğe konma gibi şiddetli cezalarla tehdit olunmaktadır.

Adâletnâmedeki emirlerin mutlak surette yerine getirilmesini isteyen Pâdişah, gizli teftiş yapacağını bildirir (No. III.). "Tebdîl-i sûret ile her diyâra mu'temed ve nâfiz'ül-kavl kullarım ve kapıcılarım göndersem hufyeten yoklasam gerektir" (No. III). Sonuç olarak, hangi şekilde olursa olsun Pâdişah'ın halkı zulümden korumak için çıkardığı hükümlere umumiyetle *adâletnâme* veya *adâlet hükmü* adı verilmektedir. Yani Orta Doğu devletinde, *adâlet* kavramı ile, yani en yüksek otoritenin zayıfı kuvvetliye karşı koruması ile ilgili vesikalar bu adı almaktadır.

Nihayet adâletnâmeler aslında kanunların teyidi niteliğini taşır. Bazan yeni kanun kor veya mevcudu aynen tekrar eder (No. I., XVII). Genel mahiyette emirler olması onları kanunlara çok yaklaştırır. Ancak bu umumî emirler, idare ve idareciler hakkında olup kamu hukukunu ilgilendirir. *Kanûn-i Osmânî*'nin umumî prensiplerini bazı özel durumlara uygular ve yorumlar.

Bir mesele de şudur: Muhtelif tarihlerde çıkarılan adâletnâmelerin az çok aynı kelimelerle aynı meseleleri ele aldıklarını yukarıda gördük. Hatta bazı *klişeleri* Osmanlı devletinden daha eski müslüman devletlerinde de bulmaktayız. Buna göre, bu adâletnâmelerin gerçek meselelere cevap veren vesikalar olmayıp âdet yerini bulsun diye çıkarılmış belli klişelerden ibaret ölü yazılar olduğu ileri sürülebilir. Adâ-

letnâmelerde yer yer boş klişelerin bulunduğu inkâr edilemez. Ancak devlet anlayışının, devlet yapısının ve müesseselerin, aynı temellere dayandığı, aynı meselelerin bu devletleri ilgilendirdiği ve uğraştırdığı unutulmamalıdır. Diğer taraftan Osmanlı devletinde *a'şâr* ve *cerîme*lerdeki suiistimaller, *salma*lar, kadıların aldıkları ve yaptıkları suiistimaller, angarya hizmetler ayrı devirlerde reaya ile askerî sınıf arasında daima çatışma konusu olmuş, özellikle bazı devirlerde imparatorluk için genel bir huzursuzluk, hatta felâkat sebebi haline gelmiştir. Bu umumî meseleler yanında adâletnâmelerde tamamiyle hususî şartların neticesi olan bazı meselelerin ele alındığını (No. X.) da görmekteyiz (Anadolu'da yeniçerilerin ve diğer askerî zümrelerin, halkı kaçmış köylerde çiftlikler kurmaları gibi). Bazı suiistimallerin ne şekilde yapıldığı açıkça belirtilmiş (No. III.) görüyoruz. H. 1004 tarihli adâletnâmede bu suistimallerin "erbâb-ı şekvânın rikâb-ı hümâyûna sundukları rık'alarında" mufassalan yazıldığı ve Pâdişah kendisi cuma namazına, gezintiye veya avlanmağa çıktığı zaman halkın şikâyetlerde bulunduğu bildirilmektedir. Bu gibi suiistimallere dair canlı misaller veren bazı vesikaları bu sebeple adâletnâmeler arasına koymuş bulunuyoruz (No. VIII, IX, X, XI, XV, XVI). 16. asır sonları ve 17. asırdaki kargaşalıklar üzerindeki vesikalar, adâletnâmelerde söz konusu edilen suiistimeller hakkında pek çok canlı misal vermektedir[96]. Söze son vermeden önce bazı adâletnâmelerin hangi tarihî şartlar altında yayınlanmış bulunduğunu göstermeğe çalışacağız.

1044/1637 tarihli adâletnâme (No. IV.). Vezirâzam Mehmet Paşa, 7 Ramazan 1046/5 Şubat 1637 de azlolunup yerine sadaret kaymakamı olan Bayram Paşa vezirazam ve serdar oldu. Mehmet Paşa, Revan kalesinin İranlılar tarafından zapt edilmesini, kış yüzünden önlemek imkânını bulamamıştı. Pâdişah, başlangıçta onun Erzurum'dan gönderdiği raporda ileri sürdüğü sebepleri haklı görmüş idi[97]. Fakat sonra kusurlu bulundu ve azlolundu. Ona karşı yöneltilen suçlamalardan biri de, Anadolu'da lüzumsuz hanlar yaptırarak "re'âyâya ta'addî" etmesi idi[98]. Mehmet Paşa 17 Muharrem 1047/11 Haziran 1637 de affolundu ve kendisine Özü eyaleti verildi. Bayram Paşa 10 şevval 1046/7 Mart 1637 de İran seferine çıkmak üzere Üsküdar'a geçti. Burada on üç gün hazırlıklarını tamamladıktan sonra hareket etti. Adâletnâmemiz 10 Zilhicce 1046/5 Mayıs 1637 de, yani Bayram Paşa'nın hareketinden iki ay sonra yazılmıştır. O bu sırada Orta Anadolu'da ordusunu düzene koymakla meşgûldü[99]. Adâletnâme, devletin Doğu hudutlarında İranlıların karşı saldırıya geçtikleri bir zamanda Anadolu halkını memnun etmek için başvurulan tedbirlerden biri olmalıdır. Bizzat Bayram Paşa, Amasya'da iken kendi cebinden para vererek şehre su getirtti ve gittiği başka yerlerde de hayır işleri yaptı, reayaya yük olmaktan kaçındı.

Adâletnâmede, reaya sefer dolayısiyle salınan *sürsat zahiresi* salmasından affolunuyor, askerin erzak ihtiyacını günlük narh üzerinden para ile alacağı, hiç bir şekil-

[96] Mühimmeler ve kadı sicilleri bu konuda bir çok vesika ihtiva etmektedir. Yayınlanmış bazı misaller için Bak. Ç. Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944; M. Akdağ, *Celâlî İsyanları*, 1550-1603, Ankara 1963, bilhassa vesika No. 3, 6, 7, 17, 24, 27, 28, 29, 30; A. Matkovski, *Turski Ijvori za aidutsvoto i aramijstvoto vo Makedonia*, I-II, Üsküp 1961; Keza L. Güçer, mez. eser, s. 22 - 28.

[97] Naîmâ, III., s. 283.

[98] Naîmâ, III, s. 300.

[99] Naîmâ, III, s. 325.

de halkı sıkacak bid'atlere müsaade olunmayacağı ilân olunuyordu. *Harâc* (cizye) toplanmasında kanuna aykırı hareket edilmemesi hakkındaki hususi emirde Ermeniler gözönünde tutulmuş olmalıdır.

990/1582 tarihli Âli'nin arzı (No. VII) timar suistimallerini aydınlatan mühim bir vesikadır. Bu tarihte Mustafa Âlî, Halep'te idi. Kendisi, *Künh'ül-ahbâr* adlı tarihinde, H. 990 da Şehzâde Mehmed'in meşhur sünnet düğününden bahsederken "müellif-i kitâb ol esnâlarda Haleb timarları defterdarı idi" diyor. Âlî, bu arzında Halep beylerbeyisinin azledildikten sonra bir buçuk ay fuzulî beylerbeylikte kalarak yaptığı suistimalleri arz etmektedir. Âli, beylerbeyinin azli üzerine timar defterlerinin bulunduğu beylerbeylik *defter-i hâkânî* dairesini mühürlemiş ve Hama'ya gitmiştir. Beylerbeyi, yetkisi olmadığı halde *defter-emini* vasıtasiyle timarlarda birtakım değişiklikler yapmış ve bir zaîmin zeâmetini sebepsiz yere elinden alıp başka birine vermiş. Ali adında birinden bin (?) altın rüşvet alarak yetkisi olmadığı halde timar için tezkire vermiş ve yine bu arada kırk kadar sipahinin küçük timarlarını ellerinden alıp isteklilere bir bahane uydurup artırma ile satmış, deftere başvurmadan ve tezkire çıkarmadan yalnız kendi berâtı ile bu timarları vermiş, bazısı tekrar kendi üzerlerine mukarrer ettirmek için atlarını, silâhlarını vermişler. Âlî, azilden sonra bu beylerbeyinin yaptığı rüşvetçiliği şimdiye kadar kimse yapmamıştır, demektedir.

H. 1018 tarihli adâletnâme (No. X).

Başvekâlet arşivinde *mühimme* defterinde bir kopyesini tespit ettiğimiz bu adâletnâmenin Aydın, Saruhan, Menteşe ve Sığla sancak-beylerine ve kadılarına gönderilen bir kopyesi, Saruhan şer'iyye sicilinde bulunmuştur[100]. Bu adâletnâmenin, Anadolu beylerbeyine ve Anadolu'daki sancak-beylerine ve kadılarına gönderilmiş olan nüshasına, bu tarafa mahsus birtakım maddeler eklenmiştir. Bu maddeler şunlardır:

Anadolu versiyon'unda (satır 15-22) "fevk'al-had zulm u ta'addî eylemekle re'âyâ ve berâyâ ..... sem'-i hümâyûnuma vusûl bulmuştur imdî" noktalı yerlerde yedi satır ilâve edilmiştir. Anadolu'ya mahsus bir durumla ilgili olan bu kısımda reayanın yerlerini bırakıp kaçtıkları, birçok köylerin harap olduğu, asker sınıfından kudretli olanların reayası kaçmış köyleri "mülk-i mevrûsları gibi" tasarrufları altına geçirip yerleştikleri, kul ve hizmetkâr ve hayvan getirip buraları çiftlik haline soktukları, reayanın korkudan eski köylerine dönemedikleri, bu sebeple bu gibi köylerde *nüzül* ve *avârız* vergilerine esas olan vergi-hanelerinin ortadan kalktığı, bu çiftliklerdeki hademenin ve hayvanların zararından yakın köylerin de gelişemediği ileri sürülmektedir. Bu noktaların Rumeli'ye gönderilen adâletnâmede nakl u iblağ (*narratio*) bölümünde zikredilmesine lüzum görülmemiştir[101]. Keza, Rumeli'ye gönderilen adâletnâmenin emir ve ferman (*dispositio*) kısmında, bununla ilgili bir emir olmaması tabiîdir. Anadolu'ya gönderilen adâletnâmede emir ve ferman kısmında "emrim yoktur anun gibi re'âyâsı zulm ve ta'addîden firâr eyleyen..... vusûl buldukta" (satır

[100] Bu kopyayı Çağatay Uluçay lâtin harfleriyle yayınlamıştır: *Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944, vesika 37, s. 208-214. Mühimmedeki kopya sonunda Menteşe ve Sığla ve Aydın sancaklarına bu suretin Mustafa Çavuşla gönderildiği kayıtlıdır. Manisa sicillerinden yayınladığım adâletnâmelerin temininde Ç. Uluçay'ın yardımlarına burada teşekkür benim için zevkli bir borçtur.

[101] Anadolu'da köy halkının umumî kaçışı, "büyük kaçgun" hakkında bak. M. Akdağ, *Celâlî İsyanlarından Büyük Kaçkunluk* (1603-1606), DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, II, 2-3 (1964), s. 36-49; M. Akdağ, *Celâlî isyanları*, s. 274, ves. 24; s. 282, ves. 33.

38-45) bölümünde bu meseleye dair yedi satırlık bir emir vardır. Bu emre göre H. 1008 tarihinden beri çiftlik tutanlar kim olursa olsun yaptıkları evleri, ahırları yıkacak, hizmetkâr ve hayvanlarını alıp gidecek ve o köylerden ilişiklerini tamamiyle kesecekler-dir. H. 1018 Muharrem ayının birinci gününden başlayarak üç sene içinde yerlerine geri dönen reayaya eski çiftlikleri ve sâir mülkleri teslim olunacaktır. Buna dair hatt-ı hümayûnla ferman çıkmış ve her tarafa gönderilmiştir. Adâletnâmeye göre, ben buraya para harcadım, tapu ile aldım demenin faydası yoktur; reaya oralardan kendi istek-leriyle kaçmış değillerdir, zalimlerin zulmünden kaçmışlardır. Onların çiftlikleri ve emlâki tapuya verilemez. Görevliler, karşı koyanları, Pâdişah kapısına arz edecekler, bu gibilere en ağır cezalar verilecektir.

İki adâletnâme metni arasında başka ufak farklar da vardır. Rumeli (satır 33) de "bir mikdar adam ile üzerine varub ehl-i fesâdı ele getirüb"; Anadolu (satır 53): "bir mikdar adam ile bir müteayyin kimesneyi baş ve buğ idüb irsâl eylemek lâzım gelür ise ol zamanda dahi ana göre tedbîr ve tedârik edüb kifâyet mikdarı adam ile varub ehl-i fesâdı ele getirüb". Anadolu adâletnâmesinde (satır 60-68) askerînin zapt-ettiği ve çiftlik yaptığı köylere ait madde burada da ele alınmıştır: "Anun gibi ehl-i manâsıb ve kudât ve müderrisînden ..... ve siz ki kadılarsız" cümlesinde noktalı kısımda. Bundan sonra her iki metin aynen devam ettiği için adâletnâmeyi yazan kâtip, Rumeli adâletnâmesinde "iltizâma virüb" den sonraki kısmı yazmaktan vaz-geçmiştir.

Biz tıpkı mühimmede yazıldığı şekilde her iki adâletnâmeyi burada verdik. İki bölgede durumun farklı olması dolayısiyle Rumeli ve Anadolu'ya ayrı ayrı adâlet-nâmeler gönderildiği meydandadır.

Bu adâletnâme üzerindeki hatt-ı hümayûnun dikkate değer metni şudur: "Vech-i meşrûh üzere emirler virile ve mâl-defterdarları mâl-i eytâma dahl eylemeyeler'. Adâletnâmede zikredilen başka şeyler arasında yetimin malının hazinece zapt edilme-sine, yani müsadereye karşı hükmün hatt-ı hümayûnda bilhassa zikredilmesi kayda değer. Zira Kur'an açık âyetlerle (IV, 2, 9, 126) bunu men'etmiştir.

* * *

H. 972 tarihli adâletnâmenin (No. II.) gönderildiği beylerbeyi ve sancak beylerini gösteren liste şudur:

Karaman Beylerbeyi:
- Konya (Paşa sancağı)
  - İç-İl — Beyi
  - Niğde — ,,
  - Kırşehir — ,,
  - Aksaray — ,,
  - Akşehir — ,,
  - Kayseri — ,,

Şam Beylerbeyi:
- Şam (Paşa sancağı)
  - Trablus — ,,
  - Safed — Beyi
  - Kudüs — ,,
  - Aclun — ,,
  - Gazze — ,,
  - Nâblûs — ,,
  - Laccun — ,,
  - Kerak-Şavbek — ,,
  - Humus — ,,

Halep Beylerbeyi:
- Halep (Paşa sancağı)
  - Hama — ,,

Birecik	Beyi
Ekrâd (Kilis)	,,
Maarra	,,
Adana	,,
Özer (Uzeyr)	,,
Bâlîs	,,
Âne ve Hit	,,
Cebele	,,
Seleme (Selimiye)	,,
Tarsus	,,

Zulkadirlu Beylerbeyi :

Maraş (Paşa sancağı)

Ayıntab	,,
Sis	,,
Malatya	,,

Rum Beylerbeyi :

Sivas (Paşa sancağı)

Amasya	,,
Bozok	,,
Çorum	,,
Arapkir	,,
Divriği	,,
Canik	,,

Diyarbekir Beylerbeyi :

Diyarbekir (Paşa sancağı)

Rûhâ	,,
Ergani	,,
Deyrurahba	,,
Siverek	,,
Nusaybin	,,
Cezîre	,,
Hâbûr	,,
Sincâr	,,
Rakka	,,
Atak	,,
Çapakçur	,,

Erzurum Beylerbeyi :

Erzurum (Paşa sancağı)

Trabzon	Beyi
Pasin	,,
Hınıs	,,
Ardanuc	,,
Batum	,,
Nısf-i Şavşad	,,
Karahisar-i Şarkî	,,
Ardahan	,,
İspir	,,
Küçük Ardahan	,,
Malazgird	,,
Kigi	,,
Tortum	,,
Mâmervân	,,
Tekmân	,,
Çemişkezek	,,
Oltı	,,

Anadolu Beylerbeyi :

Kütahya (Paşa sancağı)

Aydın	,,
Teke-ili	,,
Menteşe	,,
Karesi	,,
Biga	,,
Hamid-ili	,,
Karahisar-i Sahip	,,
Kangırı	,,
Bolu	,,
Kastamuni	,,
Hüdâvendigâr	,,
Alâiyye	,,
Koca-ili	,,
Sultan-önü	,,
Sığla	,,

H. 972 tarihli adâletnâmenin, Karaman, Şam, Halep, Zulkadirlu (Maraş), Rum (Sivas), Diyarbekir, Erzurum ve Anadolu beylerbeyilerine ve bu beylerbeyilikler içindeki sancak-beylerine ve kadılarına ayrı ayrı gönderildiğini görüyoruz. Adâletnâmenin sonundaki liste, o tarihte bu beylerbeyiliklere hangi sancakların girdiğini göstermesi bakımından dikkate değer. Listemizde Karaman Beylerbeyiliğinde görünen İç-il 1570 de teşkil olunan Kıbrıs Beylerbeyiliğine bağlanmıştır. Aynî Ali, risâlesinde 1609 a doğru hâlâ oradadır. Listemizde Beyşehiri, adâletnâme gönderilen Karaman

Türk Tarih Kurumu

sancakları arasında görünmektedir. Zulkadiriyye (Zulkadirlu, Dulgadırlu) Beylerbeyliğindeki Sis, 1570 de Kıbrıs beylerbeyiliğine katılmıştır (Aynî Ali'de 1609 a doğru durum değişmemiştir). Buna karşılık Zulkadiriyye Karsı ve Sumeysad iki yeni sancak olarak bu beylerbeyliğe dahil olmuştur.

1609 da Rum (Sivas) beylerbeyiliğinde bir değişiklik görülmemektedir. Doğu beylerbeyiliklerinde ise, mühim değişiklikler olduğu listemizle Aynî Ali'nin karşılaştırılmasından anlaşılmaktadır. Erzurum beylerbeyiliğinden, Çemişkezek Diyarbekir beylerbeyiliğine; Oltı, Ardanuc, Ardahan, Şavşad sancakları 1578 den sonra teşkil edilen Çıldır eyaletine bağlanmış, keza Küçük Ardahan ve Pasin, Kars eyaletine verilmiş, Trabzon ayrı bir eyalet merkezi olmuştur. Buna karşılık Erzurum beylerbeyiliğine Kızuçan (Pülümür) ve Mecinkerd sancakları katılmıştır. Diyarbekir beylerbeyiliğinden Rakka, Ruha (Urfa), Deyrirahba, Hâbûr ayrılarak yeni teşkil edilen Rakka eyaletine katılmıştır. Buna karşılık Diyarbekir beylerbeyiliğine Hısnikeyf, Çemişkezek, Siirt, Mefarkin (Meyâfârikîn) ve Akçakale dahil olmuştur.

Halep beylerbeyiliğinden Hama, Selimiye (Seleme), Cebele ayrılıp Trablus-Şam eyaletine katılmıştır. Tarsus, Kıbrıs beylerbeyiliğine, 'Ane ise Rakka eyaletine bağlanmıştır. Bu suretle Halep beylerbeyiliği hayli küçülmüştür.

Şam beylerbeyiliğine gelince, onun da 1564 deki hudutlarının hayli daraldığı görülmektedir. Bu eyaletten alınan Humus ve Trablus-Şam, Halep eyaletinden alınan sancaklarla birlikte ayrı bir beylerbeyilik, Trablus-Şam beylerbeyiliği haline getirilmiştir. Listemizde Anadolu beylerbeyiliğinde Saruhan ve Ankara'nın adâletnâme gönderilen yerler arasında zikredilmemesi o zaman bu sancakların özel durumu-ile ilgili olmalıdır. O tarihte Anadolu beylerbeyiliğinde görünen Koca-ili, Biga ve Sıgla, sonraları Cezâir-i Bahr-i Sefîd eyaletine bağlanmıştır. Alâiyye ise Kıbrıs eyaletine verilmiştir.

Türk Tarih Kurumu

Türk Tarih Kurumu

I.

10 Safer 922 / 15 Mart 1516 tarihli Eflaklara ait Adâletnâme

İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi, Revan kitap. No. 1935 ve No. 1936; İstanbul Bayezid Umumî Küt. Veliyyüddin Efendi kitap. No. 1969; Paris, Bib. Nat. ms. fonds turc ancien 35, v. 38-39[1].

Semendere Eflaklarının şikâyeti ve teftiş üzerine yasaklanan suiistimaller.

قانون افلاقان لواء سمندره كه صارى كرز افندى تفتيش ايلدوكنده[a] امر پادشاهى ايله مقرر قلنمشدر فى ١٠ شهر صفر المظفر سنه ٩٢٢ در ادرنه — نشان شريف عدالت شان سلطانى وفرمان منيف نصفت عنوان خاقانى نفذ فى الاقطار بعون المعين المستعانى حكمى اولدركه بوندن اقدم سمندره سنجاغندن قضاء سمندره و نواحئ لومنجه[b] ورودنيك وموراوه[c] واوزيچه وزاغوره ولفچه وزاغرلاته ونيش وبرانچوه وقويلوچ وناحيهٔ كنز ميلوش افلاقلرى وينوقلرى وساير ذمى رعاياسى سدهٔ معدلت بخشمه كلوب اوزرمزه وضع اولنان قانون قديمه مخالف سنجاقبكى لرى[d] وويوده‌لرى ارپه وبغداى وبال ياغ وقيون كبه صالوب زياده خيف وتعدى ادرلر[d] وسنجاق بكيلاردن غيرى ويوده‌لرى داخى ارپه وبغداى واوتلوق صالوب اولدن النوكلمش‌در ديوجبر وقهرله مع زيادة آلوب بونلاردن غيرى سنجاق بكى آدم‌لرى وسوباشيلرى وكنزلر وپرمكورلر داخى انواع خيف وتعدى واصناف افترا وتزويرلر قلوب انلارك دخى كثرت مظالم ووفرت مخايفلرندن حالومز غايت مكدر اولمش‌در ديوفوق الحد والعد شكايت‌لر وتظلملر ايليوب وبنوم دخى اعوام معدلت شاهانه وايام نصفت پادشاهانمده كمسنيه مخالف شرع مطهر ومغاير قانون مقرر ظلم وخيف اولدوغنه رضاى شريفم اولمادوغى اجلدن لواء مزبوره‌ده واقع اولان عامهٔ مظالم وكافهٔ جرايمك تفتيشى ايچون حاليا افضل العلماء المتبحرين اكمل الفضلاء المتأخرين كشاف المشكلات الدينيه حلال المعضلات اليقينية وارث علوم الانبياء والمرسلين حجة الحق على الخلق اجمعين المخفوف بصنوف لطايف عواطف الملك المعين سند الملة والدين مولانا نورالدين دامت فضايله‌يى ارسال ايلمش ايدم مولاناى مشاراليه داخى امر جليل القدرم موجبنجه لواء مزبوره واروب كركى كبى دقت واهتمام وجد واقدام اوزره تفتيش وتفحص قلوب دخى جمله قضايايى على سبيل التفصيل عز حضور معدلت موفور الحبورمه[e] عرض ايلمكين ارپه وبغداى خصوصلرنده فرمان واجب الاذعانم شويله صادر اولمش اديكه مجدداً لواء مزبورى يازان امنا دفتر جديده خرمن وقتنده ارپه‌دن وبغدايدن هر كويه بر يوكدن وايكى يوكدن نه قيد ايلمش ايسه شمديدن صكره مقتضاى دفتر اوزره سنجاقبكنه همان آنى ويره‌لر سنجاق بكيلرى

a) Rev. 1936 : ايلدوكده ; *b) Rev. 1936* : لومنج ; *c) Vel.* — ; *d-d) Rev 1936* : —; *e) Vel.* — .

[1] M. N. Beldiceanu bu vesikanın bir sûretinin de, Westdeutsche Bibliothek, Marburg Orient 2730, Preuss. Staatsbibliothek, Berlin accms. Dr. 1928, 47 de bulunduğunu bildirmek lûtfunda bulundu. Keza bak. N. Beldiceanu, *La région de Timok - Morava dans les documents de Mehmed II et de Selim I*, Revue des Etudes Roumaines, t. III - IV (Paris 1957), 111 - 129.

و ویوده‌لری وسو باشیلری وآدم‌لری وکنزلر وپرمکورلر اندن زاید بر حبّه طلب ایلمیه‌لر و ٠ن بعد لواء مزبورده سنجاقبکی اولانلر وسنجاق سو باشلری و ویوده‌لری وآدم‌لری وکنزلر وپرمکورلرطایفهٔ مزبوره‌نك خلاف قانون قدیم آلنوکلان بال‌لرندن و یاغ‌لرندن وقیونلرندن وکبه‌لرندن وسایر حوایجلرندن جبراً بر حبه‌لرین المیه‌لر آلمق استیانلری داخی حاکم الوقت اولانار منع ایدوب آلدرمیالر ممنوع اولمیانلری البته عرض ایلیه‌لر عرض ایلمزلر ایسه مستحق عتاب وعقاب اولالار اما نرخ روزی اوزره اقچه‌لریله الورلرسه منع اولنمیوب آقچه‌لریله[f] الالر طائفهٔ مزبوره داخی آقچه‌لریله نسنه آلمق دلینه رضالریله صتالر و قمور النوکلان یرلردن داخی قانون قدیم اوزره اللی اوه بر کافر چیقاریلوب سنجاق بکنه آلتی آی خدمت ایدر حالیا آدم آلدوغندن آدم آلور آدم آلمادوغندن آقچه آلنور ایمش اول خصوصده داخی فرمان منیفم شویله صادر اولدیکه قمور قضیه‌سی داخی قدیم‌دن قانون نامهٔ معمول به ده نه وجهله مقید ومسطور ایسه کیرو اول حالت اوزره مقرر قلنه مثلا قمور ایچون سنجاقبکی عادت سابقه اوزرنه اللی اوه بر آدم چقروب اوّل بهارده آلتی ای خدمت معروفه‌لرین اتدوره اما جملةً ادم الا سنی خدمته کوندرمدم[g] دیو اصلا جبرله کمسنه‌دن آقچه المیالر وقاضی الوقت اولانلر دخی آقچه[h] آلدرمیه‌لر ودرکاه معلامه محبوس کوندرمك ویا سایر مهمات پادشاهی واقع اولوب طوار وآدم حاجت اولدقده قدر حاجت ومقدار کفایت‌جه چقاریلوب خدمت اتدوریله اما بو بهانه ایله داخی زیاده طوار چقارلمیه وقطعا آقچه‌لری آلنمیا وبالجمله مهمات سلاطیندن غیری خصوص ایچین سنجاقبکی کندو مصلحتنه آدام وطوار چقارتمق جایز دکلدر من بعد اول خصوصیچون داخی طائفهٔ مزبوره انجتدرلمیه وفلوریجیلر داخی من بعد واردقلرنده هر یرك قاضیسی معرفتنسز جمع ایلمیه‌لر من بعد فلوری جمعنه واران کیمسنه‌لر سایر سنجاقلرده ساری وجاری اولان قانون اوزره همان خانه‌دن خانیه اکشر آقچه آلالر برین امینچون وبرین کاتب ایچون واول اکشر آقچه‌دن زاید پوقلون وغیری نسنه‌لر المیه‌لر المق ایسترلر ایسه داخی قاضیلر منع ودفع ایدوب الدرمیه‌لر وفلوری داخی قانون قدیم ودفتر قویم ده مقطوع اولاندن زاید بر حبه آلنمیه[i] قانون قدیم ودفتر قویم اوزره النوب زاید بر حبه آلنمیه[i] وبرانچوه وودین افلاقلری خراج واسپنجه وعشر ویرمزلر وجمیع عوارضدن معاف ومسلملردر ورسم کردك دخی ویرمزلر[i] همان سنجاقبکنه جرم وجنایت ویررلر[i] وسنجاق بکنه ویرلن جرم وجنایتك عشرنی برقرار سابق کنزلر[l] الورلر وذکر اولان افلاقلر بیش اوه بر کوندر ویرب احتیاطلو یرلرده قراول بکلیه‌لر اما دشمن اولیجاق جمیع افلاقلر آتلانوب کرکی کبی یولداشلقلر ایلیه‌لر وسمندره افلاقلری داخی خراج واسپنجه وعشر

f) Vel. : —; g) Rev. 1936: کتورمشدم ; h) Vel., Rev. 1936 : — ; i - i) Vel.: — ; i - i) Rev. 1936 : ; l) Rev. 1936 : کنزلردن.

وعادت اغنام ورسم عروس وسایر رسومدن نسنه ویرمزلر وبیش فلوریه بری وینوق خدمتن ایدوب احتیاطلو یرلری نوبتله بکلرلر واقین اولدوقجه اوه بریسی سفره چیقار وقانون اوزره جرم وجنایت ویررلر وبونلارك جرایمنك داخی عشرنی کنزلری آلور ودخی قانون قدیم اوزره طائفهٔ مزبوره‌یه سنجاقبکلری وغیرلری اصلاچره وتحته کتورتمیه‌لر وحصار بکلتمیه‌لر واوتلق بچدرمیه‌لر وطاشتمیه‌لر واودون کوتورتمیه‌لر همان حفظ ولایت محمیه‌یه لازم ودولت ابد پیوندمه متعلق مهام ومصالح واقع اولدقده عادت وقانون اوزره خدمت اتدره‌لر اما خدمت بهانه اولنوب هیچ احد کایناً من کان جرّ مال اتمیه‌لر وجبراً نسنه‌لرنه طمع ادوب المیالر وسنجاق بکنك افلاقلر ایچنده وغیری یرلرده أوین یاپمیالر[m] وویوده ایچون داخی هر ناحیه‌ده برمعین محلده اول ناحیه خلقی[m] ویوده‌لر نه أو یاپی ویره‌لر اما قطعا تخریب اتمیه‌لر واکر مرور شهور وعبور دهورله خرابه دخی مشرف اولورایسه اول ناحیه خلقی اتفاقاً ترمیم وتعمیر ایلیه‌لر تاکه من بعد هرکلان ویوده انده ساکن ومتمکن اولالر وتعدی اتمیوب وجبرله خلقك نسنه‌لرین آلیالر وهرنه آلورلر ایسه[n] حسن رضالریله[n] نرح روزی اوزره آقچه‌لریله الالر وجرمه وسیاسته متعلق قضیه واقع اولدقده قاضی اذنی واجازتیله اولوب حقندن کلنمه‌لوسنك داخی قاضی معرفتیله[o] حقندن کلنوب بالجمله قاضی معرفتنسز کمسنه‌یه کندو رأیلرندن ظلم وخیف ایدوب دوتوب قاپمیه‌لر واکر شمدیدن صکره ویوده‌لر کندو رأیلرندن کمسینه خیف وتعدی ادوب ویاخود جبر ایله اوت وارپه وصمان وتاوق بولدورب بالجمله تظلم اولندوغی موجبنجه تعدیلر ادوب وطائفهٔ افلاقك وغیرك قزلرنه وطول قالمش کلنلرنه درلو درلو افترالر ادوب سن حاملهسن دیو طوتوب کویدن کویه کزدورب ونچه‌سنك قفتاندن ویراقدن وطواردن ملك مشروعنی سن بونی سرقة ایدبدررسن ملکك اولدوغنه آلدوغك یردن وار نقل کتور اثبات ایله دیو ناحق یره رعایایی طتوب قاپوب انواع تعرضلر ایدرلر ایسه ولایت قاضیلری البته البته سنجاقبکنه اعلام ایدوب منع ودفع اتدوره‌لر مخالف شرع قویم ومغایر قانون قدیم من بعد بر کیمسنك برتاوغن آلدیرمیالر واکر آلورلرسه دخی تمام قیمتن حکم ایدوب تضمین اتدورب صاحبنه تسلیم ایلیه‌لر واکر سنجاقبکی اولان ویوده‌لری منع اتمیوب ویوده‌لر داخی تمرد وتعند ایدرلرسه اول ویوده‌یی اسمی ورسمیله واتدوکی ظلمی اصلی وتفصیلیله یازوب عرض ایلیه‌لر صکره انلارك کبیلرك حقلرندن کلنمکده امر شریفم نه وجهله صادر اولورسه موجبیله عمل ایدوب حقلرندن کلالر وطائفهٔ مزبوره مابینلرنده بیت المال داخی واقع اولدقده جمع ایلیان کمسنه قاضی معرفتیله جمع ایدوب داخی قاضیلر معرفتیله سنجاقبکنه براتنده حاصل قید اولندوغی اوزره سنجاقبکنه تسلیم ایلیه‌لر وکنزلردن ویرمکورلردن هر قنغسنك که خلقه تعدیسی وخیفی اولا انلارك کبیلردن اصحاب حقوقه حملهٔ حقوق

m-m) Vel.: —; n-n) Rev. 1936, Paris: —; o) Vel.: امریله.

آلی ورد کدن صکره سنجاقبکی عزل ایدوب کیدرب یرلرنه یرار و مصلحت کذار و امین ومستقیم کنزلر نصب ایلیه وکنزلر و پرمکورلر بربرینك فلوریجیلرنه وراتایلرنه دفتره مخالف دخل و تعرض ایلمیه‌لر هربری راتایلو راتاینی تصرف ایلیه‌لر و دخی امر جلیل القدرم شویلدر که من بعد طائفهٔ افلاق وغیرلر ایزبور ادوب جمعیت ایلمیه‌لر[ö] وکندولردن ارالرنه اکمت دیکمیه‌لر ایدجك اولورلرسه قاضیلر همان سنجاقبکنه تنبیه ایدوب اول اکمات دکنلرك و اولانلرك[p] منتها[r] حقلرندن کلوب[r] و باعث اولانلری دخی کرکی کبی تأدیب ادوب حقلرندن کلالر و داخی چایرلرنه و باغچه‌لرنه وتحیل‌لرنه و ترکه‌لرنه و اوتلاقلرنه سنجاقبکی جانبندن وآدم‌لرندن وغیردن آت صالی‌ویروب اوتاردوب ضرر و زیان ایرشدرمیه‌لر[s] وآت اوغلانلرنه داخی یم و یمکلیك الدرتمیه‌لر و بونلارك طوارلرنه حوایج یوکلدب اول سنجاغه وغیری یرلره جبریله سورمیه‌لر وجانورلرندن[§] اوتلاق حقی که برکیمسنه‌نك تیمارنده اوتا رمیالر[§] اوتلاق حقی دیو جبریله نسنه‌لرین آلدرمیالر وکذلك قیونلرندن وجه مسفور اوزره که کیمسنه‌نك تیمارنده اوتارمیه انلاردن داخی نسنه آلدرمیه‌لر وسنجاق بکی[t] جانبندن یکی[t] ویوده کلسه پرمکوردن پرمکوره برقارن یاغ وبرر کبه الور ایمش انی دخی منع ایدوب آلدرمیه‌لر و طائفهٔ مزبوره اراسته قانون قدیم اوزره طوزجی کرمیه و ایام اضطراب و وقت محارباتده دخی سنجاقبکلری[u] ویوده‌لری وسوباشیلری وغیری آدم‌لری وکنزلر و پرمکورلر[ü] وغیریلر طائفهٔ مزبوره‌نك جبراً آتلرین ویراقلرین آلوب بونلاری یایاق و بی یراق قومیالر و بعض کافر کویلری اولوب ایچنده متمکن اولمش مسلمانلر وار ایمش انلردن دخی شول کیمسنه‌لر که کندو زراعتلرنده اولوب کفره‌یه ظلمی و تعدیسی دخی اولمیوب بلکه اره‌لرنده اولمق برفایدهٔ زایده‌یی داخی متضمن اولا انلارك کبی کیمسنه‌لر کرو برقرار یرلرنده مقرر قلنه وشونلارکه رعایا انلاردن رنجیده اولالر اول اصل کیمسنه‌لر کافر کویلرندن امر شریفم اوزره کوچوریله تاکه مسلمانار جملةً بریرده اولوب رعایا بربرنه دخل وتعرض ایلمیه‌لر و داخی امر شریفم شویلدر که شمدیدن صکره دسپوت قانونی دیمکله معروف اولان آیین باطل دخی رفع اولنوب هرخصوصده سنجاقبکی و ولایت قاضیلری مقتضای شرع قویم ومستدعای قانون قدیم اوزره کورب فصل خصومات شرعیه وقطع دعاوی عرفیه ایلیه‌لر والحاصل شمدیدن صکره مخالف شرع مطهر ومغایر دفتر وقانون مقرر برکمسنیه ظلم وخیف اولنمیه شویله‌که من‌بعد سنجاقبکی ویا سوباشیلری وویوده‌لری وکنزلر و پرمکورلر[ü] بوجه من الوجوه ممنوع ومدفوع اولمیوب ظلم وخیف ایدوب شرعه وقانونه ودفتره مغایر برکیمسنه‌نك نسنه‌سین الاجق اولورلر ایسه سنجاق قاضیلری مفصل ومشروح یازب باب عدالت مآبه اعلام ایلمینجه اولمیالر واکر ایلمیاجك اولورلرسه اول خیف وتعدی ادنلره

ö) Rev. 1936 : ایلیه‌لر ; p) Vel. : اولانك ; r - r) Vel., Rev. 1935 : حقندن کلنه ; s) Rev. 1936: دکورمیه‌لر ; § - §) Rev. 1936: — ; t - t) Rev. 1936 : — ; u) Vel.; سنجاقبکی ; ü - ü) Rev. 1936 : —.

اولاجق عقوبت وسیاستم اول قاضیلره اولمق مقرردر بلمش اولالر اکا کوره مقید اولوب شرعه وقانونه ودفتره مخالف کمسنیه خیف اولنمقدن زیاده احتیاط واحتراز ایلیه‌لر شویله بلالر[v] علامت شریف عدالت نما وعالم آرامه اعتقاد تام واعتماد تمام قلالر تحریراً فی الیوم العاشرمن شهر صفر المظفر سنة اثنی وعشرین وتسعمائة[v] بمقام ادرنه.

II.

16 Şevvâl 972 / 17 Mayıs 1565, Adâletnâme.

Başvekâlet Arşivi, Mühimme def. No. 6, s. 536-38, vesika No. 1165.

Âtıf ef. Kütüphanesi, No. 1734, v. 186 b - 187 a.; Lâtin harfile M. Akdağ, *Celâlî İsyanları*, Ankara 1963, s. 258.

Zorla nikâh.

ولایت قرماته محمود چاوش کتدی مزبورون حکملر مذکوره ویرلدی فی شوال سنه ۹۷۲ [یو] م الاربع فی ١٦ شوال المکرم سنه ۹۷۲ قسطنطنیه ـ الویه قرمان.

یازلدی.

قیصریه بکنه ولواء مزبور قاضیلرینه حکم که حالیا سده سعادتمده شویله استماع اولندیکه تحت حکومتکزده سو باشیدن وسپاهیدن وویوده‌لردن | ونایبلردن واهالی ولایتدن قدرتلو اولان کمسنه‌لر فقرانك قزلرین ولیلری رضاسی اولمدین جبر ایله استدکاری کمسنه‌لره نکاح | اتدروب وعورتلرین بوشادوب مرادلری اولدوغنه تزویج ایدوب وبعض اشرا دخی بعض کمسنه‌لرك دعواسن صاتون آلوب | یانلرنجه بر نیچه زور شاهدلری آلوب تزویر وتلبیسه نصب نفس ایدوب انوکله معیشت ایدینوب فقرایه مستولی اولمغله حق مستحقنه | واصل اولمیوب بو طریقله نیچه کمسنه‌لرك حقی ضایع اولور ایمش امدی بر ولایته سنجاقبکی وقاضی نصب اولنماقدن مراد ظلمه‌نك ظلمی رعایا | اوزرندن مندفع اولوب ایام عدالت همایونمده رعایا وبرایا اسوده حال اولمقدر شرع شریفه مخالف وضع اولمق سزك عدم | اهتمامکزدندر بیوردوم که حکم شریفم واریجق تحت حکومتکزده اولان بلاد وقصباتده وبازارلرده بالجمله مجمع ناس اولان محللرده | نداء وتنبیه ویساغ اتدروب سو باشیدن وسپاهیدن وبکلربکی وسنجاقبکی آدملرندن ونائبلردن واهالی ولایتدن بر فردی | ولیلرینك رضاسی اولمدین کمسنه‌نك قیزی تزویجنه ومنکوحه‌سی تفریقنه قارشدرمیوب ودعواده مدخلی اولمیان اشرایی | دخی کمسنه‌نك دعواسنه قارشدیرمیوب انوك کبی شرت وشقاء ایله مشهور اولوب ایل دعواسن صاتون آلوب تزویر وتلبیس ویلان شهادت ایدنلری کرکی کبی منع ودفع ایدوب بعدالتنبیه منعله ممنوع اولمیان ظالملری اله کتوروب اوزرلرینه ثابت اولان | موادی سجلات ایدوب سپاهی اولانی حبس ایدوب اسمی ورسمی ایله عرض ایدوب سپاهی اولمیانلری مقید ومحبوس صورت سجللری ایله | عتبه علیامه

v-v) Vel. : — .

کوندره‌سز اما بو بهانه ایله[1] بی کناه اولنلره جلب و اخذ مصلحتی ایچون دخل و تعدی اولنمقدن و خلاف واقع | کمسنه‌نك احوالی عرض اولنمقدن حذر ایدوب شرع شریفه و امر منیفه مغایر کمسنیه ظلم و خیف اولمقدن صقنوب و بو امر همایونمك | صورتن تحت حکومتکزده اولان محکمه‌لرده سجل محفوظه قید اتدروب دایما مضمون همایونی ایله عمل ایدوب خلافنه جواز کوسترلمکدن | صقنه‌سز بوخصوصلر صکره خفیةً یوقلنوب کوریلور هر قنغکزك تحت حکومتنده ظلمه طایفه‌سنك وجه مشروح اوزره ظلم و تعدیلری اولا اصلا عذریکوز مقبول اولمیوب منصبکز النماغله قونلمیوب اشد عذاب ایله سیاست اولنورسز اکا کوره | مقید اولاسز و تحت حکومتکزدن بر قضیه ویا درلك و ترقی و جهات ایچون عرض کوندرلمو اولدوغکزده عرضکزك آخرنده تاریخی یازوب من بعد عتبهٔ علیامه تاریخسوز عرض کوندرمیه‌سز که مقبولم دکلدر بلمش اولاسز و بو حکم همایونم واروب واصل اولدوغن یازوب بلدره‌سز شویله بلاسز.

یازلدی

بر صورتی قرمان بکلربکیسنه وقونیه سنجاغی قاضیلرینه ـ اما بکلربکیه یازیلان حکمده عذرك مقبول اولمز دیو یازیلان محلدن اشغه اولان تنبیهات یازلمامشدر.

یازلدی

بر صورتی ایچ ایل بکی سنان بکه و قاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی نیکده‌بکی محمد بکه و قاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی قیرشهر بکی غضنفر بکه و قاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی آقسرای بکی یوسف بکه و قاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی آقشهر بکی موسی بکه و قاضیلرینه

الویهٔ شام : شام سنجاقلری حکملری دخی محمود چاوشه ویرلدی

فی ۲۰ شوال سنه ۹۷۲

یازلدی

بر صورتی شام بکلربکیسی مصطفی پاشایه و شام شریف قاضیسنه

یازلدی

بر صورتی طرابلوس بکی مراد بکه و قاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی صفد بکی محمد بکه و قاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی قدس بکی الیاس بکه و قاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی عجلون بکی محمد بکه و قاضیلرینه

[1] Metinde yanlış olarak: اولنلره

یازلدی
بر صورتی غزه بکی سلیمان بکه و قاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی ناباوس بکی سلیمان بکه وقاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی لجون بکی کمال بکه و قاضیلرینه

یازلدی
برصورتی کرك شوبك بکی حسین بکه وقاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی حمص بکی کیوان بکه و قاضیلرینه

الویهٔ حلب : حلب حکملری دخی مذکوره ویرلدی فی ۲۰ شوال سنه ۹۷۲

یازلدی
بر صورتی حلب بکلر بکیسی سنان پاشایه وحلب قاضیسنه

یازلدی
بر صورتی حما بکی محمود بکه و قاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی بیره‌جك بکی احمد بکه وقاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی اکراد بکی جانبولاد بکه

یازلدی
بر صورتی معره بکی اسمعیل بکه وقاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی ادنه بکی پیری پاشایه و قاضیلرینه

بکلر بکیلره یازولدوغی کبی یازلمشدر.

یازلدی
بر صورتی عزیز بکنه وقاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی بالیس بکی لطفی بکه و قاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی عنه وهیته بکنه و قاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی جبله بکی حبیب بکه و قاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی سلمیه بکی علی بکه و قاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی طرسوس بکی محمد بکه و قاضیلرینه

الویهٔ ذوالقادر احمد چاوشه ویرلدی

یازلدی
بر صورتی ذوالقادرلو بکلربکیسی احمد پاشایه ومرعش سنجاغی قاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی عینتاب بکی ابراهیم بکه و قاضیلرینه

یازلدی
برصورتی سیس بکی محمود بکه وقاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی ملاطیه بکی سمندر بکه و قاضیلرینه

Türk Tarih Kurumu

الویهٔ روم احمد چاوشه ویرلدی

یازلدی

بر صورتی روم بکلربکیسی حسن پاشایه

یازلدی

بر صورتی آماسیه سنجاغی بکی ولی بکه وقاضیلرینه وسیواس سنجاغی قاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی بوزاوق بکی ممش بکه ولواء مزبور قاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی چوروم سنجاغی بکی محمد بکه ولواء مزبور قاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی عربکیر بکی ملك احمد بکه وقاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی دیورکی بکی قاسم بکه وقاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی جانیك بکی محمود بکه ولواء مزبور قاضیلرینه

الویهٔ دیاربکر کذلك احمد چاوشه ویرلدی فی ۳ ذی القعده سنه ۹۷۲

یازلدی

بر صورتی دیاربکر بکلربکیسنه وآمد قاضیسنه

یازلدی

بر صورتی روها بکنه وقاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی ارغنی بکنه وقاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی دیرورهبه بکنه وقاضیلرینه

یازلدی

سیورك بکنه وقاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی نصیبین بکنه وقاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی جزیره بکنه وقاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی حابور بکنه وقاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی سنجار بکنه وقاضیلرینه

یازلدی

رقه بکنه وقاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی اتاق بکنه وقاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی چپاقچور بکنه وقاضیلرینه

الویهٔ ارض روم کذلك احمد چاوشه ویرلدی فی التاریخ المزبور

یازلدی

بر صورتی ارض روم بکلربکیسنه وقاضیسنه

یازلدی

بر صورتی طربزون بکنه وقاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی پاسین بکنه وقاضیلرینه

یازلدی

بر صورتی حنس بکنه وقاضیلرینه

Türk Tarih Kurumu

یازلدی
بر صورتی اردنوج بکنه وقاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی نصف شاوشاد بکنه وقاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی اردهان بکنه وقاضیلرینه
یازلدی
کوچوك اردهان بکنه و قاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی کیغی بکنه وقاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی مامروان بکنه وقاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی چمشکزك بکنه وقاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی باتوم بکنه
یازلدی
قره‌حصار شرقی بکنه وقاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی اسپر بکنه وقاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی ملازکیرد بکنه وقاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی تورتوم بکنه وقاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی تکمان بکنه وقاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی اولتی بکنه و قاضیلرینه

الویهٔ اناطولی : اناطولی بکلری حکملری جمله سنان چاوشه ویرلدی
فی سلخ شوال سنه ۹۷۲

یازلدی
بر صورتی اناطولی بکلربکیسنه و کوتاهیه سنجاغی قاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی تکه ایلی بکنه وقاضیلرینه
یازلدی
قره‌سی بکنه و قاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی حمید ایلی بکنه و قاضیلرینه
یازلدی
کنغری بکنه و قاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی قسطموتی بکنه وقاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی ایدین بکنه وقاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی منتشا بکنه و قاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی بیغا بکنه و قاضیلرینه
یازلدی
قره‌حصار صاحب سنجاغی بکنه وقاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی بولی بکنه وقاضیلرینه
یازلدی
بر صورتی خداوندکار بکنه وقاضیلرینه

Türk Tarih Kurumu

یازلدی
بر صورتی علائیه بکنه و قاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی قوجه ایلی بکنه و قاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی سلطان اوکی بکنه و قاضیلرینه

یازلدی
بر صورتی سغله بکنه و قاضیلرینه .

III.

Evâil-i Rebî'ilâhir 1004/4-14 Aralık 1595, Adâletnâme.

Manisa Arkeoloji Müzesi, Şeriyye sicilleri. Lâtin harfleriyle neşri, Ç. Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık*, İst. 1941, s. 163, vesika 1 (Foto I.).

امیر الامراء الکرام کبیر الکبراء الفخام ذوالقدر والاحترام صاحب العز والاحتشام المختص بمزید عنایة الملك العلام اناطولی بکلربکیسی محمد دام اقباله ومفاخر الامراء الکرام مراجع الکبراء الفخام ذوالقدر والاحترام المختص بمزید عنایة الملك العلام ولایت اناطولیده واقع اولان سنجاق بکلری دام عزّهم ومفاخر القضاة والحکام معاد[ن] الفضائل والکلام ممیز الحلال عن الحرام المختص بمزید عنایة الملك العلام ولایة مزبوره‌ده واقع اولان قاضیلر زید فضلهم توقیع رفیع همایون واصل اولیجاق معلوم اولاکه حمد فراوان جناب حی مستعانه ومنت بی پایان ملك منّانه که نشان سعادت نشانمی اعدل سلاطین جهان و ذات عدالت عنوانمی اکمل خواقین دوران ایلدی پس عهدهٔ علیهٔ شاهانمه لازم وواجب ووقت سنیهٔ پادشاهانمه لازب[1] و متحتم اولدیکه عدل ساعة خیر فخواسنی پیش نهاد ایلیوب واعدلوا هو أقرب للتقوی[2] امر شریفنه امتثالاً متّصل عدل وداده بذل اجتهاد ایتمکله ممالك محروسهٔ ملوکانمده متمکن اولان اعیان و اشراف نوال عدل و انصافه نائل و اقالیم محمیهٔ خداوندمده متوطن اولان رعایا و برایا و سایر اجناس واصناف حلیهٔ مکارم الطافه واصل اولوب هر بری رفاهیت نموده وحضور رأفتده آسوده اولالر ایله اولسه بو مطالب مهمّاتك حصولی وبو بدید امیدك مقام مرامه وصولی ولاة وحکامك وقضاة انامك حسن اهتمام وکمال دیانت واقداملرینه[3] منوط ومربوط اولمغین بویوردومکه حکم شریف جهان مطاع و واجب الاتباع ایله درکاه عزت دستکاهم چاوشلرندن قدوة الاماثل والاقران مصطفی چاویش زید قدره وصول بولدقده ایام عدالت وهنکام خلافتمی سایر زمانه قیاس ایتمیوب صبح و مسا احوال رعایا و برایا ایله مقید اولوب ولا ترکنوا الی الذین ظلموا[4] فحوای لطیفین ملاحظه ایدوب دخی ظلمه‌یه ادنی میل ایله مائل اولمیوب عدوة و شقی فتمسّکم النّار[5] مفهومیله متمسك اولوب

[1] lâzib = gerekli, zarurî.
[2] Kur'an, V, 9.
[3] Metinde: اسلاملرینه .
[4] Kur'an, XI, 114.
[5] Kur'an, XI, 114.

نار جحیم وعذاب الیمدن اجتناب ایلیوب هر وقت وساعتده ظالملره اهانت ومظلوملره امداد واعانت ایدوب عجزه وضعفا ومساکین وفقرا و ارامل وایتام و بهایم وانعام ایام عدالت انعامده آسوده حال وفارغ البال اولوب مکاید شدایددن مصون و مبرا اولوب بذل قدرت وصرف مکنت ایلیه‌سن واجداد عظامم‌دن فردوس مکان جنت آشیان [1] مرحوم سلطان سلیمان خان اسکنه الله تعالی فرادیس الجنان حضرتلرینك زمان عدالت اقتدارلرنده قانوننامه‌لر یازیلوب هر شهرده اولان قاضی‌لر محکمه‌سنده قانون نامهٔ همایون وضع اولنغیله اول عصرك حاکم فرید الدهری اولنلر مضمون عدالت همایونیله عمل ایلدکلری اجلدن بر فرده ظلم و تعدی اولنمیوب جمیع امور واحوال کمالیله کورلمکین رعایا وبرایا که ودایع جناب کبریادر منتظم الاحوال اولورلر ایمش حالا اول قانون نامهٔ عدالت ضمینی مظلومین کبی محبس صندوقه صالوب استدکلری بدعتلری احداث ایدوب باش یاروغندن بو مقوله جرایمدن یوز اللیشر و ایکیشر یوز آقچه النو کلمش ایکن حالا بیك وبیك بشیوز آقچه جریمه النوب وترکه‌لری عینی ایله تعشیر اولنمیوب خرمن اوزرنده زیاده‌یه کسلوب ورسم چفتلری وبناکلری وجنایتلری وعادت اغنامالری داخی وسایر حقوق شرعیه ورسوم عرفیهٔ شرع مطهر وقانون دفتر اوزره النمیوب اضعاف مضاعف زیاده النوب ووزرا و بکلر بکیلر و ویوودەلری وسنجاق بکلری و سو باشیلر و املاك و اوقاف وباشمقلق قریه ضابطلری وامنا وعمال ومباشرین اموال دایما [اون] اون‌بش اتلو ایله ایل اوزرینه چقوب ونایبلر دخی هوالرینه تابع اولوب ولایتدن مفت ومجاناً یم ویمکلرین و صغیر و قیونلرین و قوزی و تاوقلرین و جبراً اموال واسبابلرین ومال بولدك دیو بغیر ثبوت شرعی آقچه‌لرین الوب و اغلنلرین وقزلرین چکوب وعاملر [2] غایبانه کفیل یازدروب انواع ظلم وتعدی ایلدکلری ارباب شکوانك رکاب همایونمه صوندقلری رقعه‌لرنده مفصلاً مسطور و مقید اولوب و بالجمله دولت واقبال و سعادت و اجلال ایله جمعه [نمازینه] وسیر [و] شکاره چقدیغمجه داد خواهارك دود آهی افلاکه پیوسته اولمغین نایرهٔ عنفم [3] شعله‌دار اولوب ظلمهٔ حکام شداید و عقاب والامه مظهر اولمق دکل بلکه اشد سیاسته مستحق اولمشلردر امدی سزکه والی مملکت وحاکم ولایت سز بلمش واشتمش اولاسز ایام عدالت انجامده بر فرده ظلم وتعدی اولندوغنه اصلا رضاء شریفم یوقدر عصر [4] نصفت حصرمده گرگان درنده چوبان کوسفند ولوندان گزنده پاسبان مظلوم مستمند اولمق کرکدر نار غضب پر شرارم منطفی وسیف مسلول در نیامم مختفی اوله شویلکه عدالت نامهٔ همایونم سزه واصل اولدوغی کبی بر آلای جبابره وظلمه‌نك جبر وظلمنی بر بولك عاجز ومظلوملرك اوزرلرندن دفع ورفع ایلمیوب وسزکه قاضیلرسز بومقوله بونلر وزرا ویوودەلریدر وبکلر بکیلر سو باشیلری

[1] Metinde : جنت مثال .

[2] Metinde : عاملر .

[3] Metinde : عفیم .

[4] Metinde : کرکان دربنده چوبان کوسفندو لوندان گزیده .

وامنا وعمال دردیو وقوعی اوزره عرض واعلام ایلمکدن اجتناب ایلیه‌سز اجداد عظامم روحیچون قضاة دیبکده دوکلوب هلاك اولوب و بکلر بکیلر سوباشیلری وامنا وعمال وسایر ضابطلردر صلب وسیاست اولنمق مقرردر اکا کوره مقید اولوب هر خصوصی شرع شریف اوزره و محکمه‌لرده وضع اولنان قانوننامه‌لر مقتضاسنجه کوروب خلاف شرع وقانون مغایر امر همایون ابداع اولنان بدعتلری بالکلیه رفع ایدوب ولایتك امن [و] امانه ورعایا وبرایانك اطمئنانه سعی جمیل وحسن اهتمام ایلیه‌سز وسزکه بکلر بکیلر وبکلر سزکه اکر وزرا ویوه‌ده‌لریدر واکر سزك سوباشیلریکزدر اکر کتخدالریکوز اکر قائم‌مقاملریکزدر متصل اون بش ویکرمیشر اتلو ایله ولایت اوزرینه چقمیوب اقتضا ایتدکجه ایکی اوچ آیده بر دورت بش آتلو ایله چقوب دور ایلیوب متعدد اولری اولمینلرك اهل وعیالی اوزرلرینه قونمیوب مفت ومجاناً یم ویمکلرین وصغیرلرین وقوزی وتاوقلرین المیوب هرنه الورلرسه نرخ روزی اوزرینه آقچه‌لریله الوب وترکه‌لری خرمن اوزرنده زیاده‌یه کسوب اوزرلرینه براقمیه وقتیله تعشیر ایدوب عینی ایله عشرین الوب در انبار ایلیوب وجبراً اسباب واموالرین وطوارلرین ومال بولدك دیو آقچه‌لرین المیوب وغائبانه امنایه کفیل یازمیه‌سز اکر مابین‌لرنده شقی ومتهم کمسنه وار ایسه طپراق قاضیلری معرفتیله حق اوزره تفتیش وتفحص ایدوب ظهوره کتوردکدنصکره انوك کبی جرم غلیظی ثابت اولانلردن شرعاً قصاص لازم کلنلره سیاست ایدوب اهل فساده اصلا رخصت ویرمیه‌سز وجریمه آلنمق لازم کلنلردن مقدّما محکمه‌لرده وضع اولنان قانون نامهٔ همایونمده تعیین اولندیغی اوزره جریمه الوب خرده جرائمدن النمیوب همان تأدیب ایله اکتفا ایدوب دایما اعتدال اوزره حرکت ایلیه‌سز شویلکه برداخی سزدن ویا سوباشیلریکزدن استانهٔ سعادتمه شکایت‌جیلر کلوب دیوان عالیده شکوی ایدوب ویا رکاب همایونمه رقعه‌لر رفع ایده‌لر بر وجهله عذرکز مقبول اولمیوب مظهر اشدّ عقاب وسزای حقارت [و]عتاب اولورسز صکره ندامتکزك فایده‌سی اولمز من بعد جلب واخذ سوداسندن فراغت ایدوب تعیین اولنان خاصلریکز ایله قناعت ایلیه‌سز بحمدالله الملك المعبود ایام عدالتمده باب ارتشا مسدود ومرتشیلر مخذول ومردود اولمشلردر سز داخی یأجوج طمع خامه سد چکوب وارتشادن قصرید ایدوب جادهٔ امانت واستقامتده ثابت قدم اوله‌سز امّا حکام ذوی الاحترامدن شونلرکه اصلاح[1] اندیشه وعدالت پیشه حسن سلوك ایله خسرو مملوك آسوده اولالر[1] انوك کبیلره عزل طاری[2] اولمیوب یداً بید مناصب عالیه‌یه واصل اولوب مضبوط الاحوال ومقبول الامتثال اولمه‌لری مقرردر همان امر جلیل القدرمك اجراسنده

---

[1] آسوده اولالر ..... اصلاح اندیشه . Bu cümleden mâna çıkmıyor. Fermanı istinsah eden kâtip okuyamamış olmalı. Şöyle olabilir: عاقبت اندیشه و عدالت پیشه [اولوب] حسن سلوك ایله [مسلوكدرلر] آسوده اولالر.

[2] Metinde : داری.

بذل مقدور وسعی نا محصور ایلیه‌سز شویله‌که بر سنجاق بکی طمع خامندن سو باشیلرینه ارخاء عنان ایدوب خرسوز و حرامیلر ایله شریك اولوب رعایایه ظلم و تعدی و یاخود تحت لواسنده بعض اشقیا ظهور ایدوب قتل نفوس و غارت اموال ایلیه‌لر اول سنجاقبکی قالقوب جمله ماملکی[1] اول غارت اولنلره ویرلدکدنصکره کندویه امان وزمان ویرمیوب تیغ حقارت وسیف سیاست ایله حقندن کلنمك مقرردر و بلوك خلقی ویکیچری و جبه‌جی و طوبجی و بالجمله علوفیه متصرف اولان متصل دیوان همایونم خدمتنه مداومت و دایما باب سعادت مآبمه ملازمت اوزره اولدقلریچون بونلره بلوك خلقی و قپو قولی اطلاق اولنوب حسن اعتبار بولمشلردر بو تقدیرجه خارج یرلرده ساکن اولنلر بو شرفدن محروم اولوب قپو قوللق اعتبارندن ساقط اولمق لازم کلور خصوصا اطراف اکنافدن قپو قولی نامنه خیلی اجنبی و صابلمه‌لر پیدا اولوب قزیل و صارو بیراقلر قالدورب دخی یکیچری بورکن گیوب و نچه‌سی داخی طوبجی و جبه‌جی کسوتیله قصبات وقزاده کزوب رعایا و برایانی پایمال واهالیٔ مملکتی پریشان حال ایدوب ظلم و تعدی لرندن اکثری جلای وطن و ترك مسکن اتمشلردر حاشا که بو دولت سراده نشوونما بولوب حرم محترممدن چقان بلوك و دوشرمه اولوب مدت مدیده یکیچری اوجاغنده پرورش بولمش قوللرم شرع شریفه مخالف و رضاء همایونمه مغایر وضعی ارتکاب ایلیه‌لر بنم اتمکم رضاء شریفم اوزره حرکت ایدنلره حلال اولسون سزکه حاکملرسز بو امر جلیل القدری مجمع ناس اولان یرلرده اعلام و اعلان ایلیه‌سز که قپو قولی نامنه اونلر اکر علوفه‌دن محظوظ ایسه‌لر هر بری ساکن اولدقلری یرلرده علاقه‌لرین قطع ایدوب همان معجلاً قالقوب استانبوله کلوب سفر نصرت اثرمه توجه وعزیمت ایلیه‌لر ان‌شاءالله الاعز سفرهمایونمدن عودت ایلدکلرنده سایر قپوم قوللری کبی استانهٔ سعادتمده خدمته ملازمت اوزره اولالر شویلکه متنبه اولمیه‌لر درلکلری قطع اولنوب مرد تیمار اولملری مقرردر صکره بلمدك و اشتمدك دیمیه‌سز و بعض شهرلرده وقصبات [و] نواحیده ساکن اولان استانهٔ سعادتم متفرقه‌لری و درکاه معلام چاوشلری کندو حاللرنده اولمایوب متصل مدخلی اولمدوغی مصالح مسلمینه قاریشوب اعوان [و] انصاریله کاه بکلر بکی دیوانه وکاه محکمه‌یه واروب حق خصوصاری باتروب اجراء احکام شرعیه‌یه مانع وظلم وتعدیلری یوماً فیوماً زیاده اولوب فقرایه ظلم ایدنلری بو مرتبه‌یه وارمشکه مسلمانلرك قزلرنی انلرك معرفتی اولمینجه آخر کمسنه‌یه نکاح اتمکه قادر اولمدقلری مسامع علیهٔ خسروانمه القاء اولندی امدی بو مقوله ظالملری وبدبختلری حمایت اتمه‌یوب هرکمه تابع اولورسه اولسون اسملری و رسملری وشهرتلریله یازوب معجلاً شدهٔ سعادتمه عرض ایلیه‌سز وواقع اولان ظلم وتعدی‌لرین مفرداتیله دفتر ایلیوب امضالیوب و مهرلیوب بله کوندره‌سز که اصلا مجال ویرلمیوب محکم ومنتهی حقلرندن کلنه وبو خصوص

[1] Metinde : ممالکی .

داخی اهم مهاتدندر اهمال ومساهلەدن زیاده احتیاط [اوزره] اولالر تا ولایت آسوده اولمارینه کمال مرتبه تقید شریفم اولدیغی اجلدن تبدیل صورت ایله هر دیاره معتمد علیه و نافذ القول قوللرم وقپوجیلارم کوندر[سبه]م خفیةً یوقلاسەم کرکدر شویلکه بو مذکور اولان منکرات منهی اولمایوب عدم اهتمامکز ایله آتش ظلم مشتعل اولوب رعایا وفقرا کماکان سوزان وگریان اولالر اول ظالملره اولاجق سیاستدن سزه دخی زیاده اولوب انواع حقارته مظهر اولورسز غافل اولمیەسزکه حاکملرسز اعیان ولایت وسکان مملکتده حاضر وموجود اولنلری جمع ایدوب بو عدالت نامهٔ همایونمی مواجههلرنده قرائت ایدوب فهوای راحت احتواسی تمام معلوملری اولدقدنصکره سزکه قاضیلرسز بر اهل کاتبه سجلّ محفوظه اولندن آخرنه دکین تاریخیله نقل اتدرەسزکه رعایا و برایا واعالی واسافلدن هرکم کلوب صورتن طلب ایدرلرسه محکمه کاتبنه بر صورته اللیشر آقچەیه صحیحجه یازدوروب وسز اقچەلرین آلمیوب حسبی امضا ایدوب اللرینه ویرەسزکه لازم اولدوغی یرلرده ابراز ایدەلر وشرف سلاطین‌دن بری دخی سکهٔ همایونم دراول دیارده التون وغروش رایج ایمش امدی أمر شریفم موجبنجه من بعد هر دیارده فلوری یوز اون سکز آقچەیه وغروش التمش سکز آقچەیه [بیع وشرا ایدیله] زیاده ایله بیع وشرا ایدنلری طوتوب درسعادتمه کوندرەسزکه بر وجه تأبید کورکه ویریله وعثمانی آقچه دخی سکزی بر درهم اولق اوزره رایج اولوب قلابلر وار ایسه مقتضای شرع قویم اوزره حقلرندن کلەسز شویله [بلەسز] علامت شریفه اعتماد قلاسز تحریراً فی اوایل شهر ربیع الاخر لسنة اربع والف بمقام قسطنطنیة المحمیة

هذه صورة الامر الشریف السلطانی مطابقة لاصلها وموافقة للصورة الشریفة التی وصلت الینا بامضاء شریف مولانا ابوبکر افندی وختمه النایب فی محکمة تیره المحمیة وانا الفقیر رسول بن ممی المولی بمحکمة ازمیر خلافة عفا عنهما

IV.

10 Zilhicce 1046 / 5 Mayıs 1637, Adâletnâme.
Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü, Mühimme 87, s. 74, vesika 186.

حما

شامی[1] یازلمشدر

امرایه والویهٔ مزبورەده واقع اولان قاضیلره والت بلوك کتخدا یرلرینه ویکیچری سردارلرینه وسایر ایش ارلرینه حکم که مراسم عدل وداد ولوازم نظام امور بلاد وترفیه

[1] Kâtibin ismi.

قلوب رعایا و اجناد اقتضای مراد فؤاد اولوب هر بار مخفی و اشکار اطراف وجوانبه ادملر
کوندروب رعایا احوالنه تقید همایونم مقرر اولوب و بوندن اقدم وزیر اعظم سابق محمد پاشا
زماننده رعایایه ظلم و تعدی یه متعلق نیجه تکالیف تکلیف اولنمغله انواع جور و تعدی و ظلم
و تأذی اولندوغی سمع همایونمه القا اولنمغین طوائف رعایا که ودایع خلف الکبریادر حقلرنده
مزید رأفت و شفقت و وفور مکرمت و مرحمتم ظهوره کتوردب من بعد اولمقوله ظلم وبدعت
تکلیف اولنمیوب هر بری ایام دولت همایون و هنکام خلافت سعادت مقرونمده مرفه و منتظم
الاحوال اولملری ایچون تنبیه همایونم و فرمان سعادت مقرونم اولدوغندن غیری بالفعل وزیر
اعظم وسردار اکرمم اولوب شرق سفرینه عازم اولان دستوراکرم مشیر افخم نظام العالم
مدبر امور الجمهور بالفکر الثاقب متمم مهام الانام بالرای الصائب ممهد بنیان الدولة والاقبال
مشید ارکان العز والاجلال المحفوف بصنوف عواطف الملك الاعلی وزیر اعظم
وسردار اکرم بیرام پاشا ادام الله تعالی اجلاله ویسر بالخیر آماله‌نك جبلت ذات مرحمت نهاد
واثنیه مراد فؤاد خالص الاعتقادنده اثار مرحمت ورأفت موضوع واظهار عدل وعاطفت
مودوع اولوب اجناد ظفر اعتقادم ایله جهاد ظفر اعتیاده متوجه وعازم اولدقده رعایایه
محض مرحمت و شفقت ایچون سورصات ذخیره صالمیوب نرخ روزی اوزره بولنان یرده
زاد و زواده‌سن اقچه‌سیله آلوب ورضای یمن اقتضای پادشاهانه‌مه موافق رعایایه شفقت
و فقرایه وضعفایه مرحمت ایله حرکت ایلیوب بوندن صکره رعایا طایفه‌سنه مظالم و بدعیته متعلق
نسنه تکلیف اولنمیوب هر بری ایام دولت و اعوام سلطنتمده اسوده حال ومرفه البال
اولملری بابنده مفصل مشروح فرمان شریف قدر توانم صادر اولمشدر بیوردم که وصول
بولدقده بو بابده صادر اولان فرمان سعادتم موجبنجه عمل وبو فرمان قدر توانمی سجلاتده
قید اتدردوکندن صکره مجمع ناس اولان محللرده وجماعت پازار یرلرنده هر برینه ندا
واذعان وتفهیم واعلان ایتدیره‌سن که بوندن اول اولان مظالم وبدعیتدن خلاف شرع وقانون
رعایایه برنسنه تکلیف اولنمیوب وخیف و تعدی ایتدیرمیوب هر بری ایام دولت همایونمده آسوده
[حال] و مرفه البال کار [و] کسبلرنده اولالر ودخی مظالم وبدعتدن برفرد رعایا و برایایه
اشتغال اوزره [İki kelime kopuk] وایتدیرمیه‌سن و امر شریفم ایله واران عوارض وخراج
قوللرینه محکم تنبیه وتأکید ایلیه‌سنکه جمع ایلدو [İki kelimk kopuk] وعوارضلری قانون [و] دفتر
موجبنجه الوب غلامیه خدمت زیاده‌در دیو اولوجهله اقچه‌لرین المیه‌لر والدرمیه‌سز وبالجمله
طوایف رعایاکه ودایع خالق البر ایادرجمله‌سنه شفقت ومرحمت اولنمق وحاللرینه استقرار وانتظام
ویرلمك اقصای مراد همایونمدر اکا کوره هر برینه اکاه ایدوب هر بریکز تقید و اهتمام
ایایوب ایام دولت عدالت مقرونمده تکالیفلری تخفیف وقلبلرین تطییب وتلطیف ایلیه‌سز
مشارالیه سردار ظفر شعار طرفندن خفیة ادملر کوندرلمش ایدی شویله که بوندن صکره

رعایایه و فقرایه امرادن و غیریدن جور و تعدی و ظلم وتأذی اولندوغی استماع اولنه[1] هر احوال سزدن بلنوب و بر وجهله عذریکز مقبول و جوابکز مسموع اولمیوب اشد حقارت ایله حقلریکز [دن] کلنمك مقرردر واکا کوره بصیرت وانتباه اوزره اولاسز ومنعله ممنوع اولمایان اهل فساد وظلمه‌یی اسم ورسملریله یازوب مشار الیه وزیر اعظم وسردار اکرم بیرام پاشا ادام الله تعالی اجلاله‌یه عرض واعلام ایلیه‌سزکه ظالم واهل فساد اولانلره اصلا امان و زمان ویرمیوب قید و بند ایله اردوی همایونمه کتوروب بر وجهله حقلرندن کله‌لرکه سایرلره موجب عبرت و نیجه‌لره سبب نصیحت اوله شویله بله‌لر.

V.

947 evâil-i Muharrem / 18 - 28 Mayıs 1540 tarihli yasaknâme (adâletnâme).

Viyana Nationalbibliothek, Türkçe yazma H. O. 154 (Viy.) ve İstanbul Bayezid Umumî Kütüphanesi, Veliyyüddin Ef. kit. No. 1970 (Vel.)[2].

Niyâbet ve bâdihavâ rüsûmunun tahsili sırasında yapılan çeşitli süiistimallerin ve angaryaların yasaklanması.

ممالك محروسه سنجاق بکلرینه وقاضیلره عموماً ارسال اولنان یساقنامه صورتیدر اوائل محرم سنه ٩٤٧ — قدوة الامراء الکرام الی اخره ومفاخر القضاة والحکام الی اخره توقیع رفیع همایون واصل اولیجق معلوم اولا که حالیا تحت حکومتکزده واقع اولان وزرا خاصلرنده و[a] سنجاقبکی خواصنده[a] وسایر زعامت وتیمارلرده واقع اولان نیابت وبادهوا محصولاتی صاتلمغله پاره ویوده‌لری حادث اولوب رعایایه خلاف شرع وقانون انواع تعدیلر ایدوب[b] ناحق یره[b] آقچه‌لرین الوب وجلب‌مال اتمك ایچون اولور اولماز [نسنه‌لر] اسناد اولنمغله قاضی معرفتنسوز نیجه بی کناه کمسته‌لر طوتلوب حبس اولنوب مالری واسبابلری النوب وبونلردن غیری بعض ایل نائبلری اولوب اصل ویوده‌لر ایله وپاره ویوده‌لریله متصل ایل وکون اوزرینه یکرمیشر واوتوزر اتلو ایله وخدمتکارلریله قونوب کوچوب رعایانك جبراً آقچه‌سن قویونلرین وطوارلرین وتوقلرین ویمکلرین الوب وآتلرین یملدوب وقاضی اذنی یوغیکن کندو قولایلرینه رعایادن استدوکلرین طوتوب رنجیده [ایدوب] و تومرغه اوروب اشکنجه‌لرایدوب مرادلری اوزره آقچه‌لرین ومالرین الوب اهل وعیاللرینه دخل و تعدی ایدوب

a - a) Vel.: سنجاق بکلری خاصلرنده ; b - b) Viy.: یاخود.

[1] Metinde: اولنمیه.

[2] *Pâre voyvodaları* yerine *ayak - âmilleri* söz konusu olan bir yasaknâme daha malûmdur *(bak. British Museum, Or. 9503)*. Bu yasaknâme bazı ufak değişikliklerle metnini verdiğimiz yukarıdaki nâmenin aynıdır.

وسیاسته مستحق اولان اهل فسادك مالارینه طمع ایلیوب انلر جانبنه حمایت ایتمکله حقلرندن کلنمیوب و صلب وسیاسته وقطع عضوه مستحق کمسنه‌لرك بدل سیاست دیو اقچه‌لری النوب یرامزلره میل و محابا اولنمغله مملکت ایچنده فساد وشناعت زیاده اولوب أو باصیلوب یوللر کسیلوب آدملر قتل اولنوب بونلرك امثالی انواع فسادات اولمغله رعایا کمال مرتبه فترت و انقلاب اوزره اولدقلری پایهٔ سریر عالم مصیرمه عرض اولندقده من بعد پاره ویوده‌لری اولماغی رفع ایدوب بیوردم‌که حکم شریف واجب الاتباعم واریجاق تأخیر و تراخی ایلمیوب [c]بوامر شریف جهانمطاعی[c] تحت حکومتکزده اولان شهرلر وقصباتده و بازارلرده ومجمعلرده کرکی کبی تنبیه وندا اتدوره‌سزکه شمدیدن صکره اکر وزرا خاصلرنده‌در واکر بکلر بکیلر خواصنده‌در واکر سایر زعامت و تیمارلرده‌در واوقاف واملاکده‌در پاره ویوده‌لرندن هرنقدر کمسنه وار ایسه علی وجه العموم رفع ایدوب پاره ویوده‌لغی اولمق لازم کلن نیابت وبادهوایی صاتدرمیوب مقاطعه‌یه ویردیرمیوب کلیاً انك کبی محصولاتی ویوده‌لر ضبط ایدوب مقتضای شرع و قانون و دفتر اوزره کندولره عاید اولان حقوق ورسومی هرنه ایسه الوب کمسنه‌یه ظلم و تعدی ایلمیه‌لر وایل نائبلری وایش ارلری وویوده‌لر و زعامت وتیمار صاحبلرینك آدملری انك کبی مملکته متعلق بر مهم مصلحت اولمادین ویاخود کندولرینك تیمارلرینك حقوق ورسومنی ویا باقیلرینی جمع ایتمك ایچون و ترکه‌لرینی صاتمق ایچون وارمق اقتضا اتمدین ایل و کون اوزرینه چقوب حاجتدن زیاده اتلولر وخدمتکارلر ایله رعایا اوزرینه قونوب کزوب مفت یملرین و یمکلرین الماغه دخی امر همایونم یوقدر بوبابده دخی تمام اهتمام ایدوب کرکی کبی یساق و تنبیه ایلیه سزکه ذکر اولنان طوایف وجه مشروح اوزره بر مهم مصلحت اولمادین اصلا وارمیه‌لر وکزمیه‌لر انك کبی مهملری ومصلحتلری اولدقده دخی چوقلق آدملر ایله ولوندلر ایله [d] کزمیوب یرینه کوره محل اقتضا اتدوکی قدر لازم اولان مقداری کمسنه‌لر ایله واروب مصلحتی ومهمی هرنه ایسه حق اوزره کوروب[e] ظلم وتعدی ایلمیه‌لر ورعایانك مفت یملرین و یمکلرین المیوب هرنه الورلر ایسه سایرلری کبی آقچه‌لریله صاتون آله‌لر بو اصل خصوصلردن غیری رعایا اوزرلرینه چیقارمیوب منع ودفع ایلیه‌سز مکرکه اول یرلرده برکمسنه‌دن خرسزلق وحرامیلق ویا [f]قتل نفس ویان کسوب شناعت[f] ظاهر اولوب خصملری کلوب شکایت ایلیوب اول کمسنه طوتلمق لازم کله اولوقت قاضی ویا نائب معرفتیله وارمق ممکن ایسه انلردن برینك معرفتیله وارالر شویله‌که انلر ایراق یرلرده اولوب قاضی ونائب حاضر بولنمیوب انلرك معرفتیله مباشرت ایدنجیا دکین اول شناعت وفساد ایدن کمسنه غیبت اتمك احتمالی اولوب تأخیر اتمکله ضرر لازم کله اولوقت تأخیر ایلمیوب ویوده‌لر

c-c) Viy.: ؛ اوامر شریف جهانمطاعی d) Viy.: ؛ لوند ایله e) Vel.: ؛ کوردروب
f-f) Viy.: قتل و فساد و شناعت.

واروب فساد و شناعت ایدنلر هر کیم ایسه دوتوب اکلندیرمیوب مجلس شرعه ایلتوب بحسب الشرع والقانون تفتیش و تفحص اولنوب شرعله و قانون ایله قطع عضوه[g] صلب وسیاسته مستحق اولدقده حکم قاضی لاحق اولدقدنصکره بدل سیاست دیو نسنه‌سی آلنمایوب و خارجه الوب کتمیوب مجرمی کناه صادر اولدوغی محلده قانون نامهٔ همایون موجبنجه[h] حقلرندن کلالر وسیاسته مستحق اولمایوب قانون اوزره جریمه‌یه مستحق اولدقده دخی جریمه‌لری قانون اوزره قاضی معرفتیله النوب قانون نامیه مخالف[1] زیاده نسنه النمایوب امرمه مخالف کندو قولایلرنده کمسنه حبس اولنمایوب شرع و قانونه مخالف[1] کمسنه‌یه ظلم و تعدی اتدرمیاسز اما هر اوچ ایده ویوده‌لر ایل اوزرینه چقوب کزوب رعایانك احوالن کورمك[i] امرم اولمش‌در[i] ویوده‌لر ظلم ایلمامك ایچون سزکه طپراق قاضیلری‌سز ویوده‌لر ایله سز دخی بیله چقوب شویلکه سز بیله وارمغه مانع اولوب ممکن اولمیه‌جق اولورسه اول ناحیه‌نك نایبنه اصمرلیه‌سز که ایل و کونه اول بیله واروب ویوده‌لر ایله بیله کزوب اصلا و قطعا بر فرده ظلم و تعدی ایلمیه‌لر وقاضی معرفتنسز ایش ایتمیوب و امرمه مخالف کمسنه‌نك مفت یمارین و یمکلرین المیه‌لر تمام حق اوزره اولالر و وزرا ویوده‌لری وسایر بکلر بکیلر و سنجاقبکلری ویوده‌لری و ارباب تیمار و زعامت صاحبلری و آدملری ابتدا تیمارلرینه و ویوده‌لقلرینه واردقده نعل بها دیو رعایادن خانه‌دن خانیه بر مقدار آقچه صالوب انواع ظلم و تعدی ایدرلر ایمش بوخصوصده دخی تمام اهتمام ایدوب بو طریقله هر کیمك ویوده‌سی اولورسه اولسون وزعامت و تیمار صاحبلری اولسون بر فرده نعل بها دیو[1] رعایادن آقچه آلدرمیوب کرکی کبی منع و دفع ایلیه‌سز شویلکه من بعد تحت حکومتکزده نعل بها دیو[1] رعایادن نسنه الندوغی استماع اولنه سزدن بلینوب نتیجه‌سی سزه عاید اولور غایت ایله احتراز اوزره اولوب اصلا عذرکوز مقبول اولمق احتمالی یوقدر شرعه و قانونه و امرمه مخالف رعایادن بر آقچه و بر حبّه الدرمیه‌سز و ولایت قاضیلری اولدن نائب اوتوره کلمدوکی یرلره و ناحیه‌لره نائبلر وضع ایلیوب و نیابتلرین صاتوب اول نایبلر بر یرده اوطورمیوب ایل اوزرنده رسم قسمت قالمشدر ویا فلانك ترکه‌سی قسمت اولنمالودر دیو بونك امثالی بهانه‌لر ایدوب ایل اوزرینه چقوب متصل کزوب یوریوب قوندوغی یرلرده کندولرین ضیافت اتدروب آتلرین یملندیروب رعایایه بونك امثالی انواع مضایقه ویروب تعدی ایدرلر ایمش ایمدی قاضیلر خصوصنده دخی امرم بونك اوزرینه‌درکه تحت قضاسنده قدیمدن نائب اوتوره کلمش بر اولوب فی‌الحقیقه انده نائب اوتورمق دخی لازم اولا اول اصل یرلره قدیمدن اولیکلدوکی اوزرینه نیابته محل بی غرض کمسنه‌لری نایب وضع ایلیه‌لر[m] اما انده دخی ایل اوزرینه چقوب کزمکه امرم یوقدر اول محلده اوتوروب کندویه مراجعت ایدن خصمانك شرعله وقانون ایله قضیه‌لرین استماع

---

g) Viy. : و ؛ h) Vel.: مقتضاسنجه ؛ 1-1) Viy. — ؛ i-i) Vel.: امر اولنمشدر ؛ l-l) Viy.: — ؛ m) Viy. : ایدوب .

ایدوب بحسب الشرع والقانون لازم ومتوجه اولانی اجرا ایدوب یرینه کتوره اولور اولماز نسنه‌یی بهانه ایدوب دخی رعایا اوزرینه چقوب کزوب یورمیه‌لر مکرکه خاصه‌ٔ همایونمه متعلق خدمتلر ایچون سده‌ٔ سعادتمدن حکم شریف وارد اولوب اصل قاضی انده حاضر بولنمیه ویا قاضی بنفسه وارمغه عذر قویسی اولمغله نائب کوندره ویا رعایا مابینلرنده بر خصوص ایچین کورمکه نائبی رضا ایله طلب ایده‌لر ویا بر کمسنه وفات ایدوب ورثه‌سی صغار اولوب امر شریفم اوزره صغارك حصه‌سی ضایع اولمامق ایچون قسمته وارمق لازم کله ویا ورثه‌ٔ کبار اختیارلریله نائبی طلب ایایه‌لر بونك کبی خصوصلر اولمادین نائب اصلا محکمه‌سندن خارج یره واومیوب اوتوردوغی یرده اجرای شرع [n] ایلیه و امرم اولدوغی اوزره قاضیلر معرفتیله هر اوچ آیده برکره[o] نائبلردخی ویوده‌لرایله ایل اوزرینه چیقمالو اولدقلرنده که[ö] اصل قاضیسیله وارمق ممکن اولمیوب کندوجانبندن نائبه اصمرلیوب کوندره اولوقت وار وب[p] بیله ایل اوزرینه چیقوب[p] تحت نیابتنده اولان ولری کزوب کوزه‌دوب ینه محکمه‌لرینه کلوب اوتوره‌لراما ایل اوزرینه چقدقده دخی کمسنه‌نك مفت ومجاناً یملرین ویمکلرین المغه امرم یوقدر هرنه اولورسه اقچه‌لریله الالر وویوده‌لر دخی ظلم اتمیه‌لر وقدیمدن نائب اوتوره کلمدوکی یرلرده واوطورمغه قابلیت اولمیان یرلرده اصلا نائب قونلمایوب وقاضیلر نیابتلرین[r] صاتمیه‌لر اکر رسم حجت وسجلاتدر ورسم قسمت در هرنه ایسه مقتضای شرع وقانون اوزره آلوب کتم اتمیه‌لر و بالفعل بو اصل هرنقدر نائبلر وار ایسه تنبیه ایلیه‌سز که جمله‌سی قاضیلری یانلرینه واروب امرمه مخالف ایش اولمقدن زیاده صاقنه‌لر وشرع وقانون مقتضاسنجه بر کمسنه‌یه سیاست اولنمالو اولدقده اصحاب رعایا وطپراق [s] صاحبلری آرالرنده منازعه اولوب صاحبلری اولنلر رعیت بزمدرسیاستی دخی بزایدرز دیوب وطپراق صاحبلری[s] دخی فساد بنم طپراغمده واقع اولمشدر سیاستی بزمدر دیو نزاعدن خالی اولمدقاری اجلدن من بعد سیاست طپراغه اولمه‌سن امر ایلدم کوره‌سز انك کبی بر کمسنه‌نك رعیتی آخر طپراقده فساد وشناعت ایدوب شرعله وقانون ایله سیاست اولنمق لازم کلدوکده انك سیاستنی سیاسته مأمور اولان طپراق صاحبنه اتدیروب اولبابده رعیت صاحبنه رعیت بنمدر سیاستی دخی بز ایده‌رین دیو نزاع اتدرمیه‌سز بو امر شریفمه هرکیم مخالفت ایدرسه اسملری ورسملری ایله یازوب سده‌ٔ سعادتمه عرض ایلیه‌سنکه انلرك بر وجهله حقلرندن کلنه که[§] سایرلره عبرت ونصیحت واقع اولا[§] وبکلربکیلر وسنجاق بکلری وقاضیلری وقاضی نائبلری وویوده‌لر وارباب زعامت وتیمار واصحاب اوقاف واملاك رعایایه کندولریچون هر ییلده اودون ویاغ وبال وسایر بونك امثالی نسنه‌لر صالوب نرخ روزیدن اکسك آقچه ویرلمکله رعایا غایتله بو خصوصدن متأذیلرمش خصوصا بعض یرلرده ایچاجك صولری ایراغ اولمغله سنجاقبکی جانبندن وادملرندن

---

n) Viy.: شرایع ; o) Vel.: کز ; ö) Viy.: اولدقده ; p) Viy. —; r) Vel. نایبلکلرین ; s-s) Viy. — ; §-§) Vel.: سایرلرینه سبب عبرت اولا .

وویوده‌لرندن وسوباشیلرندن وسپاهیلر رعایاسی عورتلرین واوغللرین وقزلرین جبر ایله استخدام ایدوب کندولریچون صوطاشتدوررلریمش وجه من‌الوجوه رعایایه ظلم وتعدی اولدوغنه وجبر ایله استخدام اولنلرینه رضای شریفم یوقدر ذکر اولنان قوللریمك بنم ایام سعادتمده هر برینك درلکی ومنصبلری وار ایکن فقرانك حقن کسوب بو وجهله نسنه اتمك رعایایه ظلم وخیف‌در من بعد بوخصوصی رفع ایدوب اکر بکلربکیلردر وسنجاقبکلری‌در وقاضیلر وقاضی نائبلری وارباب تیمار واصحاب اوقاف واملاکدر واکر وزرا ویوده‌لری اولسون وسایر ویوده‌لر اولسون هرکیم ایسه رعایادن بو طریق ایله نسنه المیه‌لر هرنه الورلرسه آقچه‌لریله ونرخ روزی اوزره الالر اکر صوطاشتمقدر واکر سایر خدمتلردر اصلا رعایانی واهل وعیاللرین کندو خدمتلریچون استخدام ایلمیه‌لر هر قولم تحت حکومتنده اولان رعیتلرنی حمایت ورعایت ایدوب رضای شریفمه مخالف برفرده تعدی ایلمیه‌لر وتحت حکومتکزده واقع اولان خواص همایونمده ووزرا خاصلرنده وسنجاق [بکی] خاصلرنده وزعامت وتیمارلرده مسلمان قراسندن وکفره رعایاسندن نیجه کسنه‌لر دفتر جدیدده یازلدقلری یرلردن کوچوب اخر طوپراغه واروب بعض قریه‌لر خلق خود بالکلیه یرلرندن جلای وطن ایدوب اخر یرلره پراکنده اولمشلر رعایانك احوالنه نظر اتمیوب بونك کبی اولدقده مقید اولمدیغك اجلدن مملکتم ایچنده نیجه کویلر ویرلر خالی وخراب قالوب وهم تیمار صاحبلرینه داخی بو جهتدن انواع ضرر ونقصان مترتب اولوریمش ایمدی تحت حکومتکزده بونك کبی خصوصلر اولا نیچون مقید اولوب تفتیش ایلمیه‌سز رعایا مادامکه ظلم وخیف کورمیوب امن وامان اوزره اولا کندو یوردین واوجاغین نیچون ترك ایدرلر بهرحال قاچوب کتمکه بر سبب وباعث واردر بنم ایام سعادت همایونمده مملکتم ایچنده اصلا خراب یرلر قالمیوب جمله‌سی شنلنوب ابادان اولاجق ایکن معمور اولنلر دخی خراب اولمق مناسبمی‌در هر بریکزوزه منصب ودرلك ویرلمکدن غرض بودرکه تحت حکومتکزده اولان رعایانك دایما احوالنه نظر ایدوب ارباب ظلمك جور وتعدیسندن حفظ وصیانت ایلیه‌سزکه رعایا داخی ایام دولت همایونمده اهل وعیالی ایله امن وامان ورفاهیت واطمینان اوزره کندو حاللرنده اولالر رعایانك بو وجهله تفرقه واختلالی محضا سزك اهمالکزدن‌در ورعایا احوالنه عدم التفاتکزدن ایدوکنه شایبه وشبهه یوقدر بو اجلدن مستحق عتاب الیم اولوبدررسز شمدنصکره اصلا وقطعا عذریکزوز مقبول اولمق احتمالی یوقدر امرم بونك اوزرینه‌درکه رعایانك احوالنه کرکی کبی مقید اولوب تحت حکومتکزده بالفعل اول اصل پراکنده اولمش رعایا وخراب اولمش قرا وارسه بالذات اوزرینه واروب یرلو یرندن اصلی ایله تفحص ایدوب کوره‌سز نه زماندن کتمشلردر وکتملرینه باعث نه‌در ظلم می کیمدن کورمشلردر وظلملری وشکایتلری کیمدندر بکلردنمیدر ویا قاضیلردنمیدر وسوباشیلری وسپاهیلردنمیدر ویاخود امینلر وعاملردن وویوده‌لردنمیدر وخراججیلر وقیون حقجیلرندنمیدر انجنمه‌لری نه خصوص ایچون‌در

تمام احوالارین بالذات تتبع ایدوب غورینه ایریشوب داخی قاچ نفردر کیمك رعایاسی در
چوقدن می کتمشلر در جمله احوالارینی یازوب عرض ایلیه‌سن وبالفعل نه محلده متمکنلر ایسه
هر نه قدر کمسنه کتمش ایسه قانون اوزره اون ییلدن بروده کیدنلری کیرو کوچورب دفتر
جدیدده یازلدقلری یرلره کتوردوب متمکن اتدوره‌سن اول ظلملرینی هر نه ایسه بلوب دفع
ایلیوب کمسنیه ظلم ایتدرمیوب یرلرینی وکویلرینی شنلدوب احیا ومعمور ایلیه‌سز و نمقدار کمسنه
کتوردوکلرینی داخی یازوب تفصیل ایله عرض ایلیه‌سز ومن بعد دخی انك کبی بر کوی طاغلوب
ورعایاسی بعض اخر یرلره کوچوب کیدجك اولورسه تأخیر ایلمیوب فوری اوزرینه واروب
وجه مذکور اوزره کتملرینك سبین وباعثن بلوب هر قنغی قاضیلغه وسنجاغه کتمش ایسه
معلوم ایدینوب زمان کچمدین انك کبیلری کیرو یرلرینه کتورمك اردنجه اولاسز شویلکه
شمدنصکره رعایادن کمسنه طاغلوب کتدوکی استماع اولنه ویا شمدیه‌دك طاغلوب کیدنلری یرینه
کتورمکده اهمال ایلیه‌سز ویا صحتی ایله عرض ایتمیوب تأخیر ایلیه‌سز نتیجه سزه عاید اولور
انواع عتاب الیم ایله معاتب واقع اولورسز اکا کوره تدارك ایلیوب بو امر شریفمك اجراسنده
دقیقه فوت ایلمیه‌سز وتحت حکومتکزده بعض یرلو کمسنه‌لر اولوب کندو حاللرنده ومصلحتلرنده
اولمیوب مملکته هر کلان ویوه‌ده‌لرك وخراججیلرك ورسم اغنام جمعنه واران وسایر خدمته
کوندریلان قوللریمك یانلرینه واروب کندولرینك مدخلی اولمدیغی قضیه‌لره ومصلحت‌لره قارشوب
جلب واخذ اتمك ایچون رعایانك احوالنه متعلق اولور اولماز نسنه‌لری القاء ایدوب انلرك تحریکی
ایله نیجه کمسنه‌لر ناحق یره طوتلوب حبس اولنوب فوق الحد ظلملر وتعدیلر وخلاف شرع وقانون
انواع خیف‌لر اولمغله نیجه رعایا مال واسباب واملاکدن چقوب ونیجه‌لری ترك دیار ایدوب
بو سبب ایله مملکت ورعایا تمام اختلال بولمش در بوخصوصلر محل اهتمام اولمغین فرمان شریفم بونك
اوزرینه درکه هر قنغکزك تحت حکومتنده او اصل کمسنه‌لر وار ایسه جمله‌سنی انواع تأکید ایله تأکید
وتنبیه ایلیوب اصمرلیه‌سنکه من بعد دخلی اولمدقلری خصوصلر ایچون وویوده‌لرك وخراججیلرك
وقیون حقجیلرینك وسایر خدمته واران قوللرك یانلرینه وارمایوب رعایایه ظلم وتعدی اولاجق
مصلحتلره اصلا قارشمیوب سایر رعایا کبی انلر دخی یوزلری صوبی ایله کندو خدمتلری
ومصلحتلری هر نه ایسه اوزرینه اولالرشویلکه اسلمیوب ینه انلرك یانلرینه واروب وجه مشروح
اوزره رعایایه خلاف شرع وقانون ظلم وتعدی اتدکلرینه علمك ایریشه انك کبی أمر شریفمه
مخالفت ایدنلرك استحقاقلرینه کوره کرکی کبی جقلرندن کلوب سکیده‌سن وسده سعادتمه
عرض اولنملو اولنلری حبس ایدوب دخی اسملری ورسملریله مفصل قضیه‌لرین عتبه علیامه
بلدوره‌سن انلرك بر وجهله حقلرندن کلدورم که سایرلرینه موجب عبرت ونصیحت واقع اوله
بو بابده بنم زیاده اهتمام واردر بو امر شریفم دائما اجرا اولنمق لازمدر سز دخی هر نه قدر کرك
ایسه مقید اولوب بو امر همایونمك اجراسنك تدارکنده اولاسز بوخصوصلری ینه دفعاتیله

تجسس ایتدرسم کرکدر شویلکه بو امر شریفمه مخالف ینه پاره ویوده‌لری یوریدوکی استماع اولنه وایل نائبلری وویوده‌لر امریمه مخالف ایل وکون اوزرینه چقدقلری وکمسنه‌نك اقچه‌سز یملرین ویمکلرین الدقلری اشیدله ویا ناحق کمسنه‌یه ظلم وتعدی اولوب شرع وقانونه ودفتره مخالف نسنه‌لر آلالر ویا قاضیلر نیابتلرنی نایبلره صاتالر سزکه سنجاقبکی‌سز منع ایلیه‌میه‌سز ویا سنك جانبکدن شرعه وقانونه ودفتره مخالف رعایایه ظلم وخیف اولدقده قاضیلر منع اتمیه‌لر ویا سده سعادتمه عرض ایلمیه‌لر ویا اول کمسنه‌لر امرم اوزره منع اولنمیوب اولکی کبی ینه ویوده‌لر یانلرینه واروب مدخللری اولمدقلری خصوصلرده رعایانك مصلحتلرینه قرشدقلری استماع اولنه اولوقت اصلا کمسنه‌نك عذری مقبول اولمق احتمالی یوقدر مظلمه‌لری کندو بیونلرینه اولور امر شریفمه مخالفت ایدنلر هر کیملر ایسه میل ومحابا اولنمیوب ومنصب النغله قوتلمیوب همان اول ساعت اشد سیاست وانواع عقوبتله سیاست ایتدروب بر وجهله حقارندن کلدوررز که استماع ایدنلره عبرت ونصیحت باعث اولا بو امر شریفمك تنبیه واعلاننده تقصیر اتمیوب بر وجهله ندا ایتدوره‌سنکه صکره اشتمدم وبلمدم دیمکه بر فردك عذری قالمیوب جمله‌سی فرمان همایونمله عمل ایدوب یرینه کتوره‌لر تاکه رعایا طائفه‌سی دائما کتف حمایتمده کمال رفاهیت واستراحت اوزره کندو حاللرنده ورنجیرلکلرنده اولوب کمسنه‌یه خلاف شرع مطهر وقانون مقرر خیف وتعدی اولنملو اولمیه اما بو دفعه بو دکلو مظالم ومخایف که کمال عدالت پادشاهانمدن رعایا اوزرلرندن دفع اولوب بونشان نامه همایونم[1] عموماً ممالك محروسمه ارسال اولنمشدر بو خصوصده رعیت طائفه‌سی اکراعراب واکرغیردر کندو حاللرنده اولوب شرع وقانونه اطاعت ایلمك داخی لازم‌در اول طائفه‌دن انك کبی اسلمیوب شرعه وقانونه وامرمه مخالفت ایدنلری سکیده‌سن زیاده تمرد ایدنلری اسماریله مفصل یازوب عرض ایلیه‌سن صکره انلر حقنده امرم نوجهله صادر اولورسه موجبی ایله عامل اولاسن وسزکه قاضیلر سز بو حکم شریفمك مفصلاً صورتن سجلاتکزه قید ایتدرب دائما مقتضای مضمون همایونیله عامل اولوب داخی بر فرده خلافنه جواز کوسترمیه‌سز وانك کبی بر قاضیلقدن بر آخر قاضیلغه کتدیکوکزده داخی یریکزه کلان قاضی‌یه بو حکم شریفمك صورتن کچدوکی سجلی کوستروب بوخصوصده اولان اهتمامی تنبیه ایلیه‌سزکه صکره بنم بوخصوصدن خبرم یوق ایدی بندن سابق قاضی زماننده اولمش‌در دیو عذر وبهانه ایلمکه مجال اولمیه شویله بله‌سز علامت شریفه اعتماد واعتقاد قلاسز تحریراً فی اوائل محرم سنه سبع واربعین وتسعمائه.

---

[1]) British Museum (Or. 9503) deki yasaknâmede:

«بو عدالت نامهٔ همایونم عموماً ممالك محروسمه ارسال اولنمشدر بو خصوصده رعیت طائفه‌سی اکر اعرابدر واکر غیریدر کندو حاللرنده...»

VI.

967 evâil-i Şevvâl / 1560 Haziran sonları Semendere (Smederevo) Sancağına ait Adâletnâme

Başvekâlet Arşivi, İstanbul ; Mühimme Defteri No. 3, s. 447, vesika No. 1024.

Semendere'de reâyâdan ve sair halktan, görevlilerin kanun ve nizama aykırı olarak aldıkları bid'atların kaldırılması hakkında gönderilmiş bir hükmü te'kid.

سمندره قاضیلرینه حکم که لواء مزبوره بکلری جانبندن رعایایه شرع و قانون و دفتره مغایر بعض بدایع احداث اولنوب الندوغی بوندن اقدم عتبهٔ علیامه عرض اولندقده من بعد رعایادن وسایردن اکر بکلردر واکر امنا وعمالدر واکرسایر مباشرین‌در واکر ایش ارلریدر بر فرددن خلاف شرع وقانون و مغایر دفتر همایون کمسنه‌یه نسنه الدرمیه‌سن دیو مؤکد سزه حکم شریفم کوندرلمشدی حالیا کیرو اول بدعتلر رفع اولنمیوب رعایادن الندوغی مسموع شریفم اولمشدر ایله اولسه بو خصوصلری مقدما ویریلان فرمان شریفم اوزره رفع ایتمیوب ممنوع اولمینلری سدهٔ سعادتمه عرض اتمدوککز اجلدن استماع اولمشلردر امدی ایام سلطنت وهنگام عدالتمده رعایا وبرایاکه ودایع خالق کبریادر انلره خلاف شرع وقانون ومغایر دفتر همایون ظلم وتعدی وخیف وتأذی اولمغه اصلا رضای شریفم اولمیوب هر بریسی آسوده حال اولمه‌لری اقصای مرادمدر ایله اولسه احداث اولنان بدعتلروك صورتی اخراج اولنوب منع و دفع اولنمق ایچون حکم شریفم سزه ارسال اولنوب بیوردومکه وصول بولدقده هر بریکز ذکر اولنان حکم شریفمك صورتن سجل محفوظه قید ایلیوب داخی بو بابده بالذات مقید اولوب بو عدالت نامهٔ همایونمك مفهومن تحت قضاکزده واقع اولان قصبات ونواحی و قرایه ندای عام اتدروب رعایا وسایر خلقه عموماً بلدره‌سنکه کمال مراحم خسروانمدن اوزرلرندن بو بدعتلر رفع اولدوغن جمله رعایانك معلومی اولوب انك کبی کندولره بومقوله تکلیف اولندقده کلوب سزه بلدوره‌لر سز داخی منع ودفع ایلیه‌سز شویلکه منعه قادر اولمیه‌سز اصلا تأخیر ایتمیوب امره مغایر ایش ایدن اکرسنجاقبکلریدر واکر آدملریدر واکر سایر مباشریندر اسمی ورسمی ایله یازوب سدهٔ سعادتمه عرض ایده‌سز بر وجهله حقندن کلنه‌که سایرلره موجب عبرت واقع اولا بو خصوص هر بریکوزك تحت قضاسنده یوقلنوب کورلسه کرکدر شویلکه هر بریکوزك قاضیلغنده اکر ذکر اولنان بدعتلر واکر انلردن غیری شرع وقانون و دفتره مغایر النان بدایعدر رعایادن الیوم النه سیز منع ایتمیه‌سز ویاخود منعنه قادر اولمدوغکزی معجلا یازوب وقوعی اوزره سدهٔ سعادتمه یلدرمیه‌سز صکره یوقلنوب کورلسه کرکدر هر قنغکز تحت حکومتنده‌اولورسه عزل ایله ومن بعد منصب اولمامق ایله قونلمیوب انواع عتاب و عقاب ایله معاتب ومعاقب اولماکز مقرر بیلوب اکا کوره فرمان شریفمك مفهوم منیفنی اکر

سنجاقبکلریدر و اکر ادملریدر و اکر سایر رعایا و برایایه بر وجهله نداء و اعلان اتدره‌سزکه صکره کمسنه‌نك بلمدوك و ایشتمدوك دیمکه مجالی قالمیوب رعایا و برایا ایام عدالتمده هر بریسی حضور حال و فراغ بال ایله کندو کار و کسبلرینه مشغول اولوب دوام [دولت] ابد پیوندم ایچون دعایه اشتغال کوستره‌لر و بو حکم شریفم نه کون واروب و نه وجهله اعلان اولنوب بدایع رفع اولندوغن یازوب بلدره‌سز.

اوائل شعبان ۹٦۷

VII.

990 / 1582 tarihli Halep defterdarı Mustafa Âlî'nin arzı.

Menşe'ül - inşâ', yazma, Topkapı Sarayı Müzesi Küt., H. O. 169 (Top.) v. 105 a-105 b; Veliyyüddin ef. küt. No. 1916, varak 252-4 (Vel.).

Beylerbeyi'nin tımar suiistimalleri

منشی [مصطفی عالی] حلبده تیمار دفترداری ایکن در دولته یازمشدر[a] — درگاه عدالت اساس و بارکاه معدلت مقیاس حاکنه رویمال بی قیاس ایله عرض بنده‌ٔ صداقت لباس اولدرکه سنه تسعین وتسعمائة تاریخنده والیٔ حلب و میر میران بد مشرب اولان ظالمك عزلی خبری کلدکدن صکره بو قوللری محروسهٔ حما حماها الله صوبنه کیدوب دفتر خاقانی ایسه آچلمیوب مختوماً طوررکن ستمکار مسفور بعدالعزل بر بوچق آی مقداری فضولی بکلربکلك ایدوب فقرانك تیمارلرین الوب ناکاملق در دیله بیمار ایتمکه صرف مقدور ایتمکله بالفعل حلب تذکره‌جیسی اولان دولتیار نام بی دولت نافرجام هر جهتله وآله و بیخبر و دفتر امینی[b] نامنه کلن[b] خاین سردفتر میر میران مرقومه سقامت وادیلرنده[c] پیشوا ورهبر اولوب اوتوز بیك آقچه زعامته متصرف اولان فرخ نام زعیمك زعامتنی بلاسبب یوسف نام کمسنه‌یه ویروب دفترخاقانی‌یه قید دوشمش ایکن حالا علی نام شخصك بیك فلوری رشوتنی آلوب بعد العزل تذکره‌سن ویرمکله و بو مابینده قرق نفر مقداری فقرای سپاهك تیمارجقلری[d] طالبینه برر بهانه ایله بیع من یزید قلنمغله خصوصاً دفتره مراجعتسز و تذکره اخراجنه مباشرتسز مجرد کندو براتی ایله توجیه ایتدوکی حیثیتله مسکین سپاهیلر[ی] ایچلرینه آج قورد کرمش سوری کبی تالاتدیلر[1] و بعضیسی[e] ینه مقرر ایتدرمك سمتنه برارجه آتنی ورخت سیمین قسمندن یراغ ویاتنی ویروب یغمالتدیلر

a-a) Vel. : یازدغی عرضدر ; b-b) Vel. : نامنده‌کی ; c) Top. : آدملرین ; d) Vel.: تیمارجکلری ; e) Vel. : بعضیلر.

1 Talamak : Yağma etmek.

و بالجمله سپاهیان حلب و اهل تیمار دیار عرب فقراسنه مزبورك اتدوکی ظلمی ابو یوسف حجاج اتممشدر و عزلندن صکره اخذ وجاب ایچون ترتیب ایتدوکی ارتشاء طریقنه دخی بر بکلربکی کتممشدر بو قوللرینه لازم اولان عرض احوالله ابراء ذمت ایدی وقوع بولدی من بعد تدارکی وزراء عظام و وکلاء بصارت فرجام جنابنه منوطدر.

VIII.

22 Zilka'de 1004 / 18 Temmuz 1596, Rumeli'deki sancak beylerine ve kadılara hüküm

Başvekâlet Arşivi, İstanbul; Mühimme defteri No. 74, vesika 305.

Avârız-i divâniyye ve tekâlif-i örfiyye'den muâf olan celeplerin haklarının korunmasına dair.

یازلمشدر

روم‌ایلنده واقع اولان سنجاقبکلرینه وولایت مزبوره‌ده واقع اولان قاضیلره حکم که نفس وارنه ساکنلرندن نیکته واستماد و قسطنتین نام ذمیلر سده سعادتمه کلوب بونلر دفترلو جلبلر اولوب دفترده اوزرلرینه تقدیر اولنان ذخیره و بهار قویونلرین هرسنه استانبوله کتوروب تسلیم ایدوب قصورلری یوغکن وخدمتلری مقابله‌سنده عوارض دیوانیه وسایر تکالیف عرفیه‌نك کلیسندن معافلر ایکن عوارض و کورکجی و نزل وبکسماد تکلیف ایدوب وممالك محروسه‌دن قیون وسائر طوار کتورر ایکن یوللرده خراججیلر وسنجاقبکی آدملری و ویوده‌لر و سوباشیلر و امینلر و عاملر و یواجیلر وسایر ایش ارلری یانلرنده اولان چوبانلریله بر یرده برقاچ کون اوتوردوقلرنده طپراغمزده اوتوردیکز دیو اکرك و قشلاق و یایلاق ودشتبانی دیو آقچه طاب ایدوب وبارکیرلرین جبراً اولاغه طوتدروب وبونلردن وچوبانلرندن یوه خراججیلری یوه خراجی دیو کلی آقچه‌لرین الوب واجرت ایله قیونلرین سورن چوبانلرندن بری مرد اولدقده خاص امینلری و عاملر بونلرك قیونلری ایچون مرد اولان چوبانکدر دیو حیله و خدعه ایدوب نیجه آقچه‌لرین آلوب و قیونلرینك بعضیسی طاغلرده قالوب یوه عاملرینك اللرنده بولنوب عینی ایله علامتلرین گوستروب طلب ایلدوکلرنده انواع حیله ایدوب ویرمکده عناد ایدوب و بعض کمسنار بونلردن خلاف شرع کفیل طاب ایدوب کلی آقچه‌لرین الوب و قیون صاتون المق ایچون بعض قصبه‌لره واردقلرنده کفایت مقداری قیون المغه قومیوب سپاهی ویکیچریلر مطره‌بازلره الدروب و کمی کرسته‌سیچون چفتلرین و اتلرین محله کتخدالری غمز ایدوب الدروب و جلب تفتیشنه کلن قوللر اللرنده ممهور أداء تمسکی وار ایکن

زیاده اقچه طلب ایدوب رنجیده ایدرلر و اوغللریله قیون جمعنه واردقلرنده اوغلاندن پنج یك اوغلانی طلب ایدوب وجمع ایلدوکلری ذخیره و بهار قویونلرندن بعض اهل عرف طایفه‌سی باج الوب وقیون حق جمعنه کلان قوللر عادت اغنامن قانون اوزره المایوب زیاده الوب و بغدان و افلاقدن ذخیره ایچون کلان قیونلردن حق طلب ایدوب و زراعت و حراثت ایدوب حاصل اولان ترکه‌لرینك عشرین صاحب ارض اولنلر خرمن زماننده عینی ایله المایوب اوزرلرینه براقوب بعده کلوب نرخ جاریدن زیاده آقچه‌لرین آلوب و باغلرین بوزدقلرنده سو باشیلر بزم اجازتمز اولمدین بوزمش‌سز دیو جریمه‌لرین الوب و کندولره وچوبانلرینه تکالیف تکلیف ایدوب رنجیده ایدوب و سنجاقبکی سو باشیلری و ویوده‌لر طپراغمزده قیون جمع ایلدیکوز دیو قیون باشنه برر آقچه‌لرین الوب وقاضیلر حجت آقچه‌سی دیو اوچر دردر یوز آقچه‌لرین الوب وکیدوکلری لباسلرینه وبارکیرلرینه ودفع مضرت ایچون کتوردکلری براقلرینه دخل ایدوب و عسکر خلقندن بعضیلری اولرین باصوب چوبانلرین طوتوب ظلم وتعدی ایدوب و قیونلری خسته اولوب برقاچ کون صوادلنمق ایستدکلرنده بعضی یکیچری‌لر اهل قریه ایله مانع اولوب وبعض ویوده‌لر و امینلر وایش ارلری قوری باجی دیو باج طلب ایدوب رنجیده ایلمکدن خالی اولمدقلرین بلدرمکله مادامکه جلبلك خدمتنده اولوب هرسنه اوزرلرینه تقدیر اولنان جلب قیونلرین استانبوله کتوروب تسلیم ایلدوکلرینه قیون امینندن اللرنده تمسکلری اولا اولتقدیرجه بونلردن عوارض و کورکجی و نزل و بکسماد طلب اتدرمیه‌سن و یوه خراجی دیو آقچه‌لرین الدیرمیه‌سن وسنجاقبکی آدملری و امینلر و سو باشیلره طوپراغمزده قوندیکوز دیو اکرك و قشلاق و یایلاق و دشتبانی دیو حق طلب ایتدیرمیه‌سن ویکیچریلره و اولاغه بارکیرلرین آلدرمیه‌سن و کندو قیونلری ایچون سزك دکلدر مرد اولان چوبانکدر دیو قیونلرین وآقچه‌لرین آلدرمیه‌سن و کفیل نامه دیو آقچه‌لرین الدرمیه‌سین و بعض کمسنه‌لر مجرد جلب مال ایچون شرته سلوك ایدوب بزه سوکدیکوز دیو آقچه‌لرین الورلر ایمش منع ایلیه‌سز و ابریل اولنده موجود بولنان قیونلرین صایوب دفتر ایدوب قیونلرندن ایکی قیونه بر آقچه وهر اوچیوز قیونلرندن بشر آقچه حسابی اوزره رسم آغللرین الدروب زیاده الدرمیه‌سز و کیدکلری لباس و بندکلری بارکیر و دفع مضرت ایچون کوتوردکلری یات و براقلری ایچون کمسنیه رنجیده ایتدرمیه‌سن و بعض کمسنلر اولرین باصوب چوبانلرین طوتوب تعدی ایدرلر ایمش منع ایلیه‌سز و بر یرده برقاچ کون ساکن اولوب قیونلرین صوادلندرمق استدوکلرنده بعض یکیچری و اهل قریه مانع اولورلر ایمش منع ایلیه‌سن و ویوده‌لر و امینلر و عاملر قیرباجی وقوری باجی دیو باج طلب ایدرلر ایمش ایتدرمیه‌سن واسکله‌دن قیون کچوردکلرنده کچید حق آلدرمیه‌سن و مذکورلر قیون صاتون المغه واردقلرنده بعض یکیچریلر وسپاهیلر ومطره‌بازلر مانع اولورلر ایمش منع ایلیه‌سز وبارکیرلرین واوکوزلرین کرسته چکمك ایچون بعض کمسنلر الدررلر

ایمش الدرمیه‌سز و مذکورلر قیون جمعنده ایکن بعض کمسنلر اولرینه قونوب مفت ومجاناً یم ویمکلرین وقیون وقوزی وتاوق وارپه وصمان واوتلق‌لرین الوب تعدی ایدرلر ایمش منع ایلیه‌سز وحاصل اولان ترکه‌لرینك عشرین خرمن زماننده عینی ایله الدروب من بعد اوزرلرینه براقدرمیه‌سز و سنجاقبکی آدملری وویوده‌لر طپراغمزده قیون جمع ایلدیکوز دیو نسنه‌لرین الدرمیه‌سز و قاضیلر حجت آقچه‌سن زیاده المیه‌لر ورسم قوانلرین داخی قانون [موجبنجه] الدروب زیاده الدرمیه‌سز دیو مرحوم ومغفور له بابام خداوندکار طاب ثراه زماننده مالیه طرفندن حکم شریف ویرلدوکن بلدروب تجدید اولنمق بابنده عنایت رجا اتمکین بیوردوم که وجه مشروح [اوزره] اللرنده امرلری وار ایسه موجبنجه عمل ایدوب اکا مغایر بونلری کمسنیه رنجیده ایتدرمیوب منع ودفع ایلیه‌سز ممنوع اولمیانی یازوب بلدره‌سز و قضیه‌ده مدخلی اولمیانی دخل ایتدیرمیه‌سز شویله بلاسز و بعدالنظر بوحکم همایونمی اللرنده ابقاء ایدوب علامت شریفه اعتماد قلاسز.

IX.

1005 evâil-i Rebî'ülâhir / 1596 Kasım sonları, Adâletnâme.
Başvekâlet Arşivi, İstanbul, Mühimme defteri No. 74, s. 248, vesika 562.

Revan'da kulların başvurdukları suiistimaller.

یازلمشدر

وصفا[1] عدالت نامه

روان قاضیسنه حکم که درکاه معلامه عرض حال صونلوب حالا اول جانبلرده سپاهی اوغلنلری وسلحدار و یکیچری وجبه‌جی وطوپجی و قپوجی وبکلربکی وسنجاقبکی سوباشیلری نامنه بعض اشقیا ظهور ایدوب یراقلر ایله کزوب نشان دیو کمی بوزطغان وکمی یراق وکمی بچاق کوندروب قریه‌دن قریه‌یه صالغونلر صالوب التون وغروش وآقچه جمع ایدوب وخرمن زماننده هدایا دیو خرمندن خرمنه برر قالوب صابون وبرر آقچلق عرقیه و بچاق براغوب جبراً برر کیله بغدایلرین وبرر قالوب صابونه یوزیکرمی بش آقچلق برر باش قیونلرین الوب ورعایانك مراد ایلدکلری تارلالرین و باغ باغچه واولرین دخی جبراً تصرف ایدوب و هرییل نجه‌کره ایمجه دیو جبراً زراعت اتدروب وبچدروب و برییلدن بر ییله کفایت ایده‌جك مقداری اودونلرین ایمجه ایله طاشدوب وارمیانلرك مبالغه مالرین الوب محکم ضرب ولت ایلیوب ومبالغه اتلر ایله بیراقلر قالدیروب قریه بقریه کزوب قراده وقصبه‌ده مسافر ایچون وضع اولنمش کاربان‌سرای ومنزل اوی وار ایکن قونمیوب رعایانوك اهل

[1] Kâtibin ismi.

وعياللری ایله ساکن اولدوقلری اولرینه قنوب جبراً کندولر ایچون قیون وقوزی و تاوق وآتلریچون آرپه وصمان الوب بر اقچه و بر حبه ویرمیوب و خدمتکار لازم اولدی دیو مسلمانلرك اولادین چکوب الوب و نیجه مسلمانلرك خاتونلرین وقیزلرین مجلسلرینه کتوردوب حاشا تصرف ایدوب وبکلربکی وسنجاقبکی سوباشیلری داخی سلاملق وایلق و جریمه دیو آیدن آیه هر قریه‌دن مبالغه آقچه الوب و صالغونلر صالوب بونك امثالی انواع ظلم وتعدیلرینه نهایت اولمدوغی اعلام اولندی ایمدی طائفهٔ رعایاکه ودایع خالق کبریادر اللهدن قورقیوب ورسول الله علیه افضل التحیاتدن [حیاء] اولنمیوب و اولی‌الامره اطاعت ایلمیوب بو مقوله ظلم وتعدی ایلیانلر بنم قوللرم دکلدر باغیلردر واول اهل فسادوك وجود حباثت آلودلرین صحیفهٔ عالمدن حك و نابود ایلمك صفت همت والانهمتمه لازم و مهم اولمغین لواء مزبورده واقع اولان هر قریه‌نك اهالیسنه بر نفر یرار و توانا یکیت باشی نصب ایدوب داخی جمله‌سنی شرطلوب ظهور ایدن اشقیایی دملری هدر اولمق اوزره اله کتورمکده متفق اولوب اله کتوروب داخی مجال ویرمیوب شرعله حقلرندن کلنمك بابنده فرمان قضا جریانم صادر اولمش در بیوردوم که [bir kelime açık] وصول بولدقده بر آن تأخر و توقف ایلمیوب وجه مشروح اوزره قریه اهالیسنه بر نفر یرار و توانا یکیت باشی تعیین ایلیوب ورعایایه شرط ویروب انوك کبی بلوك خلق ویکیچری وجبه‌جی وطوپجی وقپوجی و بکلربکی وسنجاقبکی سوباشیلری نامنه کویلرینه کلوب رعایامه خلاف شرع شریف ومغایر امر منیف صالغون صالوب بیراقلر ایله کزوب مسلمانلرك اهل وعیاللرینه متعارض اولوب ظلم و تعدی ایلیان اشقیا هر کیم اولورسه اول اصللرك دملری هدر اولمق اوزره أله کتوروب مجال ویرمیوب محلنده شرعله حقلرندن کلدروب اصلا اهل فساده فرصت ویرمیه‌سنکه ایام عدالت مقرونمده رعایا آسوده حال اولوب زراعت وحراثتلرنه اشتغال اوزره اولا اما رعایا طائفه‌سی داخی کندو حالارنده اولوب قریه‌لرینه کلان مسافر ایچون وضع اولنمش کاربان سرایی و منزل اوی وارسه قوندروب یوغیسه انده بر مناسب یره قوندروب داخی اقچه ایله کندولرینه وطوارلرینه زاد وزواده تدارك اتدرویروب عناد ایلمیه‌لر شویلکه بو بهانه ایله ابناء سبیله تعدی اولنه انلرك داخی حقلرندن کلنور شویله بلمش اولالر وبالجمله زمان شریفمده بر فرده ظلم وتعدی اولندوغنه وبر کمسه‌نك حبه‌سی الندوغنه رضای شریفم یوقدر اکا کوره مقید اولوب تقید وانتباه اوزره اولاسن بکلربکی و سنجاقبکی سوباشیلری داخی متصل رعایا اوزرنه کلمیوب و کوی خلقنه صالغون صالمایوب تعدی اتدرمیه‌سن انوك کبی لازم اولوب بر محلده قتل نفس اولوب ویا برمهم خصوص اولوب وارمق لازم کلدکده مبالغه اتلو ایله وارمیوب انجق درت بش اتلو ایله واروب معرفت شرعله لازم کلانی کوروب محلنده اجرای حق ایلیه‌لر اسلمیوب هر بری بر بهانه ایله رعایا اوزرینه چقوب تعدی وتجاوز ایدرلر ایسه محکم تنبیه ایدوب منع و دفع ایلیه‌سن ممنوع اولمیانلری یازوب بلدره‌سن اصلا مجال

ویرمیوب حقندن کلنه بو بابده سزکه قاضیلرسز وبالی سزك بیونکژه اولا الله تعالی حضورنده جوابن سز ویروب بن معاتب اولیم وسزکه قاضیلرسز فقرایه سز داخی ظلم وتعدی ایلمکدن اجتناب ادوب ناحیه‌کی التزام ایله نائبلریکه ویرمیوب وکزدرمیوب ظلم اتدرمیه‌سز بوحکم شریفمی سجل محفوظه قید ایدوب مضمون عدالتی ایله عامل اولوب مجد اولاسز

X.

1 Receb 1018/30 Eylül 1609, Adâletnâme.

Başvekâlet Arşivi, İstanbul; Mühimme defteri No. 78, s. 891-899. (Foto. II.).

Görevlilerin devre çıktıklarında yaptıkları suiistimaller.

یوم الخمیس

فی غرة رجب المرجب سنة ۱۰۱۸

روم ایلی بکلربکیسنه وایالت روم ایلنده واقع اولان بکلره و اول سنجاقلرده واقع اولان قاضیلره حکم که حالیا ایالت مزبوره‌ده واقع اولان رعایا و برایا که ودائع خالق کبریادر ایام همایون عدالت مقرونمده اهل وعیال وارزاق ومالریله اسوده حال ومرفه البال اولوب یوماً فیوماً حمله قُری وبلْدان معمور وآبادان اولمق لازم ایکن سزکه بکلربکی وسنجاقبکلری سز مجرد جلب واخذ ایچون مبالغه اتلوایله بالذات قالقوب ولایت اوزرینه چقوب دور ایلیوب بر قریه طپراغنده برکمسنه صوقدن دوکوب هلاك اولسه ویاخود اغاجدن دوشوب ویا صویه غرق اولوب فوت اولسه ویا مجروحاً مقتول بولنسه قان جرمی وعشری بزم حقمزدر دیو اول قرییه واروب نیجه کونلر اوتوروب اهالیٔ قریه‌ٔ حبس ودر زنجیر ایدوب محکم ضرب ولت ایلمکله قان عشری دیو نیجه یوز آلتون وغروشلرین واموال وارزاقن الدوغکزدن ماعدا رعایا وبرایانك مفت و مجاناً ات وقاتر ودوه و قول واسباب ومالارین وارپه وصمان وادون واتلوق وقیون وقوزی و تاوق ویاغ وبال وسایر مأکولات قسمن چکوب آلوب وبونك امثالی نیچه صالغونلر صالوب جبراً وقهراً مبالغه مال جمع ایدوب وخاصلریکزی دخی حددن زیاده‌یه ویوده‌لریکژه التزامه ویرمکله انلر دخی مبالغه اتلو ایله بر جانبدن ولایت اوزرینه چقوب دور ایلیوب خواص همایونم ووزرا خاصلری و اوقاف واملاك و سربست دیمیوب خلاف قانون جمله‌سنه کیروب کذلك رعایا وبرایانك ات وقاتر ودوه وقول واموال وارزاقن ومأکولات قسمن مفت ومجاناً چکوب الوب و هرقریه‌ٔ آیده اوتوزر وقرقر التون وغروشه کسوب جبراً و قهراً جمع ایلیوب وخاصلریکزدن حاصل اولان حقوق شرعیه و رسوم عرفیّه‌ٔ دخی شرع وقانون ودفتر موجبنجه المغه قناعت ایلمیوب استدوکی قدر الوب اکر

سیز واکر ویوده‌لریکز اشقیا واهل فسادك حقندن کلمیوب مالن الوب رخصت ویردیککز
ایچون اشقیا واهل فساد دخی یوز بولوب فرقه فرقه اولوب انلر دخی بر طرفدن رعایا
وبرایا اوزرینه مستولی اولوب فوق الحد ظلم وتعدی ایلیوب بونك امثالی ظلم وتعدینك نهایتی
اولمدوغی سمع همایونمه وصول بولمشدر ایمدی هر دیاره بکلربکی وسنجاقبکی نصب اولنوب
هر برینه مستقل خاصلر تعیین اولنمقدن مراد ولایت اوزرینه چقوب جمع اموال ایلیوب مملکت
وولایتی ویران ایلمك ایچون دکلدر بلکه والی اولدقلری ولایتده امر معروف ونهی منکر
ایدوب خلاف شرع شریف ومغایر قانون منیف بر فرده ظلم وتعدی اتدرمیوب ظهور ایلیان
اهل فسادی| حسن تدارکله اله کتوروب محتاج عرض ایسه حبس وعرض ایلیوب دکل ایسه
شرعله کرکی کبی حقندن کلوب مملکت وولایتی هروجهله حفظ وحراست ایدوب معمور
وآبادان ایلمك ایچوندر قان جرمی وعشر دیت نامنه فقرادن النان اوچر دردر یوز التون
وغروش وات وقاتر وقول واسباب دخی خلاف شرع وقانوندر زیرا بر قریه‌ده قان واقع اولسه
اکی‌دن خالی دکلدر قاتل یا سربست رعایاسی در ویا سربست اولمیان قریه رعایاسی در
اکر قاتل سربست رعایاسی اولوب اوزرینه شرعله قان ثابت اولمغله قصاص اولنمش
ایسه قاتلدن واهل قریه‌دن بر اقچه وبر حبه جریمه النماز اکر قاتل قصاص اولنمیوب عفو
اولنوب مقتولك وارثلری دیت السه‌لر اول زمانده دخی قاتلدن النان جریمه سربست
رعایاسی اولمغله صاحب سربستك اولور اکر قاتل سربست رعایاسی اولمیوب اصحاب
تیمار رعایاسی ایسه قانون اوزره النان جریمه‌نك نصفی صاحب تیمارك اولوب نصف آخری
دفترده هر کیمه حاصل یازلمش ایسه انوك اولق قانون قدیمدر بکلربکیلر وبکلر وسایره
دفترلرده وقانون نامهٔ همایونمده عشر دیت نامنه محصول تعیین وتقدیر اولنمامشدر انوك کبی
برکره قان واقع اولان قریه‌لره هرکلان بکلربکیلر وبکلر وویوده‌لری ایکیشر واوچر یوز
اتلو ایله عشر دیت دیو جمع اموال وطوارلرین یغما وتالان ایلمکله اول اصل قریه‌لر
خراب وویران اولماغن ممالك محروسمدن عشر دیت نامنه اقچه النمغی رفع اتدوم من بعد الندوغنه
اصلا وقطعا رضای همایونم یوقدر امرمه مخالف اولنلروك اشد سیاستله حقلرندن کلنمك
فرمانم اولمشدر وبکلربکیلر وبکلر وویوده‌لر رعایا وبرایایه بو وجهله ظلم وتعدی ایلیوب
خواص همایونم ووزرا خاصلرینه واوقاف واملاك وسربست اولان قریه‌لره دخل ایلدوکلرینه
وولایت اوزرینه چقدقلرینه قطعا امرهمایونم یوقدر بیوردوم که (isim yeri açık) وصول
بولدقده سزکه بکلربکی وسنجاقبکلری سز بو بابده صادر اولان فرمان قضا جریانمه امتثال
وعواقب اموری ملاحظه ایدوب من بعد ممالك محروسمدن خلاف شرع وقانون عشر دیت نامنه
بر اقچه وبر حبه المیه‌سز بالذات ولایت اوزرینه چیقمیوب ویوده‌لریکزی دخی چقارتمیوب
وصالغون صالمیوب وصالدرمیوب تعیین اولنان خاصلریکوز ایله قناعت ایلیوب وخاصلریکزی

دخی التزامه ویرمیوب ادملریکزدن مستقیم و دیندار اولنلره بروجه امانت ویروب اکر ویوده‌لریکز واکر ایالت مزبوره‌ده زعامت و تیماره متصرف اولنلار وسایرلرینه شرع وقانون ودفتره مخالف بر اقچه و بر حبّه الدرمیوب وظلم وتعدی اتدیرمیوب وخواص همایونم ووزرا خاصلری واوقاف واملاك وسربست اولان قریه‌لره اصلا وقطعا دخل وتعرض اتذرمیه‌سز دایما شرع شریفله عمل ایلمکی کندوکزه سرمایهٔ دولت و پیرایهٔ عزّت بلوب خلاف شرع و قانون وضع صدورندن بغایت اجتناب واحتراز ایلیه‌سز انوك کبی بر محلده اهل فساد ظهور ایدر ایسه احسن وجهله اله کلمك ممکن اولمیوب اوزرینه بالذات کندوکوز وارمق اقتضا ایدر ایسه ویاخود بر مقدار ادم ایله بر متعین کمسنه‌یی باش وبوغ ایدوب ارسال ایلمك لازم کلور ایسه اول زمانده دخی اکا کوره تدبیر وتدارك ایدوب کفایت مقداری ادم ایله اوزرینه واروب اهل فسادی اله کتورب محتاج عرض ایسه حبس وعرض ایدوب دکل ایسه شرعله مجال ویرمیوب حقندن کله‌سز اهل فساد اله‌کتورمك بهانه‌سیله واروب کلنجه رعایا وبرایانك مفت ومجاناً بر نسنه‌سن المیوب هر نه الورسکز اختیارلریله صتانلردن نرخ جاری اوزره اقچه‌کوز ایله الاسز اهل مناصبه خاصلری محصولی بو مقوله مصرف ایچوندر اهل فساد اله کتورمکدن غیری خصوصلرده ولایت اوزرینه چقمدن زیاده حذر ایلیه‌سز انوك کبی بر کمسنه‌دن شکایت اولنسه ویاخود خاصلریکزده جرم واقع اولسه ویوده‌لریکز اوچ درت اتلو ایله محل حادثیه واروب شرعله احوالری کوریلوب بعدالثبوت قانون ودفتر موجبنجه سزه عائد وراجع اولانی آلوب خلاف شرع وقانون بر اقچه و بر حبه المیه‌لر وسزکه قاضیلر سز ناحیه‌لریکزی نائبلریکزه التزامه ویروب الی اخره

برر صورتی اسکندریه ودوقه‌کین بکلرینه وقاضیلره یازلمشدر — چاشنکیر مراد اغایه ویرلدی
بر صورتی سلانیك وکوستریه بکلرینه وقاضیلره یازلمشدر — خیرالله (؟) افندی‌یه ویرلمشدر
بر صورتی کوستندیل بکنه ولواء مزبورده اولان قاضیلره یازلمشدر — جعفرچاوشه ویرلمشدر
بر صورتی اسکندریه بکنه ولواء مزبورده واقع اولان قاضیلره [یازلمشدر] — ابراهیم افندی‌یه ویرلمشدر
بر صورتی دوقه‌کین سنجاغی بکنه ولواء مزبورده واقع اولان قاضیلره یازلمشدر. — . . . . چاوش ویرلمشدر

یوم الخمیس ——————————————— ن
فی غرة رجب المرجب سنة ثمان عشر والف
صورت ——————————————— خط همایون :
« وجه مشروح اوزره امرلر ویریله
ومال دفترداراری مال ایتامه دخل ایلمیه‌لر »

یازلدی

اناطولی بکلربکیسنه واناطولی ایالتنه تابع اولان سنجاقبکلرینه وذکر اولنان سنجاقلرده واقع اولان قاضیلره حکم که حالیا ایالت مزبوره‌ده واقع اولان رعایا وبراياكه ودایع جناب کبریادر ایام همایون عدالت مقرونمده اهل وعیال وارزاق ومالریله آسوده حال ومرفه البال الوب یوماً فیوماً جمله قری وبلدان معمور وآبادان اولمق لازم ایکن سزکه بکلربکی وسنجاقبکلری سز مجرد جلب واخذ ایچون مبالغه اتلو ایله بالذات قالقوب ولایت اوزرینه چقوب دور ایلیوب بر قریه طپراغنده برکمسنه صوقدن دوکوب هلاك اولسه ویاخود اغاجدن دوشوب ویا صویه غرق اولوب فوت اولسه ویا مجروحاً مقتول بولنسه قان جُرْمِی وعشری بزم حقمزدر دیو اول قریه‌یه واروب نیجه کونلر اوتوروب اهالیٔ قریهٔ حبس ودر زنجیر ایدوب محکم ضرب ولت ایلمکله قان عشری دیو نیجه یوز التون وغروشلرین واموال وارزاقن الدوغکزدن ماعدا رعایا وبرایانك مفت ومجاناً ات وقاتر ودوه وقول واسباب ومالرین وارپه وصمان وادون واوتلوق وقیون وقوزی وتاوق ویاغ وبال وسایر مأکولات قسمن چکوب الوب وبونك امثالی نیجه صالغونلر صالوب جبراً وقهراً مبالغه مال جمع ایدوب وخاصلریکزی دخی حددن زیاده ویوده‌لریکزه التزامه ویرمکله انلر دخی مبالغه اتلو ایله بر جانبدن ولایت مزبوره اوزرینه چقوب دور ایلیوب خواص همایون ووزرا خاصلری واوقاف واملاك وسربست دیمیوب خلاف قانون جمله‌سنه کیروب کذلك رعایا وبرایانك ات وقاتر ودوه وقول واموال وارزاقن ومأکولات قسمن مفت ومجاناً چکوب الوب وهرقریهٔ ایده اوتوزر وقرقر التون وغروشه کسوب جبراً وقهراً جمع ایلیوب وخاصلریکوزدن حاصل اولان حقوق شرعیه ورسوم عرفیهٔ دخی شرع وقانون ودفتر موجبنجه المغه قناعت ایلمیوب استدوکی قدر الوب اکرسز واکر ویوده‌لریکوز اشقیا واهل فسادك حقندن کلمیوب مالن الوب رخصت ویردیککز ایچون اشقیا واهل فساد دخی یوزبولوب فرقه فرقه اولوب انلر دخی بر طرفدن رعایا وبرایا اوزرینه مستولی اولوب فوق‌الحد ظلم وتعدی ایلمکله رعایا وبرایا یرلرنده قراره مجاللری اولمیوب بالضروره فرار وترك دیار ایلدوکلری اجلدن نیجه قریه‌لر خراب وویران اولمغین بعض بکلربکیلر وبکلر وقضاة ومدرسین ومتفرقه وچاوش وبلوك خلقی ویکیچری وقپوجی وسایر قول طایفه‌سندن واصحاب تیمار وولایت خلقندن صاحب قدرت اولنلر اول اصل رعایاسی فرار ایلمش قریه‌لره ملك موروثلری کبی متصرف اولوب فرار ایلدوکلری یرلرده اولر واخورلر بنا ایدوب چفتلر وقوللر وخدمتکارلر وقیون وصغیر کتوروب مستقل چفتلك ایدنمکله انلرك خوفندن رعایاسی یرلو یرلرینه وارمغه قادراولمایوب اولمقوله قریه‌نك نزل وعوارض خانه‌سی دخی بوزولدوغندن غیری اول چفتلك خدمه‌سنك ظلمندن وطوارلرینك تعدیسندن اطرافنده اولان قریه‌لر دخی معمور اولمامغه سبب اولوب رعایا وبرایایه بومقوله ظلم وتعدینك نهایتی اولمدوغی سمع همایونمه

وصول بولمشدر ایمدی هر دیاره بکلربکی وسنجاقبکی نصب اولنوب هر برینه مستقل خاصلر تعیین اولنمقدن مراد ولایت اوزرینه چقوب جمع اموال و املاك ایلیوب ولایتی ویران ایلمك ایچین دکلدر بلکه والی اولدقلری ولایتده امر معروف و نهی منکر ایدوب خلاف شرع شریف ومغایر قانون منیف بر فرده ظلم و تعدی اتدرمیوب ظهور ایلیان اهل فسادی حسن تدارکله أله کتورمك محتاج عرض ایسه حبس وعرض ایلیوب دکل ایسه شرعله کرکی کبی حقندن کلوب مملکت وولایتی کرکی کبی حفظ و حراست ایدوب معمور و ابادان ایلمك ایچون‌در قان جرمی وعُشر دیت نامنه فقرادن النان اوچ دردر یوز التون و غروش وات واسباب دخی خلاف شرع وقانون‌در زیرا بر قریه‌ده قان واقع اولسه اکی‌دن خالی دکلدر قاتل یا سربست رعایاسی در ویا سربست اولمیان قریه رعایاسی‌در اکر قاتل سربست رعایاسی اولوب اوزرینه شرعله قان ثابت اولمغله قصاص اولمش ایسه قاتلدن واهل قریه‌دن براقچه وبرحبّه جریمه النماز اکر قاتل قصاص اولنمایوب عفو اولنوب مقتولك وارثلری دیت السه‌لر اول زمانده دخی قاتلدن النان جریمه سربست رعایاسی اولمغله صاحب سربستك اولور اکر قاتل سربست رعایاسی اولمایوب اصحاب تیمار رعایاسی ایسه قانون اوزره النان جریمه‌نك نصفی صاحب تیمارك اولوب نصف اخری دفترده هرکیمه حاصل یازلمش ایسه انوك اولمق قانون قدیمدر بکلربکیلره وبکلره وسایر کمسنه‌یه دفترلرده قانوننامهٔ همایونمده عشر دیت نامنه محصول تعیین و تقدیر اولنمامشدر انوك کبی برکرّه قان اولان قریه‌لره هرکلان بکلربکیلر وبکلر وویوده‌لر ایکیشر اوچریوز اتلو ایله واروب قان عشری دیو جمله اموال وطوارلرین یغما وتالان ایلمکله اول اصل قریه‌لر خراب وویران اولمغین ممالك محروسه‌مدن عشر دیت نامنه اقچه النمغی رفع اتدم من بعد الندوغنه اصلا وقطعا رضای همایونم یوقدر امرمه مخالف اولانلرك اشد سیاست ایله حقلرندن کلنمك فرمانم اولمشدر و بکلربکیلر وبکلر وویوده‌لر رعایا وبرایایه بووجهله ظلم و تعدی ایلیوب خواص همایونم ووزرا خاصلرینه واوقاف واملاك وسربست اولان قریه‌لره دخل ایلدوکلرینه وولایت اوزرینه چقدقلرینه امرم یوقدر انوك کبی رعایاسی ظلم وتعدیدن فرار ایلیان قریه‌لرده بیك سکز تاریخندن برو چفتلك طوتانلر هرکیم اولورسه اولسون بنا ایلدوکلری اولری واخورلری کندولر قلع ایدوب خدمتکار و چفتلرین و قیون و صغیرلرین قالدروب اول قریه‌دن علاقه‌لرین بالکلیه قطع ایلیه‌لرکه اشبو سنه ثمان عشرة والف محرمنك غره‌سندن اوچ ییله دکین یرلرینه واران رعایانك چفتلکلری وسائر ملکلری هرکیمده ایسه کندولرینه تسلیم اولنمق بابنده خط همایونمله فرمان عالیشانم صادر اولوب هر دیاره بو بابده مؤکد احکام شریفه ارسال اولنمشدر هرکیم بن بو قریه‌ده مال خرج ایلدم واولر وآخورلر بنا ایدوب مسکن طوتدم و اول چفتلکی صاحب ارضدن طپو ایله الدم دیو اول قریه‌دن علاقه‌سن قطع ایلمز ایسه رعایا وبرایا یرلرندن اختیارلریله فرار ایلمش دکللردر ظلمه‌نك ظلم وتعدیلرندن فرار ایلمشلردر انلرك چفتلکلری وسایر املاکی طپویه ویرلمز وباللری کندو

فرمان اولندوغی مصرح ایکن اوامر علیّمه (böyle!) عمل ایلمیوب امر شریفده تعیین وتصریح اولناندن زیاده رعایا و برایایه نیجه تکلیفلر ایدوب امر شریفده نوجهله فرمان اولنمشدر دیانلری امره امتثال ایلمدی دیو سجل ایلیوب حقندن کلنمك لازمدر دیو ظلمه طایفه‌سنه اخذ اتدروب کلّی مالن الوب والدروب واستدوککز قریه‌نك خانه‌سین مجرد جلب واخذ ایچون دفتر جدیده مخالف زیاده یازوب جبراً اکا کوره خانه اقچه‌سن جمع ایدوب بونك امثالی انواع ظلم وتعدی ایلدوککز معلوم همایونم اولمشدر ایمدی قضاة ونواب رعایا و برایایه ظلم وتعدی ایلدوکلری ایچون عزل اَبَدْ ونفی بَلَدْ اولمغله قونلمیوب شرعله کرکی کبی حقلرندن کلنمك لازم کلمشدر غافل اولمیوب رعایا و برایایه خلاف شرع شریف ظلم وتعدی ایلمکدن وناحیه‌لریکزی التزامه ویروب ونایبلریکزوز ایله ایل اوزرینه چقوب قریه بقریه کزمکدن وسجل وحجت ونقل و مراسله‌دن ورسم قسمتدن وامر وبراتلری سجله قید اتدرنلردن زیاده اقچه المقدن و بر قریه‌نك دفتره مخالف خانه‌سن زیاده ایلمکدن وارسال اولنان اوامر شریفه‌مه مخالف زیاده نسنه صالمقدن واردندن برکمسنه‌یه کفیل یازمقدن وظلمه ایله یکدل ویکجهت اولوب عموم تفتیشندن زیاده حذر ایلیه‌سز شویلکه رعایا و برایایه ظلم وتعدی ایلیه‌سز بر وجهله عذریکزوز مقبول وجوابکز مسموع اولمق احتمالی یوقدر و یالکز کندو بوینکزه بر وجهله شرعله حقکزوزدن کلنورکه سایرلره موجب عبرت اولورسز اکا کوره بصیرت وانتباه اوزره اولوب دایما شرع شریفله عمل ایلیه‌سز و برکمسنه‌نك مال میری‌یه علاقه‌سی یوغیکن فوت اولوب اموال وارزاقی اولادنه انتقال ایلمشکن خزانهٔ عامره‌م دفتردارلری خلاف شرع وقانون مال ایتامه دخل ایلدوکلرینه دخی رضای همایونم یوقدر فرمان جلیل القدرمه مخالف دخل وتعرضدن زیاده حذر ایلیه‌لر ورعایا و برایانك ظلم وتعدیدن اموال وارزاقی غارت اولوب مفلس اولمغله بعض رباخورلردن معامله ایله اقچه الدقلرنده برالتون و بر غروشی هرآیده دردر وبشر اقچه فائده ویرمك اوزره ویروب اکثری بیك اقچه‌یی درتیوز وبشیوز آقچه‌یه معامله ایلمکله رعایا و برایادن چوق کمسنه‌لر مدیون مستغرق اولمغین مدیونی اول اصل رباخورلر سنده اقچم واردر دیو کندو عبد مملوکلری کبی مفت ومجاناً خدمتلرینه استخدام ایلیوب سوزینه مخالفت ایدرسه حبس اتدروب زندانلر بوجاغنده عمری اولدقجه یاتوب اکثری هلاك اولوب رباخورلروك خلاف شرع شریف بو وجهله ظلم وتعدیلرندن مدیون مستغرق اولان رعایا ترك دیار ایدرلریمش ایمدی اونی بر بچقدن زیاده معامله‌یه رخصت ویرلمامشدر هرکیم اونی بر بچقدن زیاده معامله ایدوب فقرایه ظلم وتعدی ایلرسه کلوب مدیون تظلم ایلدکده اونی بر بچقدن زیاده نمقدار اقچه‌سن المش ایسه بعدالثبوت اصل ماله حساب ایدوب زیاده‌سن کیرو اصحابنه الیویروب من بعد رباخورلره اونی بر بچقدن زیاده معامله الدرمیاسز هرکیم ممنوع اولماز ایسه مجال ویرمیوب محکم حبس ایدوب یرار ادملره قوشوب مقید و محبوس درگاه معلامه کوندره‌سز که مؤبد کورکه قونله وظلمه طایفه‌سندن

بعض کمسنه‌لر رعایانك اوزرینه خواه نا خواه کمی برر بچاق وکمی برر عرقیه وبو مقوله بعض نسنه براغوب مقابله‌سنده طمزلق دیو برر قیون وبرر قوان ویاخود ایکیشر اوچرکله ترکه جمع ایدوب وبعض ظلمه دخی قریه‌لره یوك ایله اوزم ومیوه کتوروب اودن اوه کوندرب مقابله‌سنده بررکله ارپه وبرر یوك صمان و اوتلق وادون جمع ایدوب و بعض کمسنه دخی قیون و صغیر کتوروب قناره‌ده[1] بوغزلیوب کمسنه ات استمز ایکن اودن اوه برر ایکیشر وقیّه ات کوندروب مقابله‌سنده برر ایکیشر کله ترکه جمع ایدوب ویرمیانلره محکم ضرب ولت ایلمکله انوك کبی قیون وصغیر کتیرن ظلمه طایفه‌سنه کتوردوکك قیون وصغیری بزوم قریه‌مزده بوغزلمه ال کت دیو جمله قریه خلقی بشر اونر کیله ترکه ویروب بو طائفه دخی رعایایه بو وجهله ظلم ایدرلریمش رعایا وبرایادن بو طریقله جلب واخذ اولندوغنه قطعا رضای همایونم یوقدر بووجهله رعایا و برایایه ظلم ایدنلری هرکیم ایسه محکم حبس ایدوب احوالن عرض ایلیه‌سز که کتوردیلوب مؤبد کورکه قونله ونیجه محتکرلر دخی خارجدن صاتلمغه کلن مأکولات وسایر متاعی اصحابی استدوکی یره کتوروب ولایت خلقنه صاتمغه قومیوب قارشو واروب جبراً وقهراً ادنی بها ایله الندن آلوب دیلدوکی یره کتوروب درمخزن ایدوب ولایت خلقنه اکسك کیله واندازه ایله اوچ درت بهاسنه صاتمغله اصحابی کتوردوکی مأکولات ملبوساتی استدوکی یره صاتمغه واهالیٔ ولایت صاحبلرندن دکر بهاسیله المغه قادر اولمیوب اوچ درت بهاسنه الوب بو بابده دخی رعایا وبرایایه ظلم اولورمش اول اصل محتکرلره محکم تنبیه وتأکید ایلیه‌سز که من بعد کلان مأکولات وملبوساتی قارشولیوب المیه‌لر اولوجهله ظلم وتعدی ایلمیه‌لر اکر مأکولات وملبوساتدر اصحابی استدوکی یره کتوروب کندو صاتوب اهالیٔ ولایت اقچه‌لریله مستوفی الوب مضایقه چکمیه‌لر شویلکه محتکرلر ممنوع اولماز ایسه مجال ویرمیوب محکم حبس ایدوب مقید ومحبوس درکاه معلامه کوندره‌سز که مؤبد کورکه قونله وهر دیارده التون یوز یکرمی وتمام غروش سکسان وارسلانی غروش یتمش اقچه‌یه جاری اولمق فرمانم اولوب زیاده‌یه الوب ویرنلره امان ویرلمیوب حقلرندن کلنمك امرم اولمشکن حالیا التون یوز اوتوز وتمام غروش وارسلانی غروش طقسان وطقسان بش اقچه‌یه کچدوکی استماع اولنماغین بو بابده مسئول ومعاتب اولمش‌سزدر ایمدی التون وغروشی امرمه مخالف زیاده‌یه الوب وزیاده‌یه خرج ایلیانلر هرکیم اولورسه اولسون اکیسین دخی مجال ویرمیوب محکم حبس ایدوب عرض ایلیه‌سزکه امرهمایونم کوندریلوب اشد سیاستله حقلرندن کلنه ورعایا طائفه‌سی دخی چفتلکلرندن وباغ وباغچه وآسیاب وقیون وقوانلرندن شرع وقانون ودفتر موجبنجه ضابطلرینه عاید اولان رسوم وحقوقی بالتمام والکمال اداء ایدوب بر اقچه وبر حبه‌سن کتم ایلمیه‌لر وعشر وترکه‌لرین دخی انباره وهفته طورر ترکه

[1] Metinde : قرایه‌ده.

صاتلور اقرب پازاره اولیکلدوکی اوزره الوب کیدوب اصلا تعلل ایلمیه‌لر و قریه‌لرینه کلوب کمسنه‌نك اهل وعیال و مال ومتاللرینه متعارض اولمیوب ادبلریله قونمق ایستیانلره هرکیم اولور ایسه اولسون عزب خانه‌لردن وبوش اولردن بر مناسب یر تدارك ایدوب قوندوره‌لر کندولرینه وطوارلرینه بولنان مأکولات قسمندن وارپه وصماندن اقچه‌لریله نرخ جاری اوزره اختیارلریله صتانلردن الیوره‌لر رعایادن هرکیم بوخصوصلره عناد و مخالفت ایدر ایسه مجال ویرمیوب محکم حبس ایدوب احوالن عرض ایلیه‌سزکه کتوردیلوب مؤبد کورکه قونله والحاصل ایام عدالتمده رعایا وبرایایه بر وجهله ظلم وتعدی اولندوغنه اصلا وقطعا رضای همایونم اولمیوب هر دیار بعون الله الملك الغفار معمور وآبادان اولمق مراد همایونمدر بو بابده بنم زیاده اهتمام همایونم واردر هر ولایته معتمد علیه قوللرم کوندریلوب خفیةً یوقلتسم کرکدر شویلکه بکلربکیلردن وبکلردن وقاضیلردن نائبلر وویوده‌لردن وعلوفه‌لو قول طائفه‌سی و اصحاب تیماردن ویکیچریدن وولایت خلقندن بر کمسنه ظلم وتعدی ایلیه‌لر اجداد عظامم نورالله تعالی مرقدهم روحلریچون غضبمه مظهر اولوب سزك منصبکز وانلرك درلکی التماغله قونلمیوب اشد سیاست ایله حقکزدن کلنمك مقرر ومحقق در بلمش اولوب بلمدك واشتمدك دمیه‌سز و بو عدالت نامهٔ همایونمی قصبات وسایر مجمع ناس اولان محللرده نداء اتدروب هرکس مفهوم شریفنی اذعان ایلدکدن صکره سزکه قاضیلرسز سجلّ محفوظه قید ایلیوب حالا ومن بعد مضمون همایونیله عمل ایلیه‌سز ورعایا وبرایادن هرکیم صورتن استرسه برکلمه‌سن کتم ایلمیوب صورتن یازوب امضالیوب اللرینه ویروب عدالت نامهٔ همایونم صورتندن بر اقچه وبرحبه المیه‌سز.

فی غرة رجب سنة ۱۰۱۸

حاً یونس امره افندیه ویرلمشدر — بر صورتی بولی بکنه ولواء مزبورده اولان قاضیلره

حاً نصوح پاشا کتخداسی محمد اغایه ویرلمشدر — برصورتی اناطولی بکلربکنه واناطولی‌ده اولان سنجاقبکلرینه وقاضیلره یازلمشدر.

حاً بکلربکی کتخداسی مختار کتخدایه ویرلمشدر — بر صورتی باتوم بکلربکیسنه وباتوم‌ده اولان سنجاقبکلرینه قاضیلره

حاً برصورتی روم بکلربکینه واماسیه وچوروم وجانیك سنجاغی بکلرینه وقاضیلره یازلمشدر.

حاً تذکره‌جی عثمان افندی ادمی شاهی‌یه ویرلمشدر — بر صورتی ارض روم بکلربکیسنه وارض رومده اولان بکلره وقاضیلره یازلمشدر.

حاً... ویرلمشدر بر صورتی اناطولی بکلربکنه وایالت مزبوره‌ده اولان سنجاقبکلرینه وقاضیلره

حاً صالح قپوجی‌یه ویرلمشدر — بر صورتی بغداد بکلربکیسنه وبغداد قاضیسنه

حاً صالح قپوجی‌یه ویرلمشدر — بر صورتی حلب محافظه‌سنده اولان وزیر سنان پاشایه ورقه بکلربکیسنه وحلب قاضیسنه وذکر اولنان ایالتلرده اولان قاضیلره

حاً یوسف چاوشه ویرلمشدر — برصورتی ذوالقدریه بکلربکیسنه و مرعش منلاسنه و قارص وسیس سنجاقبکلرینه حرپرت (؟) و صاری چام و برندی قاضیلرینه

حاً مصطفی چاوشه ویرلدی — برصورتی منتشا وصغله و ایدین سنجاغی بکلرینه والویه مزبوره‌ده واقع اولان قاضیلره

برصورتی کانغری بکنه ولواء مزبورده واقع اولان قاضیلره

برصورتی قرمان بکلربکیسنه و نیکده سنجاغی بکنه و بور قاضیسنه و لواء مزبورده واقع اولان قاضیلره

ابراهیم افندی‌یه ویرلمشدر — برصورتی سیواس بکلربکیسنه و ایالت مزبوره‌ده واقع اولان بکلره و قاضیلره یازلمشدر.

برصورتی کنغری بکنه کنغری و طوسیه و (bir isim) وسائر لواء مزبورده اولان قاضیلره

کمال برصورتی قسطمونی سنجاغی بکنه ولواء مزبورده واقع اولان قاضیلره

مصطفی یه ویرلمشدر — برصورتی قره حصار صاحب سنجاغی بکنه ولواء مزبورده واقع اولان قاضیلره یازلمشدر

قدری برصورتی اناطولی بکلربکیسنه ولاذقیه وچهارشنبه واونیه قاضیلرینه فی اواخر ذی الحجه سنه ۱۸

قدری برصورتی قسطمونی بکنه وکانغری بکنه و قاضیلرینه فی اوائل محرم سنه ۱۹

وحاً برصورتی قسطمونی پاشاسنه ولواء مزبورده اون قاضیلره یازلمشدر فی اواخر محرم سنه ۱۹

قدری برصورتی اناطولی بکلربکیسنه وکانغری سنجاغنه ولواء مزبورده واقع اولان قاضیلرینه یازلمشدر فی اواسط محرم سنه ۱۹

برصورتی منتشا سنجاغی بکنه ولواء مزبورده واقع اولان قاضیلره فی اواخر محرم سنه ۱۹

برصورتی مرعش بکلربکیسنه و مرعش منلاسنه

(bir isim) برصورتی اناطولی بکلربکیسنه وقسطمونی بکنه ولواء مزبورده واقع اولان قاضیلره.

XI.

Adâlet hükmü, XVII. asır (?).

Viyana, Nationalbiblothek, Türkçe yazma, No. A. F. 370 a. v. 171.

Yeniçerilerden kanuna aykırı âşâr alınmaması.

درکاه معلام یکیچریلری حقلرنده عدالت حکمی درکه عشر طلب اولندقده حکم که درکاه معلام یکیچریلرندن دارندکان (isim yeri boş) و (isim yeri boş) نام یکیچریلر کلوب تحت قضاکده ساکن اولدقلری قریه طپراغنده زراعت وحراثت ایدوب حاصل اولان ترکه‌لرندن که بچلمیوب الایله

یولنه صاحب ارض عشرطلب ایدر ایمش ایمدی شول ترکه که قدیمدن ال ایله یولنور نخود و مرجمك
وکتان وسیسام و بورجق دخی بونك امثالی اولنلردن عشر النور بونلردن ماعدا بغدای وارپه
وچودار و داری که اکیلوب حاصل اولمیوب انجق تخمی حاصل اولا اول اصلدن عشر النماز
واردقلرنده کوره‌سز عشری نزاع اولنان ترکه قدیمدن ال ایله یولنور مثللو اولمیوب فی‌الواقع
وجه مشروح اوزره اکیلوب حاصل اولمیوب انجق تخمی حاصل اوله انك کبی بچلمیوب ال
ایله یولنانلردن قانونه مخالف نسنه طلب اتدرمیاسز وحرمنده اولان باغ و باغچه و بوستان که
کندو یمکلکی ایچون حاصل ایده‌لر انك کبی‌لردن دخی نسنه طلب ایدرلر ایمش شویلکه مستقل
باغ و باغچه و بوستان اولمیوب وجه مشروح اوزره حرملرنده کندو معیشتلری ایچون اولان
باغ وباغچه و بوستانلردن عشر طلب اتدرمیه‌سز و بعض یرلری کندو بالته‌لریله اچوب احیا
ایدرلر ایمش شویلکه قدیمی رعایا یرلری اولوب رعیت تصرفنده رسم رعیت آلتوکلان یرلردن
اولمغله حاصل بغلنمش یرلردن اولمیوب حالی یرلردن کندو بالته‌لریله اچوب احیا اتدکلری یرلردن
نسنه طلب اتدرمیه‌سز و بعض طولاب دکرمنلری و قره‌جه دکرمنلری اولوب انك کبی‌دن دخی
قدیمی اوجق اولمیوب کندولر احداث اتمش اولالر انك کبیلردن زیاده رسم طلب اتدرمیه‌سز
وساکن اولدقلری اولرنك سچاقلری التنده کندو معیشتلریچون تربیه ایلدکلری قوانلرندن
عشر طلب ایدرلر ایمش ذکر اولنان قوانلر هر نه محلده اولورسه اولسون سکز وطقوز
عدد ایسه اولمقوله قوانلردن عشر طلب اتدرمیه‌سز اما شویلکه بالی بیع اولنور زیاده قوانلری
وار ایسه مقتضای شرع شریف اوزره عشرلرین الدروب خلاف شرع وقانون کمسنه‌یه ایش
اتدرمیه‌سز وکندولر یاننده ویا سفرده ایکن عشر بهانه‌سیله اولری ایچنه کیررلر ایمش یکیچری
قوللریمك اولرینه کردکلرینه رضای شریفم یوقدر منع ودفع ایلیه‌سز وسپاهیلر عشرلرین الوب
پازاره ایلتمك تکلیف ایدرلر ایمش یکیچری قوللرمه اول اصل تکلیف اولنماز واقع اولان
عشرلرین عینی ایله خرمنده تسلیم ایتدکلرندن صکره پازاره ایلتمك تکلیف اتدرمیه‌سز اما
اول یرلر قدیمدن رعیت اللرنده اولوب عشر ورسمی صاحب ارضه ادا اولنه کلمش یرلرده اولوب
صکره‌دن یکیچری اللرینه دوشمش ایسه حاصل اولان عشرلرین اول کویده اولان انباره
ایلتدکلرندن صکره بازاره ایلتمك تکلیف اتدرمیه‌سز و بازارلرده بعض ترکه ایلتوب فروخت
ایتدکلرنده باجدارلر باج طلب ایدرلر ایمش انیداخی کوره‌سز فروخت اتدکلری ترکه تجارت
طریقیله اولمیوب کندو معیشتلری ایچون فروخت ایلدوکلری ترکه‌لرندن باج بازار
طلب اتدرمیه‌سز وسپاهیلر بویندرق حق طلب ایدرلر ایمش بویندرق رسمی رعایادن النور خلاف
قانون بویندرق رسمی طلب اتدرمیه‌سز وواقع اولان عشرلرین سپاهیلر خرمن اوزرنده آلمیوب
اوزرلرنده قالمغله زمان مرور اتمش‌در دیو زیاده نسنه طلب ایدرلر ایمش واقع ایسه عشرلرین
عینی ایله خرمن اوزرنده الدروب شرع وقانونه مخالف ایش اتدرمیه‌سز شویلکه سپاهیلر خرمن

زماننده حاضر بولنمیه‌لر متوجه اولان حقوقلرین تیماره ضبط ایدن آدمیسنه الدروب ویاخود قریه‌سی امامی ویا اهل قریه معرفتیله بریرده امانت وضع اتدره‌سز واول ولایتده باغلردن دونم اقچه‌سی النماغله هر دونمه دردر اقچه رسم یازلمش ایکن زیاده طلب ایدرلر ایمش انیداخی کوره‌سز فی الواقع اول یرلرده باغلردن دونم اقچه‌سی یازلمش ایسه قانون ودفتر اوزره دونم اقچه‌سن الدروب زیاده طلب اتدرمیاسز ویکیچری قوللرم اولندکلرنده سپاهیلری وویوده‌لری کردك رسمی طلب ایدرلریمش واقع ایسه منع ودفع ایلیه‌سز وتصرفلرنده اولان تارلالری دکلندرمکه قودقلرنده حاصل اولان کلمبه اوتندن عشر طلب ایدرلر ایمش شویلکه هر ییل اوتی بچلور چایر دکل ایسه تارلالرنده بتن کلمبه اوتندن عشر طلب اتدرمیه‌سز.

XII.

1058 evâil-i Zilhicce / 1648 Aralık, Anadolu Beylerbeyileri ve kadılarına hüküm.

Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesi, İstanbul; Hazine kit. 398, v. 31b - 33a.

Reâyânın sipahilere ait bazı hizmetleri yapmaktan kaçınmaları üzerine hangi hizmetleri yapmak mecburiyetinde bulunduklarına dair hüküm.

آناطولی بکلربکلری وقاضیلرینه بعد الالقاب.

[توقیع رفیع] واصل اولیجق معلوم اولاکه حالا ولایت مزبوره‌ده ساکن ارباب تیمار ومنسوحات سپاهیلرینك رعایالری کندی اوزرلرینه سپاهیلرین اولوالامر بیلوب عزت وحرمت اتمکده هر برینك نقصانی اولوب وسوزلرینه عناد ومخالفت ایدوب حتی رسوم عرفیه واعشار شرعیه‌لرین ادا ایلدکدنصکره بزم اوزریمزده غیر حقکوز یوقدر عشر ورسمکوزی ادادن صکره سزه احتیاجمز اولماز بزه بروجهله دخل ایلمکه قادر دکللرسز دیوب وبعض یرلرده دخی قنوقلوغه المامغله خلق یاننده انواع اختلاف واختلاله باعث وبادی اولدقلری پایهٔ سریر اعلایه عرض اولندقده بیوردومکه حکم شریف واجب الاتباعم وصول بولدقده برآن و بر ساعت تأخیر وتراخی اتمیوب هر بریکوز تحت حکومتکزده اولان پازارلرده وسائر مجمع ناس اولان مواضعده حکم همایونم وفرمان جلیل القدرم نمنوال اوزره صادر اولورسه اکا کوره کراراً ومراراً نداء وسپاهی رعایالرینه محکم تنبیه ایلیه‌سز که رعایا سپاهیلرینك اللرنده‌کی برات شریفمی کوروب عزت وحرمت ایلیوب سپاهیلرین کندی اوزرلرینه اولی‌الامر [بلوب] هر بری اوچر کون سپاهیلرین ضیافت ایدوب عزت وحرمت ایلیه‌لر وطوارین دخی بسلیوب تعظیم ایلیه‌لر وسپاهیلرنه وجهاً من الوجوه عناد ومخالفت اتمیوب سپاهیلرندن اجازتسز کندی خدمتلرینه کتمیه‌لر اکر سپاهی رعایا اوزرینه قونم ایستدوکم یره بکا بر أو

و بر آخور یاپوك دیو رعایاسنه تکلیف ایدرسه اویله ایلیه‌لر وسپاهینك رعایاسندن هر بری سپاهیلرینك ایمجه‌سنه واره‌لر و سپاهی کندی تیمارنده ساکن اولدقده رعایالرندن بر استیوب ارپه و بغدای اکیوبرك دیو تکلیف ایدوب تخمنی کندی یانندن رعایایه ویررلرسه اکیوبره‌لر وسپاهی رعایالرینه خدمت بیوردقده اتمدکلری تقدیرجه تعزیره مستحق اولورلر ودخی رعایا سپاهیلرینه وضع اعشار حبوب ایچون انبار یاپوبره‌لر و ذمتلرنده اولان عشری بازاره ایلدیوبرك دیسه رعایا اول عشری کندی طوارلرینه تحمیل ایدوب بازاره ایلدیوبره‌لر وسپاهی درانبار اولان عشری خرمن زماننه دکین وعده ایله رعایایه توزیع ایدوب نرخ جاریدن اوچر دردر اقچه زیاده‌یه قاتلندوغیچون تکلیف ایلسه عناد ایلمیوب آله‌لر واقرب بازاره عشری ایلتدکلرندن اوتوری سپاهیلرندن طوارلرینه کرا طلب ایلمیه‌لر وکندی طوارلری یوغیسه آخر کمسنه‌دن طوار بولوب سپاهینك عشرین اقرب بازاره ایلدیوبره‌لر و سپاهیلری رعایالرین کوزه‌دوب بینماز اولنلرینی ویرامز فعله مباشرت ایدنلرینی منع ودفع وتعزیر ایلیه‌لر وسپاهی رعایالرندن بریسی مجرم ومتهم اولوب شرعاً جریمه النمسی لازم کلدکده نصف جریمه‌سنی سپاهیلری آله وسپاهیلر اون واون بش آتلو ایله تیماری قریه‌لرینه واروب فقیر الحال اولان رعایاسی اوزرنده اوچ کوندن زیاده طورمیه‌لر و بکا فلان شی کتور دیو تکلیف مالایطاق ایلمك جائز دکلدر اتمیه‌لر وبشقه اوطه‌سی اولمیان رعایا سپاهیسنی آخر بر اوطه‌سنه قوندروب خدمت لازمه‌سن ادا ایده‌یم دیوجك سپاهیلر عناد ایدوب البته سنك اوینه قونرم دیمك جائز دکلدر جبر ایلمیه‌لر امرمه وقانونمه مخالفدر وسپاهی کندی تیمارنده ساکن ایکن رعایالرینك کندونی وآتنی اوچر کون بسلمکه ابرام اتمیه‌لر آنجق بر رکون بسله دیو تکلیف ایدرلرسه جائز در زیاده‌یه قطعاً رضای همایونم یوقدر اما سپاهینك خدمتی دوشدکجه هر قنغی رعایاسنه تکلیف ایدرسه وارمق کرکدرکه سپاهینك تیماری داخلنده واقع اولان آراضی تصرف ایدنلر کرك رعیتدن وکرك خارج رعیتدن هرکم اولورسه اولسون متصرف اولدوغی آراضی سپاهی معرفتنسز آخره تفویض اتمك وآخره اجاره‌یه ویرمك و مقاطعه تقدیر ایلمك وهبه اتمك جائز دکلدر بو مقوله وضع ایدرلرسه سپاهی فسخ ایدوب اول یرلری سپاهی صاحبلرینه طاپو ایله ویره اکر طالب اولمزلر ایسه اجنبی‌یه ویره.

XIII.

Adâletnâme, XVII. asır (?).

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine. 398, v. 44 b - 45 a.

Tımarlı sipahilerin reâyâdan kanuna aykırı aldıkları şeylerin men'ine dair.

عدالتنامه‌در : حکم که (bir kelime boş) بونلرك قریه‌لری برقاچ مشترك سپاهی تیماری اولوب هر بری باشقه باشقه دائما زیاده اتلو ایله اوزرلرینه چیقوب متعدد أولری اولمیانك ساکن اولدقلری اولرینه قنوب مفت ومجاناً یم ویمك وقیون و قوزی و تاوق وارپه وصمان

و اوتلق و یاغ وبال و نعل بها وسلاملق و خدمتکار و رسید آقچه‌سی دیو مبالغه ایله آقچه‌لرین الوب وکندو خدمتلرنده استخدام ایدوب و بونك امثالی ظلم وتعدیدن خالی اولمدقلرین بلدردکلری اجلدن بیوردمکه کوره‌سن عرض ایلدکلری کبی ایسه رعایایه بو وجهله ظلم و تعدی اولدیغنه اصلا رضای همایونم یوقدر سپاهیلرینه محکم تنبیه وتأکید ایلیه‌سنکه من بعد بونلرك اوزرلرینه زیاده اتلو ایله وارمیوب انده دخی مناسب یرده قونوب متعدد اولری اولمینلرك اهل وعیاللری ایله ساکن اولدقلری اولرینه قونمیوب ومأکولات قسمندن هرنه اولورسه نرخ جاری اوزره صتانلردن آقچه ایله الوب من بعد مفت ومجاناً نسنه‌لرین المیه‌لر نعل بها[1] وسلامیه ورسید وخدمتکار آقچه‌سی دیو نسنه‌لرین دخی المیه‌لر والدرمیوب دفع ایلیه‌سن خلاف شرع وقانون کسنه‌یه ایش ایتدرمیه‌سن شویله [بله‌سن] وعرض ایلدیکی قریهٔ مزبوره اوچ حصه اولوب بونلر زراعت وحراثت ایدوب طوپراقلرندن حاصل اولان ترکه‌لری[2] عشرین دخی خرمن زماننده ووقتنده عینیله المیوب اوزرلرینه براغوب کیدوب بعده هر بری باشقه باشقه کلوب ایکی حصه بنمدر دیو حصه‌لرندن زیاده آلدقلرندن ماعدا بریسی دخی کلوب ایکی حصه طلب ایدوب مشترکمزك وکیللریوز دیو زیاده آقچه‌لرین الوب وزمانی کلمدن مقدم مارت محصولن الوب ظلم وتعدی ایدرلر ایمش انی دخی کوره‌سن واقع ایسه طپراقلرنده حاصل اولان ترکه‌لری عشرین خرمنده عینی ایله الدروب بعده کلوب نرخ جاریدن زیاده آقچه الدرمیوب ومن بعد اوزرلرینه براقدرمیوب وزمانی کلمدین مارت محصولن مقدم الدرمیوب وتعدی ایلمیه‌سن و ایتدیرمیوب منع و دفع ایلیه‌سن وشمدیه دکین خلاف شرع وقانون اولوجهله نسنه‌لرین المشار ایسه بعد الثبوت حکم ایدوب کیرو الیوره‌سن شویلکه اسلمیوب کیرو اولوجهله رنجیده ایدرلر ایسه وقوعی اوزره یازوب بلدره‌سن که صکره‌دن حقلرنده أمر شریفم نه وجهله صادر اولورسه موجبیله عمل اولنه .

XIV.

Adâlet hükmü, XVII. asır ikinci yarısı.

Viyana, Nationalbibliothek, Türkçe yazma, No. A. F., 370 b - 371 a.

Nâiblerin köylerde dolaşarak reâyâdan kanuna aykırı aldıkları şeylerin men'ine dâir.

قانون جدید: قاضی ونائب حقنده رسم قسمت وسائر امور ایچون عدالت حکمی‌در. حکم که تحت قضاکده واقع دارندکان (isim yeri boş) نام قریه اهالیسی کلوب ناحیهٔ مزبوره‌یه نائب اولنلر قدیمی محکمه‌ده اوطورمیوب ودعوت اولنمدن چقوب قریه بقریه کزوب رعایانك اهل وعیاللریله ساکن اولدقلری اولرینه قونوب مفت ومجاناً یم وییه‌جك وسایر مأکولاتلرین آلوب برآقچه وبرحبه

[1] Metinde : تعلل و بهانه. [2] Metinde : تارلالری.

ورمیوب بونك امثالی ظلم و تعدی اتمکدن خالی دکللر ایمش واردقده کوره‌سز عرض اولندوغی اوزره ایسه فقرایه بر وجهله تعدی اولندوغنه رضای همایونم یوقدر نائبلریکه محکم تنبیه و تأکید ایلیه‌سنکه نائب اولنلر قدیمی نه محلده اوطوروب [اجرای] احکام شرعیه ایده‌کلمش‌لر ایسه اول محلده اوطوروب و دعوت اولنمدین چقوب قریه بقریه کزمیه‌لر لازم کلوب واردقلرنده دخی اهل وعیاللریله ساکن اولدقلری اولرینه قونمیوب بر مناسب محلده قونوب مفت و مجاناً نسنه‌لرین المیوب هرنه لازم اولورسه اختیارلریله صتانلردن نرخ جاری اوزره آقچه‌لریله الوب من بعد ظلم وتعدی اتدرمیه‌سز وعرض ایلدیلرکه نائب اولنلر رسم عقد نکاح و حجت و عتاق نامه‌دن و سجلاته تثبیت اولنان قضایادن زیاده آقچه الوب تعدی ایدرلر ایمش ایمدی عقد نکاح اکر باکره ایسه یکرمی آقچه وحجت شرعیه و نقل شهادة وسایر عرضلر ایچون اون آلتی آقچه وعتاق نامه‌دن التمش اقچه و مراسله ایچون التی آقچه وسجلاته ثبت اولنان قضایادن رسم سجل سکز آقچه النور وجه مشروح اوزره عمل ایدوب خلاف قانون بر اقچه وبر حبه زیاده الدرمیه‌سز وعرض ایلدیلرکه بونلردن بری وفات ایتدکده ورثه‌لری صغیر وصغیره وغایب وغایبه اولمیوب جمله‌سی حاضر و کبار اولوب قسمت طلب اتمزلر ایکن جبراً قسمت ایدوب ورسم قسمت زیاده اولمغیچون متوفانك مخلفاتن زیاده‌یه طوتوب وجوه خیرات ایچون وصیت ایلدکلری آقچه‌نك ثلث وخمسی بزمدر دیو آقچه‌لرین الوب تعدی ایدرلر ایمش انیداخی کوره‌سز بو بابده تمام مقید اولوب نائبلریکزه محکم تنبیه ایلیه‌سز که انك کبی وفات ایدنلرك ورثه‌لری صغیر وصغیره وغایب وغایبه اولمیوب جمله حاضر وکبار اولوب قسمت طلب ایتمزلر ایکن جبراً قسمت اتمیوب وجوه خیرات ایچون وصیت ایلدکلری آقچه‌نك ثلث وخمسی بزمدر دیو آقچه‌لرین الدرمیوب و رسم قسمت زیاده اولمغیچون متوفانك مخلفاتن زیاده‌یه دوتمیوب قسمت لازم اولدقده عدالت ایله قسمت ایدوب و رسم قسمت بیکده اون بش آقچه الدروب زیاده بر اقچه و برحبه الدرمیوب شرع وقانونه وامر همایونمه مخالف ایش ایتدیرمیه‌سز.

نوع دیکر: ایمدی رسم عقد نکاح اکر باکره ایسه یکرمی آقچه قاضی‌یه وبش آقچه خدمهٔ محکمه ایچون النه که جمعاً یکرمی بش آقچه اولور وحجت شرعیه و نقل شهادة وعرضلر ایچون و رسم کتابت قاضی ایچون یکرمی آقچه وخدمهٔ محکمه ایچون بش آقچه‌که بو دخی یکرمی بش آقچه اولور وعتاق نامه‌دن آلتمش آلتی آقچه آلنوب اللی آقچه‌سی قاضی ایچون اون آقچه‌سی نائب ایچون وآلتی آقچه‌سی کاتب ایله امینکدر وسجلاته ثبت اولنان قضایادن سکز آقچه ومراسله‌دن آلتی آقچه النور بوندن زیاده الندوغنه قطعاً رضای شریفم یوقدر (isim yeri boş) واردقده کوره‌سن قاضیٔ مشارالیهه محکم تنبیه ایلیه‌سنکه بو بابده صادر اولان امر شریفم موجبنجه عمل ایلیوب خلاف قانون ومغایر امر همایون برآقچه و برحبه زیاده المیه‌لر والدرمیه‌سن شویلکه بعد التنبیه اسلمزلر ایسه ایتدکلری موادی وقوعی اوزره عرض ایلیه‌سنکه جقلرنده صکره‌دن

نه وجهله امر شریفم صادر اولور ایسه موجبیله عمل ایلیه‌سن خلاف شرع و قانون (bir kelime boş) مکرر امرشریفم واردرملو ایلمیه‌سن .

XV.

Evâil-i Muharrem 928 / 1 - 10 Aralık 1521, Karasu - Yenicesi kadısına hüküm.

Saray bosna, Orientalni Institut, Yazma No. 1054, v. 47.

Kadının rüsumu. حکم شریف عالیشان :

قدوة القضاة والحکام مبین الشرایع والکلام مولانایکیجهٔ قره صو قاضیسی زید فضله توقیع رفیع همایون واصل اولیجاق معلوم اولاکیم نفس قره صو یکیجه‌سنده حمزه نام عامل باب سعادت مآبمه کلوب عرضحال ایدوب دیدیکم نواب طائفه‌سی قسمت ایدوب بر کمسنه‌نك متروکاتن یازدقدن صکره رسم قسمتن قانون اوزره الدقلرندن غیری کتابت آقچه‌سی دیو دخی آقچه طلب ایدرلر وسجل وحجت وعتق نامه ومراسله واقع اولدقده سجله یدی آقچه وحجته اوتوز آقچه وعتق نامه ایچون اللیشر آقچه الدقلرندن صکره دخی زیاده کتابت ونواب آقچه‌سی دیو آقچه طلب ایدوب خلق رنجیده ایدرلر دیو بلدردی ایله اولسه سریر سلطنتمده بابام وددم طاب ثراهما وضع ایلدوکی قانون کورلدکده اسلامبول وبورسه وادرنه واماسیه وجمله شهرلرده وغیری یرلرده رسم قسمت واقع اولوب طلب ایلدکلری یرلرده تمام مخلفاتلرین یازوب بیع اولندقدن صکره بیکده یکرمی آقچه النه اون درت آقچه‌سی قاضیلرك اوله و درت آقچه نائبلرك اوله وایکیشر آقچه‌سی کاتبلرك اوله وسجلدن یدیشر آقچه النه ودرت آقچه‌سی قاضیلروك وایکیشر آقچه‌سی نائبلرك و بر آقچه‌سی کاتبلروك اوله وحجت ایچون یکرمی آلتیشر آقچه آلنه یکرمیشر آقچه قاضیلرك ودرت آقچه‌سی نائبلروك وایکیشر کاتبلروك اوله وعتق نامه ایچون دخی اوتوزر آقچه آلنه یکرمی آقچه‌سی قاضیلرك وآلتیشر آقچه‌سی نائبلرك ودرت آقچه‌سی کاتبلرك اوله ومراسله وتذکره کبی هرنه اولورسه یدیشر آقچه آلنه درت آقچه‌سی قاضیلروك وایکیشر آقچه نائبلروك و برر آقچه کاتبلرك اوله دیومقید بولندی امدی بیوردومکه سنکه قاضی‌سن نائبلروك وکاتبلروك ذکر اولنان قانون مقرردن زیاده تجاوز اتمیوب زیاده نسنه طلب اتدرمیه‌سن وسنداخی بوقانون مقرردن زیاده تجاوز اتمیه‌سن شویله بیله‌سن بر درلو [داخی] اتمیه‌سن علامت شریفه اعتماد قیله‌سن فی اوائل محرم الحرام سنه ۹۲۸ [بمقام] قسطنطنیة.

XVI.

Hüküm, XVI. asır.

Saraybosna, Orientalni Institut, Yazma No. 1054, v. 47a.

Üsküp'te Cerîme hususunda voyvodanın bir suiistimali

حکم شریف همایون :

قدوة القضاة والحکام مبین الشرایع والاحکام ممیز الحلال عن الحرام مولانا اسکوب قاضیسی زید فضله توقیع رفیع همایون واصل اولیجق معلوم اولا که قره‌طوه قضاسنده فلان وفلان نام ذمیلر باب سعادت مآبمه کلوب شویله عرض ایلدیلرکه قریه‌مزه یوك ایله بر بارکیر کلوب بر قاچ کون قریه‌مزده کزوب بولایکی استی چیقه دیو توقیف ایلدوکمز ایچون بعده صاحبی وویوده آدمیسیله کلوب بزی دوتوب حبس ایدوب جمله قریه‌مزده نمقدار آدمز وار ایسه جمله‌مزدن اوچ یوز آقچه جریمه‌مزی آلوب بزه خیف وظلم ایلدیلر امدی بیوردومکه کوره‌سن عرض ایلدکلری کبی اولوب بونلرك قریه‌سنده برقاچ کون اولماغیله بحسب الشرع والقانون هرنه لازم کلورسه یرینه قویاسن والا ذکر اولنان مقدار هرکیم جریمه‌لرین الدیسه حکم ایدوب الیوره‌سن تمرد ایدنی یازوب عرض ایده‌سن شویله بیله‌سن .

XVII.

4 Ramazan 943 / 14 Şubat 1537, Adâletnâme.

Bayezid Umumi Kütüphanesi, İstanbul; Veliyyüddin ef. kit. No. 1970.

Bağdad'da tahrirden sonra kaldırılan bid'atlar.

بغداد بکلربکیسنه وقاضیسنه حکم که بوندن اقدم ولایت محمیهٔ دارالسلام بغدادك تفصیل احوالی مجدداً یازیلوب دفتر اولنمق امر اولنمش ایدی حالا افتخار الا ماجد والاکارم قاضی زاده شیخ محمد زید مجده عتبهٔ علیهٔ عالمپناه وسدهٔ سنیهٔ سعادت دستکاهمه کلوب امر جلیل القدرم موجبنجه ولایت مزبورهٔ مشروحاً یازوب دفتر ایدوب سنین ماضیه‌ده سلاطین عدالت آیین دورلرنده رعایا وبرایایه مقرر اولان قواعد وقوانین تقریر وصکره قزلباش اوباش زمانلرنده انلرك دست جور وبیدادلریله حادث اولان مظالم وبدعتلری تحریر ایلیوب عز حضور موفور الحبور ومستوجب السرورمه عرض ایلدکده اول ولایت حق سبحانه وتعالی‌نك علوّ عنایتی وسید کاینات علیه افضل الصلوات واکملها معجزات هدایت آیاتلری وچهاریار کبارك رضوان الله علیهم اجمعین ارواح مقدسه‌لری مقارن اولدوغی جهتدن بنم کندو شمشیر ظفر تأثیرم ایله فتح اولنمش ولایت اولمغین انده واقع اولان رعایایه مزید همت وعاطفت وکمال شفقت

و مرحمتمدن جناب مغفرت پناه مرحوم حسن پاشا[1] نوّرالله مرقده دورنده جاری اولا کلان جمله
عادات معلومه‌یی مقرر طوتوب قزلباش زماننده حادث اولان بدعتلری و مظالمی کلیا رفع
ایلیوب من بعد اول ولایتك اهالی سنه و رعایا و برایاسندن کمسنیه خلاف شرع مطهر و مغایر
قانون مقرر ظلم و تعدی اولنمیوب نسق مأمور اوزره عمل اولنمه‌سن أمر ایلیوب بو حکم جهانمطاع
واجب الاتباعی ارسال ایلیوب بیوردم که ان شاء الله الاعز واروب وصول بولدقده کلیا
اول ولایتده نمقدار شهرلر و مجمع ناس اولور یرلر و قصبه‌لر وار ایسه جمله‌سنده واقع اولان
معبرلرده علانیةً بو حکم شریف جهانمطاعی بالتمام اوقتدورب کمال عدالتمدن صکره حادث
اولان بدعتلری منع و رفع ایلیوب مقرر و مستمر اولمق بیوریلان قانون و قواعدی بلدوره‌سنکه
رعایا دخی کندولره تقدیر اولنان خصوصلری بیلوب واقع اولان محصوللرنی اکا کوره اداء
ایلیوب کمسنه انلره ظلم و تعدی اتمك احتمالی اولمیه و سنداخی دایما رضای عدالت افزامی
موصوف به ایدینوب هر زمانده رعایا و برایانك احوالنه ناظر اولوب شمدنصکره مقرر اولان
قانون قدیمدن زاید بر فردك بر آقچه‌سی الندوغنه رضا کوسترمیوب ظالملره اخانت مظلوملره
اعانت خصوصلرنده انواع مساعیٔ جمیلك ظهوره کتوروب دقیقه فوت ایلمیه‌سن مثلا ولایت
مزبوره‌ده چهار ماهه و رسم الاستیفا دیو هر ایکی بیك آقچه‌لق حاصلدن ایکیوز اون سکز
ویوز قرق بطمان ارپا النورایمش و مجموع محصولاتدن صدیه دیو دخی یوز تغار ترکه‌دن اوچ
تغار النورمش بو خصوصلر رعایایه محض ظلم و ظلال اولمغین بونلری دخی رفع ایلدم من بعد
اصلا و قطعا چهار ماهه و رسم الاستیفا و صدیه دیو امرمه مخالف بر حبّه الدرمیه‌سن بو
خصوصلری مرفوع و مدفوع بلوب بعد الیوم بو اسملری اول ولایتدن طرح ایلیه‌سن و جاموسجیلردن
مشارالیه حسن بك ایامنده هر جاموسجیدن یکرمی ایکی آقچه النوب غیری نسنه النمازیمش صکره
قزلباش ایامنده پیشکش دیو یکرمی بیك آقچه ایله ایکی بیك بطمن یاغ النوب و کیرو هر
جاموسدن یکرمی ایکی آقچه الندقدن صکره بش آقچه دخی میرانه دیو النوب و کیرو بو
آقچه‌نك عشری دخی آلنور ایمش بونلری دخی رفع ایلدم من بعد حسن پادشاه زماننده اولدوغی
کبی هر جاموسدن همان یکرمی ایکی آقچه الدروب اندن زیاده پیشکش ادینه و میرانه ادینه النان
بدعتلری و عشری الدرمیوب رفع ایلیه‌سن و مهزود[2] و طریق خراسان[3] و خالص[4] ناحیه‌لرنده
سکارلق واریمش نصفی خاص اولوب نصفی سکر بغلنان کمسنه‌یه ویررلریمش جمله اول خصوصی
عادت قدیمه اوزره اول خدمت ایدن کمسنه‌یه تیمار طریقی ایله تعیین ایدوب توجیه ایلیه‌سن
خدمتی کوروب کوزدوب اولیکلدوکی اوزره متصرف اولا و ولایت مزبوره‌ده اولان هرکویده
بر کارخ[5] اولوب قدیم الایامدن کارخ اولنلر بر تغاریر زراعت ایدوب محصولنه کندولر

[1] Şüphesiz *Hasan Padişâh*, yâni *Akkoyunlu Uzun Hasan.*
[2] Doğrusu, *Buhriz*, Bağdad'ın 70 Km. kuzey doğusunda.
[3] Belki bugünkü Bağdad doğusunda *Horassuvaykiya.*
[4] *Buhriz* yakınında.
[5] Kârih = su yolu yapan, su dağıtan.

متصرف اولورلر ایمش شمدی کارخ اولنلر کندولر زراعت اتمیوب هر کویدن التی تغار محصول الوب رعایایه ظلم اولور ایمش من بعد کارخلر رعایادن نسنه المیوب بو ظلمی دخی رفع ایلدم عادت قدیمه اوزره هرکویده کارخ اولنلر بکلك جانبندن برتغاریر زراعت ایدوب محصولنه متصرف اولوب اداء خدمت ایلیهلر رعایادن من بعد نسنه المیهلر وبچین ایامنده اوزرینه طوران کمسنهلر علیق[1] وزکار دسته دیو برمقدار ترکه الورلریمش انیداخی رفع ایلدم الدرمیهسن وقیونی اولانلردن چوبان بکی دیو هر اوچیوز قیوندن بر قیون النوریمش و بو خدمته واران کمسنهلر هر سوریدن اوچ اقچه دخی الوب ظلم ایدرلر ایمش وهراوچیوز قیوندن کِرَوْ وبو التی قیون الدقدنصکره برقیون دخی وارنلر الور ایمش وهر اولوس‌دن کاتب ومحصّل برقاتر وشرکّی الوب تعدی ایدرلریمش وجه مسفوراوزره چوبان بکی وکرو عادتن ویردکلرندن صکّره چوبان بکی قیونندن النان اون آقچه وکرو قیونندن النان بر قیونی وکاتب ومحصّل ایچون النان قاتری وشرکّی دخی رفع ایلدم من بعد الدرمیهسن و نفس محمیهٔ بغدادده سور ایچنده و جدولك جانب غربیسنده و نفس حلّهده واقع اولان نالردن قدیم الایامدن معفو اولوب نسنه النماز ایمش کمال مرحمت وعاطفتمدن کیرو اولیکدوکی اوزره مقرر ایلدم نسنه الدرمیهسن وولایت مزبورهده بعض مالکانهیه متصرف کمسنهلر واریمش کلیا کیروانلری مقرر ایلدم سوالف ایامدن الی یومنا هذا مالکانهیه متصرف اولنلر نوجهله تصرف ایدهکلدیلر ایسه کیرو اولوجهله متصرف اولالر خلاف شرع شریف ومغایر قانون قدیم کمسنه انلره متعارض اولمیه وولایت مزبورهده بعض معطل وخراب یرلر وار ایمش خارجدن کلوب اول یرلری تعشیر اتمك مراد ایدینورلریمش ایمدی اول اصل خرابهلری تعمیر ایدنلردن بر ییل نسنه النمیوب معمور اولدقده خمس مجرد النماق امر ایلدم سنداخی اولوجهله عمل ایلیوب خراب اولان مواضعی تعمیر ایدنلردن بر ییل نسنه المایوب معاف ایلیهسن بر ییلدنصکره خمس مجرد الدروب زیاده نسنه طلب ایتدرمیهسن که ایام دولتمده خرابه یرلر شنلنوب معمور اولمش اولا ومحمیهٔ بغدادده وسایر اکا تابع اولان یرلرده جبر ایله اولرینه وجماعتلری اوزرلرینه کیروب آقچه سوز یملرین ویمکلرین وتاوقلرین وقیون وقوزیلرین الوب تعدی ایدرلریمش کلیا رعایا بو قضیهدن رنجیده ایمشلر من بعد برکمسنهنك اهل وعیالی اوزرینه جبریله ظلم وتعدی ایتدیرمیهسن وآقچهسوز نسنه داخی الدرمیهسن وبعض کمسنهلرك خورمالقلرینی و باغچلرینی جبر ایله الوب حاصل اکرلر ایمش تعدی ایدرلریمش بو خصوصی دخی ایتدیرمیهسن بالجمله ولایت مزبورهده قزل باش اوباش زمانلرنده حادث اولان کلیا مظالم و مخاینی مرفوع بلوب اکا کوره مملکتك اطمیناننده ورعایانك رفاهیت وحضورلری و استراحتلری خصوصنده مجد وساعی اولوب اقدام واهتمام اوزره اولاسن فی ٤ ن سنه ٩٤٣ بمقام ادرنه

[1] Alîk = At için arpa.

VESİKALARIN ANALİTİK MADDE İNDEKSİ

Adâlet (عدالت) 99, 105, 106, 116, 118, 138, 142,—hükmü 133, 137.
Adâletnâme 105, 108, 116, 132.
Âdet-i agnâm 97, 105.
Ağıl resmi 120.
Ahâli-i vilâyetten kudretlû olanlar 99.
Ahkâm-i Şer'iyye 107.
Akça 96, 108.
Akın 97.
'Alîk (علیق) 142).
Altun 108, 129, 130, 131.
Âmil (عامل) 105, 106, 110, 117, 119, 139.
Arz (عرض) 113, 118,— -ihal 121, 139.
At - oğlanları 98.
A'şâr (اعشار) 96, 105—, toplanmasında suiistimaller 105, 106, 120 - 121, 133 - 136, 137, 142, kovan—, 134.
A'yân-i vilâyet (اعیان ولایت) 108.
Azab-hâne (عزب خانه), bak. köy-odası.
Bâdihavâ rüsûmu 110, - satılması 110, 111.
Bağdad 140 - 142.
Başmaklık karye zâbitleri 105.
Batman 141.
Bedel-i siyâset, bak. siyâset.
Bennâk 105.
Beylerbeyi 104, 118, 119, — dîvânı 107, — esas vazifeleri 124, — timâr tevcîhi 118.
Beytülmâl (بیت المال) 124.
Bid'at 105, 106, 109, 117, 140, 141.
Bogdan'dan gelen koyunlar 120.
Boyunduruk resmi 134.
Bölük - halkı 107, 108.
Cebeci 107.
Celâlî 129.
Celeb 119 - 121, - teftişi 119.
Cerâ'im, bak. cerîme.
Cerîme (جریمه) 96, 97, 105, 106, 112 - 114, 123 - 128 136, 140.
Cinâyet, bak. cerîme.
Cürüm, bak. cerîme.
Çavuş 104, 107.
Çehâr - mâhe (چهارماهه) 141.
Çift, bak. çiftlik, — resmi 105.
Çiftlik 127, 128, — edinme, 126 - 128.
Çoban-beği 142.
Dâva satın alanlar 99 - 100.
Değirmen - resmi 134.
Defter 96, 99, 107, 109, 111, 112, 118, 141, —i cedîd 115, — emîni 118.
Der-mahzen etme 131.
Der-zencir etme 123.
Despot Kanunu 98.
Deştbânî 119, 120.
Devir, 106, 111, 112, 113, 122 - 126, 130, 137.
Dirlik, 107.
Divân-i Hümâyûn 107.
Dönüm akçası (bağdan) 134, 135.
Eflaklar 95 - 99, — dan istenen hizmetler 97, 98, — aralarındaki müslimanlar 98, — primikurları 95-98, — knezleri 95-98.
Eflak'tan gelen koyunlar 120.
Ehl-i 'örf (اهل عرف) 120.
Ekmat 98.
Emînler 105, 106.
Emlâk 113, 123, 125, 126, 127.
Emr ma'rûf ve nehy munkar (امر معروف و نهی منکر) 124.
Eşkiyâ (اشقیاء), 107, 121, 124.
Evkaf 124, 125.
Floriciler 96, 98.
Geçid hakkı 120.
Gerdek resmi 97, 135.
Gönder 96.
Gulâmiyye 109.
Guruş 129, 131.
Habs ve arz etme 99, 124, 125, 129.
Hâkim, bak. kadı.
Harâc 96, 109, — kulları 109, — cılar 119.
Harem 107.
Harâmilik 111.
Hasan Pâdişah (Uzun Hasan) 141.
Hâslar 111 114, 124, 125, — iltizâma verilmesi 123, 124, 126.
Hâssa-i Hümâyûn 113.
Hatt-i Hümayûn 125.
Hizmet 96 - 98, 113, 114, 119, 121.

Hizmetkâr 96, 98, 110, 122, 127, 128 ,— akçası 129, 137.
Hüccet akçası (حجت آقچه‌سی ، رسم حجت) 113, 120, 121, 129, 138, 139.
Hufyeten yoklatma 100, 108, 109.
Hükûmet 115.
İltizam 123.
İl üzerine çıkma, bak. devir.
İmece 121, 136.
İstanbul 119, 120.
İspence 96.
İş - erleri 108, 111.
İşkence 110.
İzbor 98.
Kadılar 96, 97, 98, 99, 100 - 104, 108, 110, 111 - 116, 117, 119, 120 123 - 133, 137 - 140,— lık 116, — mahkemesi 105, — ların aldıkları resimler 137 - 139, — suisstimalleri 100, 106, 108, 113, 129 - 136, toprak — 112, vilâyet — ı 112.
Kallâb (قلاب) 108.
Kanûn 97, 99, 109, 111, 112, 140, — i mukarrer 95, 139, 141, — i kadîm 96, 98, 124, 142.
Kanûnnâme 96, 105, 106, 129, Sultan Süleyman — si 105, mahkemelere vaz'olunan — 106.
Kapucu, 107.
Kapı-kulu, bak. kullar.
Karavul 96.
Kârih (كارخ) 141.
Kan öşrü 127, — cürmü 123.
Kârbânsaray 121.
Karye imamı 135.
Kefil yazma 105, 106.
Kethudâ 106, 119.
Kır-bacı 120.
Kısmet 112, 113.
Kısâs (قصاص) 124.
Kışlak resmi 119 - 120.
Kızıl ve sarı bayraklar 107.
Kızılbaş (Safevîler) 141 - 142, — a ait Irak'taki resimler 141.
Knez 95 - 98.
Komor, bak. hizmetkâr.
Koru - bacı 120.
Koyun 95, 105, 119 - 121, — hakcılar 114, 115, 120, — cmîni 120, İstanbul için bahar — u 119.
Könder, bak. Gönder.
Köy-odası (azab-hâne) 132.
Kullar (kul tâifesi, Kapı-kulu) 107, 114, 115, 119, 121-122, 132.
Küreğe koyma 108, 130, 131, 132.
Kürekci 119.
Levendler 111.
Mahkeme 100, 107, 137, 138, nâib— si 113.
Mâlikâne 142.
Mazlama (مظلمه) 116.
Menzil-evi 121, 122.
Metrûkât, bak. muhallefât.
Mîrâne (ميرانه) 141.
Mîrî Mal 130.
Muhzır 129.
Muhallefât 129, 130.
Mukâta'a (مقاطعه) 136.
Murâsele (مراسله) 129, 138, 139.
Muâfiyetler 119 - 121.
Müşterek 136 - 137.
Mültezim 129, — e kefîl yazma 129, 130.
Nâhiye 112, 130.
Nâib (نائب), 105, 111, 112, 113, 129, 130, — tayini 112, — iltizamı 116, 129, nahiye—i 112,— mahkemesi 113, — devri 138.
Nal-bahâ (نعل بها) 112, 137.
Nikâh 99, — akdi 138, — akçası 138, cebrile— 99 - 100, 107.
Niyâbet 112, — mahsûlâtının satılması 110, — satma 113.
Nüzül 119.
Oğlan ve kız çekme 105.
Öşr-i diyet (عشرديت) 123, 126, 127, 128.
Pâre voyvodaları 110 - 116.
Pazar - yeri 109.
Pîşkeş 141.
Poklon 96.
Primikurlar 95, 96, 97, 98.
Ratay 98.
Râyic 108.
Reaya (رعايا) 109, — nın cilâ-yi vatanı 107, — ya zulm 109, 110, 111, 115, — sahibi 113, müsliman ve hıristiyan — 98, — nın perâkende olması 107, 114, 126, — eski köylerine göçürme 114, 115, — ya su taşıttırma 114, — nın yiğitbaşı tayin etmesi 122, — yı kefîle yazma 129, — ribâhorların esir gibi kullanmaları 130, — çiftliği 131, — nın sipâhîye karşı vazifeleri 135 - 136, — yı sipâhînin ta'zîri 136, — dan parasız yem ve yiyecek alma 96, 97, 105, 106, 110, 111, 113, 122, 123, 125, 126, 129, 132, 136, 137, 142, — Pâdişah himayesinde 95, 116, 117, 118, 123, 124, 130, 131, 132, 136, 138, 142, — ile askerî arasındaki münasebetler 119 - 121.
Resîd akçası 137.
Resm-i 'arûs, bak. gerdek resmi.
Resm'ul - istîfâ' (رسم الاستيفاء) 141.
Resm-i kısmet 129, 137 - 139.
Ribâhar (رباخور) 130.
Ruk'a (رقعه) 105, 106.

Türk Tarih Kurumu

Rüşvet 118, 119, 129.
Sâhib-i arz 128.
Sadiyye (صديه) 141.
Salgun 95, 97, 121, 122, 123, 126, 128, 129.
Selâmlık (selâmiyye) 137.
Serbest 124, 125, 127, — topraklar 123, 124, 127, 128, — reâyâsı 124, 127.
Serdâr 109.
Sicill (سجل) 109, 113, 116, 123, — akçası 120, 129, 138 sûret-i — 116, — e kayd 100, 130, —i mahfûz 108, 132.
Sipâhî 99, 118, 135 - 137, — reayaya tapu ile arazi vermesi 136.
Siyâset 100, 105, 108, 131, — toprağa tâbi 113, bedel-i — 111, 113.
Subaşı 99, 114, 119, beylerbeyi ve sancak beyi — ları 95, 98, 105, 106, 120, 121, 122, — salgunları 95, 97, 121-122, 126, 128, 129.
Sûret (صورت) 108.
Sürsat zahîre 109.
Tagar 141.
Tahrîr 95, 140.
Tapu 136.
Ta'şîr, bak. a'şâr.
Ta'zîr (تعزير) 136.
Teftiş 95, 106, 112, 114.
Tereke 111, 141, — ticareti 134, el ile yolunur — 134.
Tezkire 118, 139.
Timar 110, 111, — sahipleri 114, — hâsılâtını toplama 125, müşterek — 136 - 137, merd-i — 107, — sipâhisi 135 - 136, — tevcihi 118, — tarikiyle 141, niza'lu — 129, Beylerbeyinin verdiği — 118, ibtidâ' — ı 112, — da hisse 112, erbab-i — 128.
Topcu 107, 121, 122.
Tuzcu 98.
Ulak 120.
'Ulûfe (علوفه) 107.
Ulû'lemre itaatsizlik 122.
Ulus 140.
Umum teftişi 129, 130.
'Ummâl (عمال), bak, 'âmil.
Vâli-i memleket 105.
Voynuk hizmeti 97.
Voyvodalar 95, 98, 99, 105, 110, 111, 123, 124, 125, 140, asıl — 110, eflâk — 1 97, pâre — 110-116, — lık 112.
Yasag etme 99.
Yaşaknâme 110.
Yava 119, 120, — harâcı 119, — cı 119. — âmili 119.
Yaylak resmi 119 - 120.
Yeniçeriler 107, 120, 121, 122, 126, 128, 132 133, ecnebi ve saplama —107, — serdârları 108, çiftlik kuran — 126, çiftci — 133 - 135, — matrabazları korumaları 120, — börkü 107.
Yiğit-başı 122.
Yoklama 117.
Zeâmet (زعامت) 110, 112, 118, 128.
Zor şâhidleri 99.

Türk Tarih Kurumu

Türk Tarih Kurumu

Evâîl-i Rebî'ilâhir 1004/4-14 Aralık 1595 tarihli adâletnâme (vesika No. III)

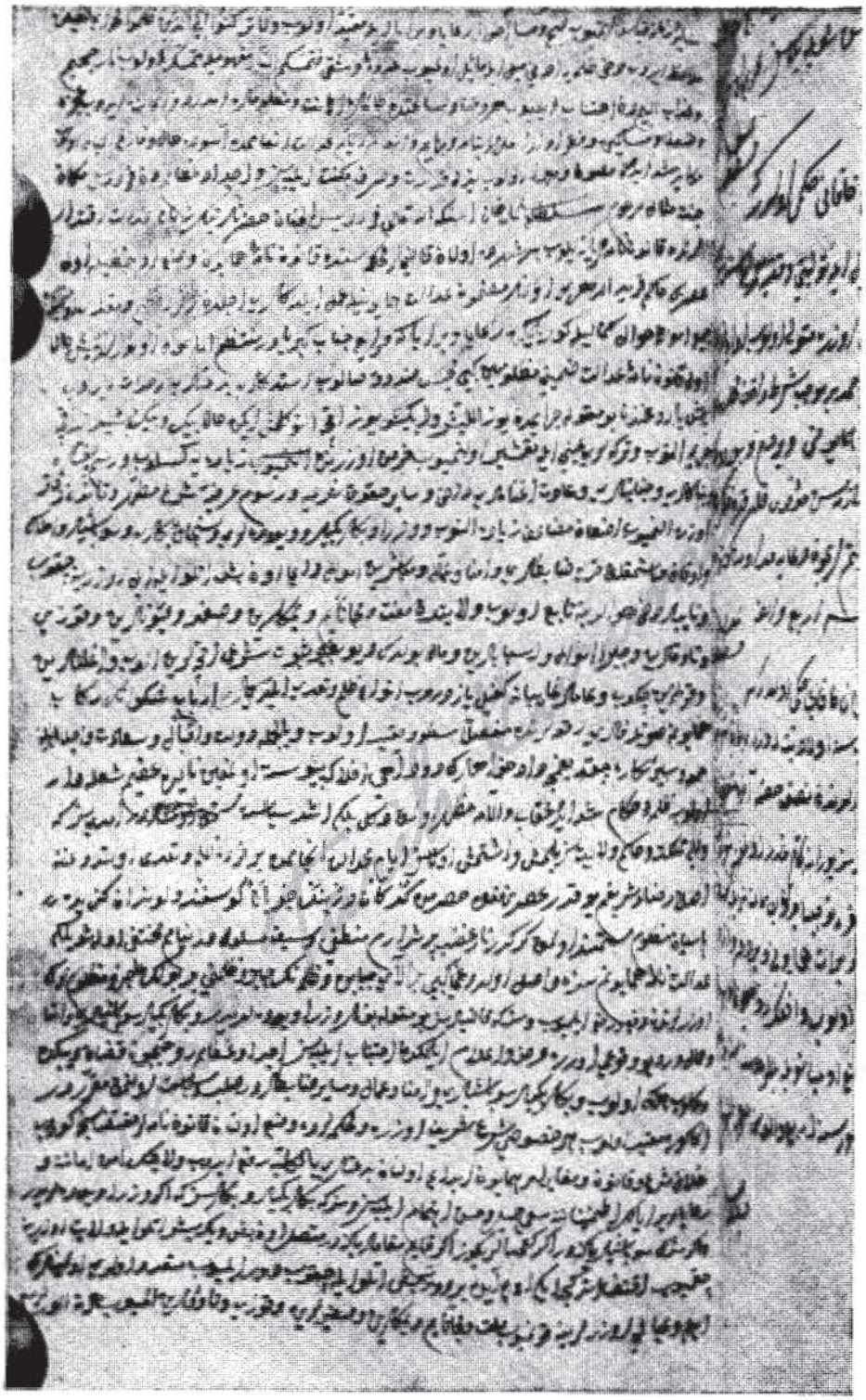

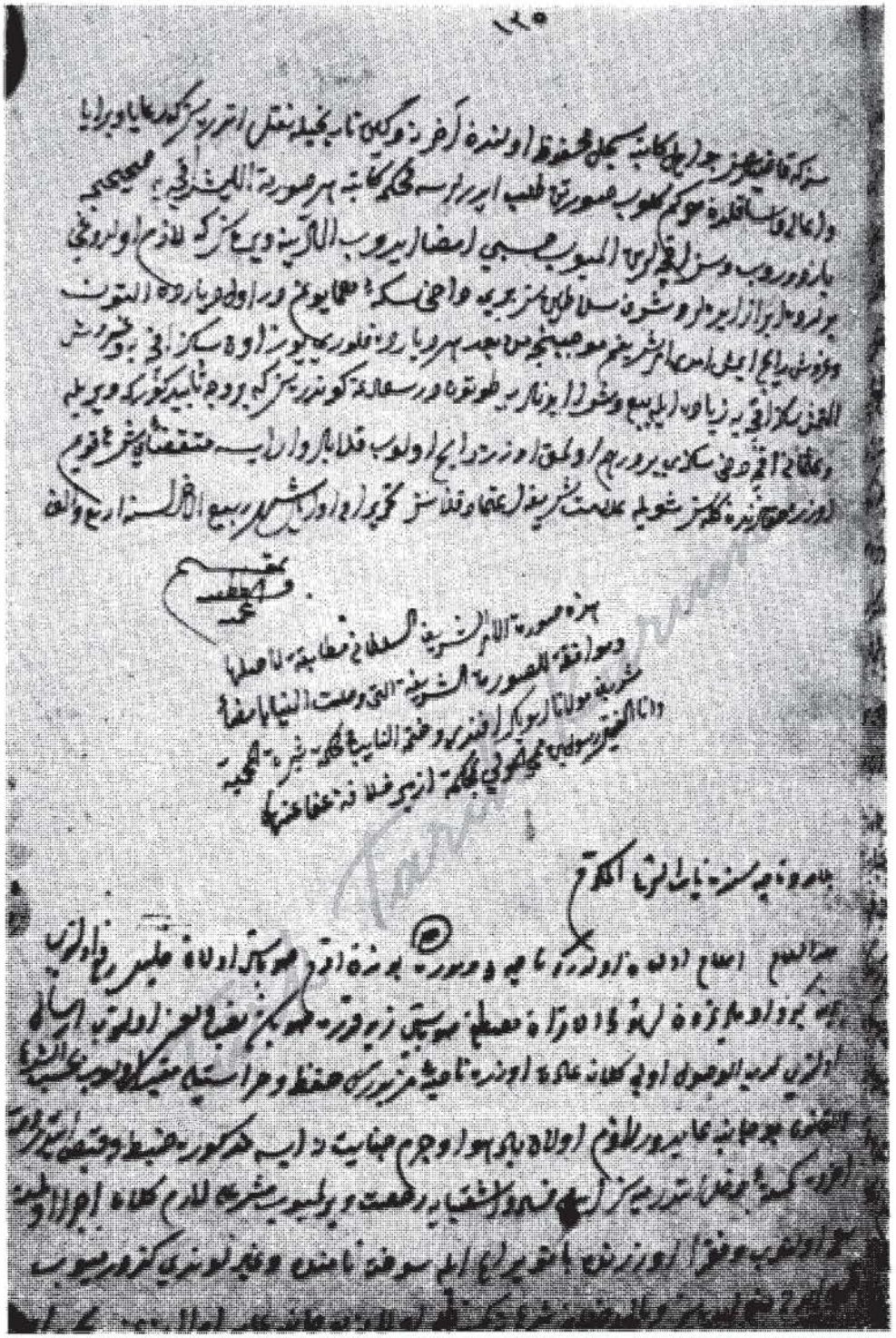

1 Receb 1018/30 Eylül 1609 tarihli adâletnâme (vesika No. X).

Kitab-i Mukaddes Şirketi

اناطولی بکلربکیسنه وَاناطولی ایالتنه تابع اولان سنجاقبکلرینه وذکر اولنان سنجاقلرده واقع اولان
قاضیلره حکم که حالیا ایالت مزبوره ده واقع اولان رعایا دراییاکه ودایع جناب کبریادر ایتام همایون
عدالت مقرونلری اهل وعیال ودرزاده ومالاریله رستوده حال وترفه البال اولوب یومًا فیومًا جملهٔ قرب وبلدانده معمور
وآبادانه روناق ورونق ریکن مزکور بکلربکی وسنجاقبکلری بسز محرّر جلب ونقد اعیان مبالغ تحریر باندان قالمقدر دارنی اوزره
چقوب قدر ایلیوب بر قریه چراغنی برکسنه صوقدقه توکوب هلاک اولمه ویا خود اغاجده خوشوب ویا قوی یغرق اولمق
نوع اولمه یا خود کی مقتول بولنه تاه حرق وخرب برج حق ور ویوران قریه دزروب بنجه کوتاه اولوب اهالی قریه جمیع
دور بخجه ایدوب محکم حرب دفن ایلمکلر قاچ خرب وبونجه یوز لنوه وخرو شدیر واموال وارزاق قتل اولدوغلاوه ماعدا رعایا
دیر ایاکز نفس وجانلاری وقاتروه وقوله واسباب ومالاری دار وضیاع واولاد ودولت وزوجه وکیوه وقوزی وتاوق
ویاغ وبال وبرماکوار قسمی چکوب اولوب وبونکر اقتضاسی نیجه صالغونلر صالوب جیدکر وخوکر مبالغ مال جمع ایدوب وخاصلکزی وخاصلکزی خزانه
زیاده دیوب ایلکلر التزام ویرمکلر اناروفی مبالغ اتلوب برجانبده ودرزیتر قوبوب اوزریه حقوب قدر ایلیوب خواص همایونلر
ودرلاخاصلری واوقاف واملاک وسرحسنی ویلیوب خلاف قانونه جلب سنکیوب کندکلر رعایا دیر ایاکزلر وقاتروده وقوله
واموال وارزاق قتل وماکوار قسمی نفس وجانلاری چکوب اولوب دهرقریه زنجیر اولوب زرد وقرلنوه وغوزنکیوب جیدکر وخوکر
بیوریلیوب وخاصلکزده خاصلر اولاره مقطوع ثرعیه ورسوم عرفیه وفی زمانه وقانونه وعوندوغنه وفی الجمله قتل ایلیوب اولمه وحی
قدر اولوب اکر سزدن کدیوی ایلکز انتقاد واعتراض وکل حقنده کلیوب مالنی اولوب رخصتسز ویرمکلر ایچون انتقاد واعتراض وارنا
بوزیلوب قوقوقه اولوب زناروفی طرفدن رعایا دیر ایاکز اوزریه مستولی اولوب فوق الحد ظلم وتعدی ایلمکلر رعایا دیر ایاکز
پرانتی قرار ایلمکلر اولیوب بامنزوره قرار ایلدکلر ایچون اهلده وکلاء اهلده نیجه یه اوخراب ودیرانه دوشمیش بونجه بکلر بکیلر وبکلر
وقضاة وقدیسین ومنوقه وچاوش وبلوکباشی وکیجوب وقیوب وسایر قول طایفه سنده واصحاب تیمار ودرلاخاص خلقنده
خاص قدیم اولنمازدن اهل رعایا قرار ایلمش قریه لر بلکه [illegible] اولوب اوزرلرنده [illegible]
ایدوب قتل وقولاق دفع شکار ودقیوه وصغیر کنوزوب مستغنی قیلنمش ایدکلر اناری موصدت [illegible]
قادر اولمایوب اولمقدر قریه تنزیل وعمور وفی خانه سی وفی بوزلدوغنده غیری اولوب خفتلنمش خندق وتدبیر نمایان اولمدوغی
تقدیرنده اطراف اولاره قریه لر وفی معمور اولمقه سبب اولوب رعایا دیر ایاکز بوغنور ظلم وتعدی ایلمکلر اولمش
سوی یونه دسول بولندر ایدب هر حوبارده بکلربکی وسنجاقبکی نصب اولوب هر بیر مستغنی خاص تعیین اولمقده اولمه دلمش
چقوب جمیع اموال واملاک ایلیوب واناری ویرده ایلمکلر ایچون وکلیر بکلر دایما اولمه قادر واناری اولمقه کنوزوب
خلاف شرع شریف وخلاف قانونه منبع بر وفی ظلم وتعدی اولمه ترغیب ایلیوب خلاف اهل صفا باحسن تدارکلر اولمه کنوزوب

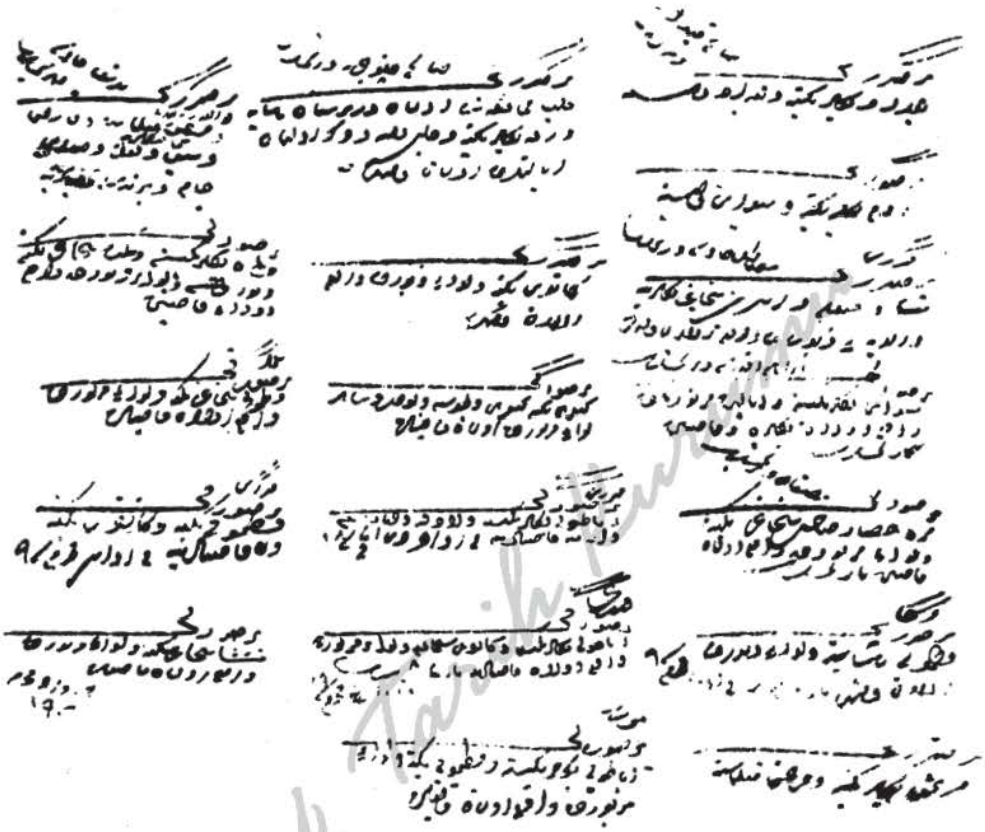

Türk Tarih Kurumu